Ольга Ніколенко
Лідія Мацевко-Бекерська
Тетяна Качак

НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА

Література
(українська та зарубіжна)
Інтегрований курс

Частина 2

Підручник

7 клас

академія

Ольга Ніколенко
Лідія Мацевко-Бекерська
Тетяна Качак

Література (українська та зарубіжна)

Інтегрований курс

Частина 2

Підручник
для 7 класу
закладів загальної
середньої освіти

РЕКОМЕНДОВАНО
Міністерством освіти
і науки України

Київ
Видавничий центр «Академія»
2024

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 05.02.2024 № 124)

Авторський колектив:

Ольга Ніколенко, Лідія Мацевко-Бекерська, Тетяна Качак,
Анна-Марія Богосвятська, Тетяна Бовсунівська,
Наталія Рудніцька, Вікторія Туряниця, Надія Базильська,
Олена Гвоздікова

Умовні позначення

Барви емоцій

Суцвіття культур

Твір як квітка

Літературна мандрівка

На крилах читання

У медіапросторі

Підручник відповідає Державному стандарту базової середньої освіти (2020) і модельній навчальній програмі «Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної). 7—9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. О. М. Ніколенко, Л. В. Мацевко-Бекерська, Т. Б. Качак, А.-М. І. Богосвятська, Н. П. Рудніцька, В. Г. Туряниця). У підручнику вміщено художні твори класичної й сучасної літератури (повністю, скорочено або уривки), основну інформацію про митців, інтерактивні запитання й завдання для формування в учнів/учениць ключових компетентностей, необхідних для життя. До підручника створено онлайн платформу «Червона рута» (у вільному доступі), яка сприятиме кращому засвоєнню матеріалу з допомогою цифрових ресурсів (е-хрестоматія, авдіохрестоматія, відеохрестоматія, мультимедійні презентації, експрес-уроки, у світі мистецтва, літературні ігри, вправи для перевірки знань і умінь). Вони представлені в підручнику з допомогою QR-кодів. Видання спонукає до активізації критичного мислення, збереження моральних цінностей, виховання громадянської позиції в учнів/учениць, їх адаптації до сучасного світу. Для учнів/учениць закладів загальної середньої освіти з українською мовою навчання.

4

Література проти війни

Народ завжди має право
протестувати проти гніту.
Пилип Орлик

На початку XXI ст. світ сколихнула страшна збройна агресія Росії проти України. Немає жодного виправдання звірствам, які чинять російські окупанти на українській землі. Їхні злочини ніколи не будуть забуті. Але цей жахливий досвід потрібно осягнути, щоб усвідомити цінність людського життя, протистояти насильству, захищати нашу Волю і Незалежність. Український поет Сергій Жадан, який живе в Харкові й багато пише про сучасні події, зазначив: «Книжки не можуть зупинити війну, але вони можуть допомогти нам залишитися людьми».

У книжках про Другу світову війну немає веселих пригод, але в них ми знаходимо важливий досвід, який поколінню середини минулого століття давав силу долати страждання і втрати, зберігати волю до життя. Ці твори розповідають про духовні цінності, що допомогли перемогти зло й відродитися народам Європи, — людяність, відданість, взаємопідтримку. Люди в різних куточках Землі тоді страждали та гинули, але водночас любили свою батьківщину, вірили в краще майбутнє, кохали. Їхні думки й почуття, закарбовані в художніх творах, дадуть змогу краще осмислити наш час, зрозуміти, що ворога можна подолати не лише фізично за допомогою зброї, а й духовно, якщо рятувати й зберігати культуру і людей, які поруч. Ці книжки дарують нам мужність і надію на справедливий світ без війни.

Культура проти війни

У Німеччині 10 травня кожного року відзначають День книги. Ця дата нагадує мільйонам людей у всьому світі про жахливе обличчя фашизму. Саме 10 травня 1933 р. в Берліні та деяких інших німецьких містах відбулася варварська акція спалення книг, які гітлерівський режим оголосив «шкідливими». Це страшне «Свято вогню» стало початком тотальної цензури й придушення вільного мислення. Тисячі найменувань опинилися в «чорному списку». Під заборону потрапили твори письменників, філософів, науковців: Альберта Ейнштейна, Зигмунда Фройда, Віктора Гюго, Герберта Веллса, Генріха Манна, Стефана Цвейга, Оскара Вайлда, Теодора Драйзера, Ярослава Гашека та ін.

20 березня 1995 р. на площі Бебельплатц у м. Берліні (Німеччина) було відкрито меморіал «Бібліотека, що потонула» (Versunkene Bibliothek). У центрі площі під товстим склом розташована біла кімната з незаставленими полицями. Магічне світло, що лине з-під скла, і порожнеча втілюють ідею непоправних утрат. На пам'ятній дошці викарбувано пророчі слова Генріха Гейне, сказані ще в 1834 р.: «Там, де спалюють книжки, будуть спалювати людей».

Спалення книжок на площі Опернплац, м. Берлін (Німеччина). 10 травня 1933 р.

Меморіал Versunkene Bibliothek, м. Берлін (Німеччина). Сучасне фото

ЗОБРАЖЕННЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ

Ліна Костенко (нар. 1930)

Бо хто за що, а ми за незалежність.
Отож нам так і важко через те.
Ліна Костенко

Українську поезію XX ст. неможливо уявити без Ліни Костенко. Її творчість є своєрідною епохою в нашій літературі й водночас утіленням духу народу. Постать та лірика Ліни Костенко асоціюються із совістю і честю, добротою і правдою, відвертістю і душевністю.

Народилася поетеса в м. Ржищеві Київської області в родині вчителів. Коли їй було шість років, сім'я переїхала до Києва. Перші збірки мисткині — «*Проміння землі*» (1957), «*Вітрила*» (1958), «*Мандрівка серця*» (1961). Ліна Костенко завжди була віддана Україні, що за радянських часів відіграло фатальну роль у її долі. Уже в шістнадцятирічному віці вона потрапила під цензурний нагляд і довгі роки не могла публікувати свої твори. Щоправда, дещо вдалося видати тоді за кордоном, зокрема збірку «*Поезії*» (Балтимор — Париж — Торонто, 1969).

Ліна Костенко належала до покоління шістдесятників. Хоча тривалий час їй довелося писати для домашнього архіву, вона не полишала літературної справи, не зреклася своїх політичних поглядів. Активно боролася за свободу, виступила проти накле-

пу на громадського діяча В'ячеслава Чорновола, захищала лідера руху шістдесятників Івана Світличного, художника Опанаса Заливаху, їхнього однодумця Богдана Гориня та ін. На той час за це можна було поплатитися свободою і навіть життям.

Повернулася в літературу Ліна Костенко наприкінці 1970-х років. У 1977 р. вийшла збірка «*Над берегами вічної ріки*», у 1979 р. було опубліковано історичний роман у віршах «*Маруся Чурай*», побачили світ збірки «*Неповторність*» (1980), «*Сад нетанучих скульптур*» (1987), збірка віршів для дітей «*Бузиновий цар*» (1987), «*Вибране*» (1989), «*Берестечко*» (1999).

У сучасний період популярною є не тільки її поезія, а й проза — роман «*Записки українського самашедшого*» (2010).

Ліна Костенко відома також як перекладачка, публіцистка, сценаристка. Вона має багато літературних відзнак, її твори перекладено десятками мов. І нині мисткиня палким Словом боронить Україну, її свободу і культуру.

Ліна Костенко і шістдесятництво

Рух шістдесятників — це протестний літературно-художній рух, сформований у період хрущовської «відлиги» (після 1953 р.). Шістдесятники протистояли радянському авторитаризмові своїми мистецькими творами та літературно-критичними публікаціями. Представники шістдесятників: Микола Вінграновський, Євген Сверстюк, Іван Світличний, Іван Драч, Віталій Коротич та ін. Частина шістдесятників (Василь Стус, Іван Світличний та ін.) потрапила до в'язниць. Існувало кілька центрів цього руху: Київ, Одеса, Львів, Житомир. Ліна Костенко теж доєдналася до шістдесятників. З багатьма була особисто знайома. У Києві 2012 р. засновано Музей шістдесятництва.

«МІЙ ПЕРШИЙ ВІРШ НАПИСАНИЙ В ОКОПІ...»

Дитинство Ліни Костенко припало на роки Другої світової війни. Вона часто згадує випадок, як під час бомбардування нашкрябала гілочкою на стіні свій перший віршик — і раптом та стіна впала. Уже дорослою поетеса поділилася дитячими враженнями у віршах про війну.

pressentation

МІЙ ПЕРШИЙ ВІРШ НАПИСАНИЙ В ОКОПІ... (1998)

1. *Які емоції та почуття переживає ліричка героїня?*
2. *У яких кольорах змальовано війну? Розкрийте їхнє символічне значення.*

Мій перший вірш написаний в окопі,
на тій сипкій од вибухів стіні,
коли згубило зорі в гороскопі
моє дитинство, вбите на війні.
Лилась пожежі вулканічна лава,
стояли в сивих кратерах сади.
І захлиналась наша переправа
шаленим шквалом полум'я й води.
Був білий світ не білий вже, а чорний.
Вогненна ніч присвічувала дню.
І той окопчик —
як підводний човен
у морі диму, жаху і вогню.
Це вже було ні зайчиком, ні вовком —
кривавий світ, обвуглена зоря!
А я писала мало не осколком
великі букви, щойно з букваря.
Мені б ще гратись в піжмурки і в класи,
в казки літать на крилах палітур.

video-text

Захисник України професор Федір Шандор з окопу на фронті читає лекцію студентам. 2022 р.

А я писала вірші про фугаси,
а я вже смерть побачила впритул.
О перший біль тих не дитячих вражень,
який він слід на серці залиша!
Як невимовне віршами не скажеш,
чи не німою зробиться душа?!
Душа в словах — як море в перископі,
І спомин той — як відсвіт на чолі…
Мій перший вірш написаний в окопі.
Він друкувався просто на землі.

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Які події спонукали авторку написати цей вірш?
2. Знайдіть у творі лексичні засоби, що відображають прикмети й жахи війни.
3. Як лірична героїня сприймає окоп? Чому вона називає його «підводним човном»?
4. Що є духовною підтримкою для героїні вірша?

Аналіз та інтерпретація

5. Знайдіть у вірші слова, які засвідчують перехід ліричної героїні від дитинства до зрілості. Що спричинило її швидке дорослішання?
6. Випишіть з тексту метафори, епітети, порівняння. Прокоментуйте. Розкрийте їхнє значення.

Творче самовираження

7. Створіть малюнок або постер за віршем Л. Костенко «Мій перший вірш написаний в окопі…». Доберіть до нього цитату з твору.

Цифрові навички

8. Після 24 лютого 2022 р. Міністерство культури та інформаційної політики України створило сайт «Поезія вільних», на якому збирають вірші про війну і шлях україн-

ців до Перемоги. Кожен може додати власні твори на цей сайт. Ознайомтеся з 2—3 віршами, представленими на ньому. Висловте враження про них.

Дослідження і проєкти

9. Дослідіть, що таке окоп, з якою метою його будують, якими є сучасні окопи та їхнє призначення.
10. *Робота в групах*. Створіть проєкт на тему «Історія мого міста/села після 24 лютого 2022 р.». Для його підготовки зберіть інформацію про героїзм військових, волонтерів, цивільного населення.

Життєві ситуації

11. Який досвід ви отримали після 24 лютого 2022 р.? Що вас духовно підтримує?
12. Розкажіть про особистий внесок у справу Перемоги України в боротьбі за Незалежність.

Микола Негода (1928—2008)

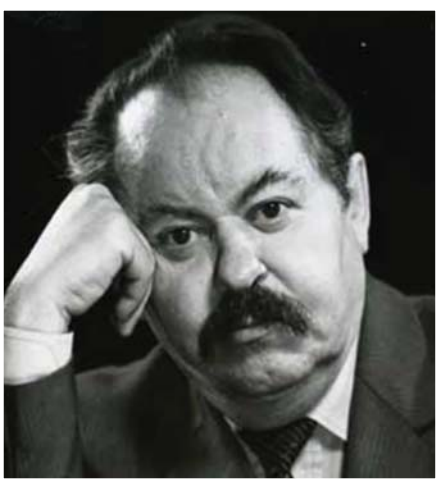

Імена справжніх українців золотими буквами вписані в серце народу.

Раїса Кириченко

Микола Негода — автор багатьох віршів, пісень, нарисів, повістей. Народився в с. Бузуків на Черкащині. У дитинстві пережив голодомор 1932—1933 рр. Про ті важкі часи розповів

у поемі «*Студене сонце*» і документальній повісті «*Сповідь перед собою*» (2006). Коли Друга світова війна прийшла на землю України, Миколі Негоді було лише тринадцять років, але він активно взявся до боротьби з ворогом — став зв'язківцем, а згодом розвідником партизанського загону. Після завершення війни вступив до Київського національного університету імені Тараса Шевченка на факультет журналістики. Працював у редакціях газет і займався літературною діяльністю. Перша збірка віршів *«Ростуть сини»* вийшла 1955 р. Пізніше побачили світ романи *«Божа кара»*, *«Отаман Мамай»*, *«Холодний Яр»*, повісті *«Сповідь перед собою»*, *«Говоритиму з віками»* та ін. Одним із найкращих творів Миколи Негоди є драматична поема *«Дума про Кобзаря»*. Чимало поезій митця покладено на музику: *«Степом, степом...»*, *«Летять білі чайки...»*, *«Земле моя, земле...»*, *«Над колискою сина»*, *«За полем розлогим»*, *«Тоне море неозоре...»*, *«Діброва зелена»* та ін.

«СТЕПОМ, СТЕПОМ...»

Вершиною творчості Миколи Негоди є вірш «Степом, степом...», який поклав на музику композитор Анатолій Пашкевич. Пісня стала реквіємом українського народу за солдатами, полеглими під час Другої світової війни. Твір виконують нині на згадку про всіх героїв та героїнь, що загинули в боротьбі за Незалежність України.

video-text

СТЕПОМ, СТЕПОМ... (1966)

Яка картина постала у вашій уяві, коли ви читали цей вірш? Які почуття вас охопили?

Степом, степом йшли у бій солдати.
Степом, степом — обрій затягло.
Мати, мати стала коло хати,
А навкруг в диму село.

Степом, степом розгулись гармати,
Степом, степом — клекіт нароста…
Степом, степом падають солдати,
А навкруг шумлять жита.

Степом, степом поросли берізки,
Степом, степом сонце розлилось…
Степом, степом — встали обеліски,
А навкруг розлив колось.

Степом, степом —
людям жито жати,
Степом, степом даль
махне крилом…
Мати, мати жде свого солдата,
А солдат спить вічним сном!

Олег Шупляк. Журба. 2016 р.

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. У яких творах фольклору та літератури є образ степу?
2. Розкрийте роль образу степу у вірші «Степом, степом…».
3. Опишіть образ матері. Які почуття вона переживає?

Аналіз та інтерпретація

4. Знайдіть у вірші образи рослин. Розкрийте їхнє пряме й символічне значення у творі.

Творче самовираження

5. Напишіть лист захисникові або захисниці України.

Цифрові навички

6. За допомогою інтернету послухайте пісню «Степом, степом…» у виконанні Раїси Кириченко або Українського національного хору імені Г. Верьовки. Створіть буктрейлер на цю пісню.

Дослідження і проєкти

7. *Робота в групах*. Підготуйте проєкт на тему «Герої не вмирають!» про захисників та захисниць з вашого міста/села.

Життєві ситуації

8. 29 серпня в Україні відзначають День пам'яті загиблих захисників України. Як ушановують пам'ять про них у вашому краї?

АНТИВОЄННІ МОТИВИ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ЛІРИЦІ

Константи-Ільдефонс Галчинський (1905—1953)

Людині потрібно багато мужності,
щоб у часи лихоліття й буревіїв
не зігнутися й зростати вгору,
щоб досягнути своєю тріумфальною
кроною Перемоги.
Константи-Ільдефонс Галчинський

У польській поезії символом цілої епохи є ім'я Константи-Ільдефонса Галчинського. Він має два імені: справжнє, як у батька, — *Константи*, і поетичне — *Ільдефонс*.

Константи-Ільдефонс Галчинський народився в м. Варшаві (Польща) у сім'ї залізничного майстра. У Варшавському університеті вивчав класичну англійську філософію, світову культуру та літературу. Дуже любив музику, тому всю його творчість пронизує образ скрипки.

До початку Другої світової війни Константи-Ільдефонс Галчинський писав вірші, служив в армії, виконував обов'язки помічника з питань культури в польському консульстві в Берліні. У 1934—1936 рр. поет із сім'єю жив у м. Вільнюсі (тоді Польща, нині Литва), де теж займався поетичною творчістю. На початку війни в 1939 р. його призвали до армії, а 17 вересня того ж року він потрапив до німецького полону. Понад п'ять років Константи-Ільдефонс Галчинський провів у таборі для військовополонених у м. Магдебурзі (Німеччина). Після тривалих поневірянь повернувся на батьківщину. Про жахи й переживання воєнного часу розповів у поезіях *«Пісня про солдатів з Вестерплятте»* (1939), *«Лист із полону»* (1942), *«Пісні про прапор»* (1944) та інших творах.

«ПІСНЯ ПРО СОЛДАТІВ З ВЕСТЕРПЛЯТТЕ»

Вестерплятте — півострів на польському березі Балтійського моря неподалік від м. Гданська, де у вересні 1939 р. відбувалася героїчна оборона польських укріплень. Нацистська Німеччина претендувала на м. Гданськ, у якому більшість населення були німцями. Саме це вона вважала приводом для нападу на Польщу 1 вересня 1939 р. Цей день став початком Другої світової війни, яка тривала шість років і забрала мільйони життів. Невеликий гарнізон військового складу Вестерплятте, який належав Польщі, першим став на шляху гітлерівців і з 1 до 7 вересня 1939 р. вів запеклі бої, обороняючи півострів. Однак польським воїнам бракувало озброєння, а нацисти вели щільний артилерійський вогонь, бомбардували з повітря, постійно атакували. Окупанти вважали, що зламають оборону за кілька годин, але їх спіткала несподіванка — вони зазнали величезних втрат. Однак сили були нерівними. У вірші «Пісня про солдатів з Вестерплятте» автор уславлює подвиг солдатів, які захищали рідну землю від загарбників.

Півострів Вестерплятте. Польща. Сучасне фото

ПІСНЯ ПРО СОЛДАТІВ З ВЕСТЕРПЛЯТТЕ (1939)

Які події в сучасній Україні можна порівняти з обороною Вестерплятте?

Коли вже дні спинили плин
І випало вмирати,
До неба лавами пішли
Солдати з Вестерплятте.

(А літо було гарне того
року.)

І так співали: «То пусте
Що нам боліли рани —
Зате ж весела путь веде
На осяйні поляни.

(А на землі того року було
стільки вересу на букети.)

Стояли в Гданську ми, як мур,
Не брали нас гармати.
Тепер ми в хмарах після бур,
Солдати з Вестерплятте».

І ті, чий слух сяга зірок,
Зір плине в даль бездонну —
Почули в небі рівний крок
Морського батальйону.

І спів лунав такий: «Аби
Не згаять час чудесний,
Ми грітись будем в теплі дні
На вересі небеснім.

Коли ж подмуть вітри зими
І стане сніг кружляти
Понад Варшавою — то ми,
Солдати з Вестерплятте».

(Переклад Олени Карпенко)

video-text

Пам'ятник захисникам півострова Вестерплятте. Сучасне фото

presentations

Кадр із кінофільму «Піаніст» (режисер Роман Полянські, Франція, Німеччина, Велика Британія, Польща, 2002)

Фільм про війну та мистецтво

Одним із найзворушливіших фільмів сучасності про Другу світову війну є стрічка режисера Романа Полянські «Піаніст» (Франція, Німеччина, Велика Британія, Польща, 2002), заснована на реальних подіях. У ній ідеться про страшні руйнування і переслідування, яких зазнали поляки та євреї за часів фашизму. До речі, сам режисер був свідком воєнних подій. Йому було вісім років, коли нацисти заарештували його батьків. Мати Романа Полянські загинула в концтаборі. Сам він дивом утік з гетто й вижив. Головний герой фільму «Піаніст» — музикант (його прототипом стала реальна людина — Владислав Шпільман). Разом з іншими євреями його відправили у варшавське гетто, але він утік. Кілька років жив, ховаючись по чужих квартирах і спостерігаючи за життям міста з вікна. Але талант піаніста не пропав навіть за нелюдських умов. Німецький офіцер допоміг вижити обдарованому музикантові. *Подивіться цей фільм. Які епізоди вас найбільше вразили?*

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Розкажіть про історичну основу твору. Чи міг гарнізон з Вестерплятте зупинити Другу світову війну?

Кадр із кінофільму «Піаніст» (режисер Роман Поланські, Франція, Німеччина, Велика Британія, Польща, 2002)

2. Яку громадянську відповідальність узяли на себе солдати з Вестерплятте?
3. Чому автор використав займенник *ми*, а не *я*?

Аналіз та інтерпретація

4. У якій формі написано вірш? Чому, на вашу думку, автор обрав саме її?
5. Знайдіть у тексті контрасти. Визначте їхню роль у творі.
6. Яку ідею автор утверджує у творі?

Творче самовираження

7. Підготуйте пости для соцмереж про оборону:
   а) Вестерплятте;
   б) українських територій у наш час.

Цифрові навички

8. За допомогою інтернету дізнайтеся про історію та географічне розташування півострова Вестерплятте. Покажіть його на мапі. Чому цей півострів було обрано для нападу?

Дослідження і проєкти

9. Випишіть з тексту вірша назви явищ природи, рослин. Розкрийте їхнє пряме і символічне значення.

Життєві ситуації

10. Розкажіть про українських героїв, які боронять нашу землю.

Альфред Марґул-Шпербер (1898—1967)

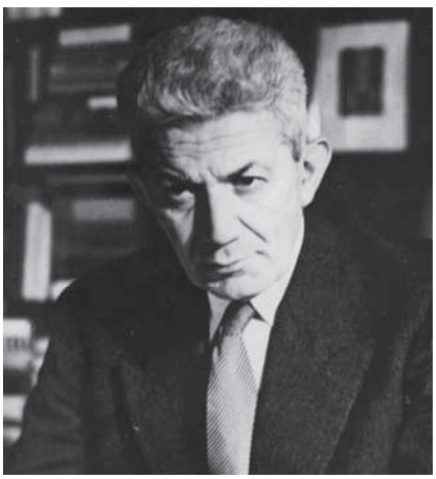

Моя любов — Буковина,
Мій біль — Німеччина…
І все це в одному серці.
Альфред Марґул-Шпербер

Поет, який писав вірші німецькою мовою, народився на Буковині (тоді Австро-Угорщина, нині Україна) у єврейській родині. У 1914 р. разом з батьками переїхав до м. Відня. Коли почалася Перша світова війна, його мобілізували. Після завершення війни жив у Чернівцях, Парижі, Нью-Йорку. У 1940 р. після окупації Північної Буковини радянськими військами переїхав до м. Бухареста (Румунія). Уклав антології буковинсько-німецько-єврейської поезії, займався перекладами.

У багатьох творах Альфреда Марґула-Шпербера йдеться про трагічні сторінки історії Європи та велику любов до рідної землі. Найвиразніше характеризують його життєве кредо рядки «Моя любов — Буковина, мій біль — Німеччина... І все це в одному серці».

Після Другої світової війни Альфред Марґул-Шпербер став лідером німецькомовної літератури Румунії. Підтримував буковинських поетів, зокрема Пауля Целана, Розу Ауслендер. Нагороджений Державною премією Румунії (1954).

presentations

Діти — в'язні концтабору Бухенвальд (Німеччина)

«Про назву концтабору Бухенвальд»

Ліричний герой поринає у спогади. Він згадує про місто Веймар (Німеччина), яке у XVIII ст. стало центром європейської культури. Колись там жили видатні письменники Йоганн-Вольфганг Ґете, Фрідріх Шиллер, композитори Франц Ліст, Йоганн-Себастьян Бах, Йоганн Штраус та ін. Й.-В. Ґете і Ф. Шиллер заснували у Веймарі національний театр. Але у XX ст. це місто стало символом смерті й людських страждань. Неподалік від м. Веймара було створено Бухенвальд — один з найбільших концтаборів на території нацистської Німеччини. З 1937 до 1945 р. у таборі перебувало до чверть мільйона людей. Кількість жертв становить майже 60 тисяч осіб.

Слово *Бухенвальд* походить з німецької: *Buchen Wald* — буковий ліс. А оскільки сам поет народився на Буковині, ця назва нагадувала йому про дитинство і батьківщину, де люди теж страждали й умирали.

ПРО НАЗВУ КОНЦТАБОРУ БУХЕНВАЛЬД

Які емоції та почуття переживає ліричний герой? Знайдіть у вірші слова, які свідчать про внутрішній стан ліричного героя.

Як близько звідси Веймар гомонів!
А тут — навіки мовкли голоси...

video-text

Пам'ятник тим, хто повстав проти нацизму. Концтабір Бухенвальд (Німеччина). Сучасне фото

Мене проймає невимовний гнів,
Бо й край мій зветься: Букові ліси.

Давно було це: килим з ніжних трав,
Ліс буковий, так пам'ятний мені...
Хлопчиськом на поляні я лежав,
Пливли біляві хмари в вишині.

О лютий час, що сон дитячий стер
І кожен спомин взяв у колію!..
Коли я чую слово це тепер —
Не можу юність згадувать свою.

Бо в спомини мої вповза кошмар,
Який виймає серце із грудей:
А чи оте біляве пасмо хмар
Було не димом спалених людей?

(Переклад Петра Рихла)

Антивоєнна пісня «Де ж поділися квіти всі?»

Однією з найвідоміших пісень США, що містить протест проти війни, є *«Where Have All the Flowers Gone?» («Де ж поділися квіти всі?»)*. Перші три строфи написав у 1955 р. поет і співак Піт Сігер, а решту — у 1960 р. поет і композитор Джо Хікерсон. Пісня стала відомою в США після того, як її виконали Піт Сігер, Джоан Баез і Рой Орбісон. У Європі цю

Німецька актриса і співачка Марлен Дітріх — виконавиця антивоєнної пісні «Де ж поділися квіти всі?»

пісню в німецькому перекладі виконала актриса і співачка Марлен Дітріх. Гаррі Трумен нагородив її в 1945 р. однією з найвищих нагород США — Президентською медаллю Свободи «за внесок у підняття духу під час Другої світової війни». За боротьбу з фашизмом Марлен Дітріх присвоїли звання Почесної громадянки Берліна. Український текст пісні створив Павло Карен. Вона набула особливої популярності після 24 лютого 2022 р. *Знайдіть в інтернеті та послухайте пісню «Де ж поділися квіти всі?» англійською, німецькою або українською мовою. Спробуйте заспівати її всім класом.*

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Розкрийте історичну та біографічну основу твору.
2. Про які часи йдеться у вірші? Розкрийте значення художнього прийому переходу з одного часу в інший.
3. Виразно прочитайте рядки, у яких автор висловлює протест проти війни. Прокоментуйте.

Аналіз та інтерпретація

4. Знайдіть у тексті художні деталі й символи, які свідчать про трагізм Другої світової війни.
5. Охарактеризуйте образ ліричного героя.

Творче самовираження

6. Створіть плакат на тему «Героям слава!».

Цифрові навички

7. За допомогою інтернету дізнайтеся історію напису над входом у концтабір Бухенвальд — «Кожному своє». Знайдіть факти, світлини, що стосуються трагічної історії Бухенвальда. Підготуйте презентацію, прокоментуйте.

Дослідження і проєкти

8. Як війна впливає на культуру? Дослідіть засоби ідеології та пропаганди, які застосовує «культура війни», зокрема в наш час. Як протистояти таким явищам?

Життєві ситуації

9. Як убезпечити світ від війни та нових жертв? Запропонуйте заходи для міжнародної спільноти.

Генріх-Теодор Белль (1917—1985)

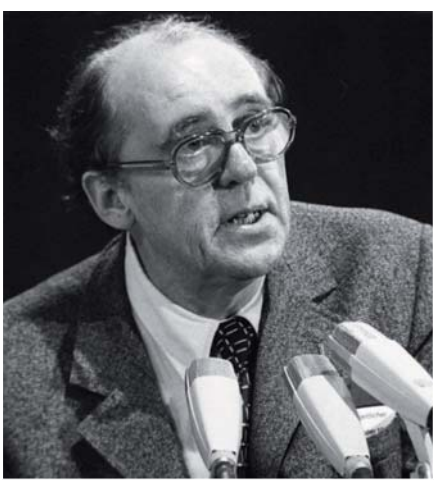

Якби сили й думки людства не були спрямовані на війну, то у світі вже давно не було б голоду й зубожіння.

Мати Тереза

Генріх-Теодор Белль народився в м. Кельні (Німеччина) у родині столяра. У 1939 р. вступив до Кельнського університету,

м. Кельн. 1942 р.

де вивчав германістику й класичну філологію, однак невдовзі почалася Друга світова війна, і Генріх-Теодор Белль пішов на фронт.

У повоєнний період, повернувшись до Кельна, митець поринув у літературну діяльність. Тема Другої світової війни та її впливу на життя звичайних людей стала центральною в його творчості. 1949 р. було надруковано першу повість Генріха-Теодора Белля *«Поїзд за розкладом»*. Згодом побачили світ збірки оповідань та есеїв, радіоп'єси, романи *«Де ти був, Адаме?»* (1951), *«Очима клоуна»* (1963) та ін. Виступаючи проти жорстокості й несправедливості, письменник прагнув відобразити складну духовну атмосферу повоєнної Європи на прикладі окремих людських доль. Його моральний ідеал — це людина, котра здатна мислити критично і не відступає від своїх переконань навіть у страшні часи.

У 1967 р. Генріх-Теодор Белль отримав Премію імені Георга Бюхнера. Її щорічно вручають авторам, які зробили вагомий внесок у розвиток німецької мови та культури. А в 1972 р. був удостоєний Нобелівської премії «за творчість, у якій широке охоплення дійсності поєднане з високим мистецтвом створення характерів і яка стала вагомим внеском у відродження німецької літератури».

Генріх-Теодор Белль і Україна

Генріх-Теодор Белль брав участь у Другій світовій війні й, потрапивши на Східний фронт, улітку 1943 р. опинив-

ся на території України. Враження від воєнних подій того часу відображені в багатьох його оповіданнях, а також у першій повісті «Потяг за розкладом», сюжет якої розгортається на українських теренах майже наприкінці війни. Персонажі твору раз у раз повертаються у своїх спогадах до Миколаєва, Черкас, Нікополя, Одеси та інших українських міст.

Як активний громадський діяч і правозахисник, Генріх-Теодор Белль намагався підтримати митців, котрі постраждали внаслідок репресій у своїх країнах. Зокрема, він знав про долю Василя Стуса, творчість якого тривалий час була заборонена радянською владою. Генріх-Теодор Белль зробив надзвичайно багато задля перекладу творів українського поета європейськими мовами й видання їх за кордоном.

«ПОДОРОЖНІЙ, КОЛИ ТИ ПРИЙДЕШ У СПА...»

Скалічена доля молодої людини. В оповіданні «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...» письменник викриває абсурдність і жорстокість війни на прикладі однієї скаліченої долі. Молодий солдат, якого було тяжко поранено в бою, повертається до рідного містечка, де його школу тимчасово переобладнано на лазарет. Він ще не певен, як саме його поранено і чи насправді він у рідному краї, але крок за кроком автор підводить читачів до усвідомлення жахливої правди: юнак втратив обидві руки й одну ногу. Упізнавши свій почерк на дошці в залі для малювання, герой остаточно переконався, що він у своїй рідній школі. Але це не принесло йому полегшення.

Жертви ідеології. У системі освіти нацистської Німеччини гуманістичні ідеали епохи античності поєднувалися з ідеологією націонал-соціалізму. Школярів привчали до думки про героїчну смерть заради «громадянського обов'язку». Невипадково в заголовок твору Генріх-Теодор Белль виніс уривок з епіграми давньогрецького поета Симоніда Кеоського, викарбуваної на пам'ятнику трьомстам полеглим спартанцям. Такі патріотичні вірші в німецьких гімназіях нерідко використовували для вправ з каліграфії, щоб сформувати в учнів думку про необхідність самопожертви задля суспільного блага. Античний

ідеал спартанської мужності, витривалості, патріотизму став зручним пропагандистським засобом, який у першій половині XX ст. було поставлено на службу гітлерівському режиму. Молоді люди, сповнені ентузіазму й бажання творити майбутнє своєї країни, охоче йшли на фронт, навіть не встигнувши закінчити школу, і фактично зустрічали там свою смерть.

Зображуючи школу, митець вдається до пронизливого символізму: цитата із Симоніда Кеоського, що не вмістилася на шкільній дошці, так само скалічена, як і юний солдат, котрому довелося розплачуватися своїм життям і здоров'ям за вірність ідеям націонал-соціалізму.

Завжди є надія. Генріх-Теодор Белль залишає читачам проблиск надії. Символічний образ хреста, слід від якого проступає навіть крізь кілька шарів фарби на стіні, втілює незламну духовну силу людини. Це звернення до вічних моральних цінностей, які жевріють у душах людей попри жорстокість і варварство. Усе одно залишається надія на світлу дійсність, у якій пануватимуть милосердя, віра, співчуття. А наше з вами завдання — створювати новий, кращий світ навколо себе, не втрачаючи цієї надії.

Що означає цитата Симоніда Кеоського?

У заголовку оповідання Генріх-Теодор Белль використав уривок із цитати давньогрецького поета Симоніда Кеоського (556—469 рр. до н. е.). Творчості Симоніда притаманні простий і ясний стиль, яскравість образів і потужна емоційна сила. Його вважають автором великої кіль-

Кадр із кінофільму «Триста спартанців» (режисер Зак Снайдер, США, 2006)

кості крилатих висловів на тему греко-перських війн, зокрема відомого надгробного напису, присвяченого спартанцям, які загинули в битві при Фермопілах (480 р. до н. е.): *«Подорожній, коли ти прийдеш у Спарту, перекажи лакедемонянам, що ми полягли тут, вірні їхньому наказові»*.

ПОДОРОЖНІЙ, КОЛИ ТИ ПРИЙДЕШ У СПА... (1950)

1. *Про що думав і що відчував головний герой, коли потрапив до рідної школи?*
2. *Які його роздуми є близькими для вас? А що залишилося незрозумілим?*

Машина зупинилася, але мотор ще гурчав; десь відчинилася велика брама. Крізь розтрощене вікно в машину ввірвалося світло, і тоді я побачив, що й лампочку під стелею розбито вщент, лишень звій ще стирчав у патроні — кілька мерехтливих дротиків з рештками скла. Потому мотор замовк, і знадвору добувся чийсь голос:

— Мерців сюди, є там мерці? (...) А решту сходами нагору, до зали малювання, зрозумів?

— Так, так, зрозумів.

Та я не був ще мертвий, я належав до решти, і мене понесли сходами нагору. Спершу йшли довгим, тьмяно освітленим ко-

Ансельм Феєрбах. Медея. 1873 р.

ридором, із зеленими, мальованими олійною фарбою стінами, в які повбивано чорні, криві, старосвітські гачки на одяг; ось виринули двері з емальованими табличками: 6-А і 6-Б, між тими дверима висіла, лагідно поблискуючи під склом у чорній рамі, Феєрбахова «Медея» з поглядом у далечінь; потому пішли двері з табличками: 5-А і 5-Б, а між ними — «Хлопчик, який виймає терня» — прегарне, з червонястим полиском фото в брунатній рамі.

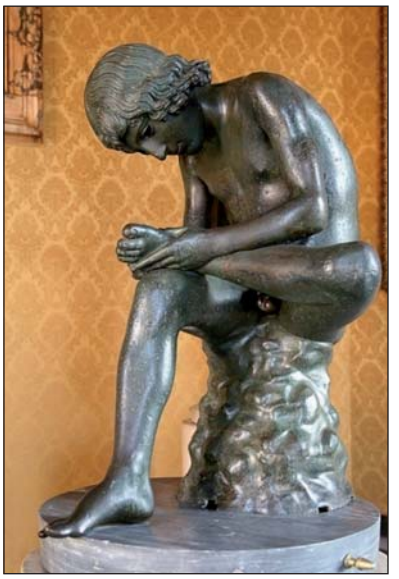

Невідомий скульптор. Хлопчик, який виймає терня. Прибл. 50 р. до н. е.

А ось уже й колона перед виходом на сходовий помісток і довгий, вузький фриз Парфенона за нею, справжній, античний — мистецьки зроблений з жовтавого гіпсу макет, і все інше, віддавна знайоме: грецький гопліт, до п'ят озброєний, наїжений і грізний, схожий на розлюченого півня. На самому ж помістку, на стіні, пофарбованій жовтим, пишалися всі вони — од великого курфюрста до Гітлера…

А у вузенькому малому коридорчику, де врешті на якусь хвилю мої ноші стали рівно, висів особливо гарний, величезний і дуже яскравий портрет старого Фріца в небесно-блакитному мундирі, з променистими очима і великою ясною золотою зіркою на грудях.

І знову мої ноші похилилися (…), і перш ніж санітари стали сходити на другий поверх, я встиг побачити і її — перевиту камінним лавровим вінком таблицю з іменами полеглих, з великим золотим залізним хрестом угорі.

Невідомий скульптор. Гопліт. Прибл. V ст. до н. е.

Усе це перебігло дуже хутко: я не важкий, і санітари квапились. Не диво, що воно мені й примарилось. (...) Та коли ми поминули взірцевих арійців, за ними виринуло й усе інше: троє погруддів — Цезар, Цицерон і Марк Аврелій, прегарні копії, геть-чисто жовті, античні, поважні, вони стояли в ряд попід стіною. А коли ми зайшли за ріг, вродилася й Гермесова колона, а далі, по тім боці коридора (...), висіла величезна маска Зевса; але до неї було ще далеко. Праворуч у вікні я бачив заграву пожежі — усе небо було червоне, і чорні, густі хмари диму врочисто посувалися по ньому...

І знову я мимохіть глянув ліворуч, і знову побачив на дверях таблички: 0—1-А і 0—1-Б, а поміж тими бурими, немов просяк-нутими затхлістю, дверима вгледів у золотій рамі вуса й кінчик носа Ніцше — другу половину портрета заліпили папером, на якому стояв напис: «Легка хірургія».

«Якщо тепер... — майнуло мені в голові, — якщо тепер...» Та ось і він, я його вже побачив — краєвид Того, великий і яскравий, плаский, як старовинна гравюра, чудова олеографія; на першому плані, поперед колоніальних будиночків, поперед негрів і німецького солдата, що безглуздо стовбичив там із гвинтівкою, (...) красувалася велика, як жива, жовта в'язка бананів: ліворуч кетяг, праворуч кетяг, і саме на середньому банані в правім кетягу щось надряпано; я його бачив, я, здається, сам його й надряпав.

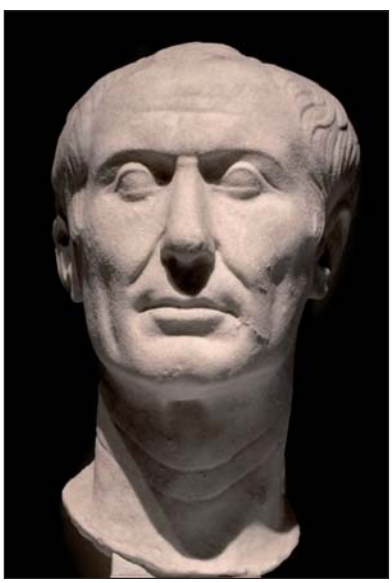

Невідомий скульптор. Гай Юлій Цезар. Прибл. 81 р. до н. е.

Аж ось широко відчинилися дверi зали малювання, я вплив туди під Зевсовою маскою і заплющив очі. (...) «Усе це, — думалось мені, — ще не доказ. Кінець кінцем, у кожній гімназії є зала малювання, коридори з зеленими й жовтими стінами і кривими старосвітськими гачками в них; кінець кінцем, те, що "Медея" висить межи 6-А і 6-Б, а вуса Ніцше — між 0—1-А і 0—1-Б, ще не доказ, що я в своїй школі. Запевне, є правила, де сказано, що саме там вони мають висіти. Правила внутрішнього роз-

порядку для класичних гімназій у Пруссії. (...) «Хлопчик, що виймає терня» і фриз Парфенона — зрештою, добрий давній шкільний реквізит, що переходив з покоління в покоління, і я, мабуть, був не єдиний гімназист, якому заманулося написати на банані: “Хай живе Того!”. Та й дотепи в усіх гімназіях ті самі». (...)

Хтось нахилився наді мною (...), і якийсь голос спокійно запитав:

— Ну, чого?

— Пити, — сказав я, — і ще сигарету, вгорі, в кишені.

Знову хтось помацав у моїй кишені, знову черкнув сірник, і хтось уткнув мені в рот запалену сигарету.

— Де ми? — спитався я.

— У Бендорфі.

— Дякую, — мовив я й затягся.

Мабуть, я справді-таки в Бендорфі, себто вдома, і коли б у мене не така гарячка, то я міг би твердо сказати, що я в якійсь класичній гімназії: принаймні, що я в школі, — це річ певна. (...)

Нарешті він приніс мені води (...), я несамохіть розплющив очі і вздрів утомлене, старе, неголене обличчя чоловіка в пожежній формі, і старечий голос тихо сказав:

— Пий, голубе!

Я почав пити, то була вода, вода — божистий трунок; я відчував на губах металевий смак посудини, з насолодою чув, як багато ще там води, але пожежник враз одняв її мені од губів і подався геть; я закричав, проте він не оглянувся, тільки натомлено знизав плечима й пішов далі; поранений, що лежав біля мене, спокійно мовив:

— Дарма галасувати, в них немає води: місто горить, ти ж бачиш.

Я бачив, дарма що вікна були затемнені — за чорними запонами жевріло й миготіло, — червоне під чорним, як у печі, коли туди підсипати вугілля. Еге, я бачив: місто горіло. (...)

Тепер я чув, як десь били важкі гармати. Якби не вони, то було б сливе спокійно, тільки часами за темною заслоною ясніше розцвітало ненатле полум’я та десь у темряві падав розбитий будинок. Гармати били розважливо й упевнено, і я думав: «Любі гармати!». Я знаю, що це підло, але я так думав.

Господи, як миротворно, як заспокійливо гули ті гармати: немов далека, приглушена, лагідна органна музика. Простотаки шляхетно. На мене, в гарматах є щось шляхетне, навіть як вони стріляють. Такий проречистий гук, достоту як у тій війні, про яку пишуть у книжках з малюнками... Потім я міркував, скільки імен буде на тій таблиці полеглих, яку, мабуть, приб'ють згодом, оздобивши її ще більшим золотим залізним хрестом і вквітчавши ще більшим лавровим вінком. І враз мені спало на думку, що коли я справді в своїй школі, то й моє ім'я стоятиме там, укарбоване в каміння, а в шкільному календарі проти мого прізвища буде написано: «Пішов зі школи на бойовище й поліг за...».

Але я ще не знав за віщо і не знав ще напевне, чи я в своїй школі, я хотів тепер про це довідатися будь-що-будь. Адже й на дошці полеглих не було нічого особливого, нічого прикметного — вона була така, як і повсюди, штампована дошка полеглих: їх, напевне, всім постачало одне якесь управління...

Я знов повів очима округи, але картини вони познімали, а що можна побачити з кількох парт, складених стосом у кутку, з вузьких високих вікон, густо поставлених одне коло одного, як і годиться в залі малювання, де має бути якомога більше світла? Серце в мені не озивалось. Чи то б воно й тоді не обізвалося, якби я опинився в тій буді, де цілих вісім років, рік у рік, малював вази й писав шрифти? Стрункі, прегарні, делікатні вази, чудові копії з римських взірців, що їх учитель усе ставив перед нами на підставку, і всілякі шрифти — латинський, рівний, римський, італійський. Я ненавидів ті уроки над усе в цілій науці, я годинами гинув з нудьги й ніколи не потрапив до ладу змалювати вазу або написати літеру. І де ж ділися мої прокльони, де ділася моя пекуча ненависть до цих остогидлих, ніби вилинялих стін? (...)

Я не пам'ятав, як мене поранено, я знав одне: що не рухну руками й правою ногою, лишень лівою, та й то тільки злегенька. Я думав, може, це вони так цупко примотали мені руки до тулуба, що я не годен поворушити ними.

Я виплюнув другу сигарету в щілину між солом'яниками і спробував посовати руками, але почув такий біль, що знову закричав; я кричав не вгаваючи — од крику ж мало бути легше, а ще я лютував, що не міг поворушити руками.

Аж ось переді мною виріс лікар, він зняв окуляри і, кліпаючи очима, мовчки дивився на мене; позад нього стояв пожежник, що давав мені пити. Він щось зашепотів на вухо лікареві, і той знову наклав окуляри: я виразно побачив за грубими скельцями великі очі з ледь тремтливими зіницями. Він дивився на мене довго, так довго, аж я одвів очі, а далі тихо сказав:

— Хвилиночку, вже хутко ваша черга… (...)

Я знову заплющив очі й подумав: ти мусиш, мусиш вивідати, що в тебе за рана і чи ти справді у своїй школі. Усе тут було таке далеке мені та холодне, начеб мене принесли до якогось музею міста мертвих — у світ, глибоко чужий мені й байдужий, що його чомусь пізнавали мої очі, але самі тільки очі; ні, не могло бути, що лишень три місяці, як я сидів отут, малював вази й писав шрифти, а на перервах, узявши свій бутерброд із мармеладом, поволі сходив униз — (...) у коридор, де висіла «Медея», і, минувши її, простував до сторожа Біргелера пити молоко — в ту малу, тьмяну комірчину, де я міг часом ризикнути й закурити сигарету, хоча на куріння в гімназії була сувора заборона. (...) Може, мерців односили в маленьку тьмяну Біргелерову кімнатку, де пахло теплим молоком, пилюкою й дешевим Біргелеровим тютюном.

Аж ось санітари знов увійшли до зали, тепер вони підняли мене й понесли туди, за дошку. Я вдруге поплив повз двері і, пропливаючи, заглядів ще одну прикмету: тут, над дверима, висів колись хрест, тоді, як ця гімназія звалася ще школа святого Хоми; хреста вони потім зняли, але на тому місці на стіні зостався свіжий темно-жовтий слід од нього — такий виразний, що його було, мабуть, ще краще видно, аніж самого того старого, маленького, ветхого хреста, якого вони зняли; на диво помітний і гарно відбитий, виступав той знак на злинялому просторі стіни; тоді, розлютившись, вони перефарбували всю стіну, але все марно, бо маляр не потрапив як треба добрати фарби і хрест знову виступив, брунатний і чіткий на рожевому полі стіни. Вони злостилися, але нічого не помоглося: темний і виразний хрест, як і перше, виділявся на ясній стіні, і, я гадаю, вони вбили усі свої гроші на ті фарби, та не могли нічого вдіяти: хрест було видно, і, як приглянутись пильніше, можна було розгледіти навіть нерівний слід на його правому кінці, там, де роками висіла букова галузка, що її чіпляв сторож Біргелер, коли ще було вільно мати по школах хрести. (...)

Мене поклали на операційний стіл, і я добре побачив самого себе, тільки маленького, ніби вкороченого, угорі, в ясному світлі лампочки, — такий куценький, білий, вузький сувій марлі, немов який химерний небувалий кокон.

Лікар повернувся до мене спиною і, нахилившись над столом, порпався в інструментах, старий, обважнілий пожежник стояв навпроти дошки і всміхався мені; він усміхався втомлено й скорботно, і заросле бородою, невмиване його обличчя було таке, ніби він спав; і враз поза його плечима, на зашмарованому другому боці дошки я вздрів щось, від чого вперше, відколи я опинився в цьому мертвому домі, обізвалося моє серце: десь у якомусь потаємному його куточку народився переляк, глибокий і страшний, і воно закалатало мені в грудях — на дошці стояв напис моєю рукою. Угорі, в найвищому рядку. Я знаю свою руку: побачити своє письмо — гірше, ніж побачити себе самого в дзеркалі: куди більше ймовірності. (...) Усе інше не було ще доказом: ані «Медея» чи Ніцше, ні динарський профіль верховинця з кінофільму, ні навіть слід хреста над дверима; усе це могло бути по всіх інших школах. Та годі було сподіватися, що по всіх інших школах писали на дошках моєю рукою. Ось він, ще й досі стоїть там, той вислів, що його нам звеліли тоді писати, в тому безнадійному житті, яке скінчилося лишень три місяці тому: «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...».

О, я пам'ятаю, мені не вистачило дошки, і вчитель малювання розкричався, що я не так як слід розрахував, узяв завеликі літери, — а потім він сам, похитуючи головою, написав тимтаки шрифтом нижче: «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...».

Сім разів стояло там — моїм письмом, латинським шрифтом, готичним, курсивом, італійським і рондо: «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...».

На тихий лікарів поклик пожежник одступив від дошки, і я побачив увесь вислів, тільки трохи зіпсований тим, що я не розрахував як слід, вибрав завеликі літери.

Я весь стенувся, почувши укол у стегно, я хотів підвестися на лікті й не зміг, а проте встиг поглянути на себе і побачив, — вони мене розмотали, — що в мене не було обох рук, не було правої ноги, тому-то я одразу впав на спину, бо не мав тепер на віщо спертися; я закричав; лікар з пожежником злякано подивились на мене; потому лікар тільки знизав плечима і знову натиснув

на поршень шприца, що поволі й твердо пішов донизу; я хотів ще раз подивитись на дошку, одначе пожежник стояв тепер зовсім близенько біля мене й заступав її; він міцно тримав мене за плечі, і я чув лише дух смалятини й бруду, що йшов від його мундира, і бачив тільки його втомлений, скорботний вид — і раптом я пізнав його: то був Біргелер.

— Молока, — тихо сказав я…

(Переклад Євгенії Горевої)

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Розкрийте зв'язок твору з реальними історичними подіями.
2. Чому Генріх-Теодор Белль зробив героєм твору скаліченого юного німецького солдата?
3. Яких втрат унаслідок війни зазнав герой? Як ви гадаєте, чи усвідомив він абсурдність війни?
4. Які проблеми порушено в оповіданні «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа…»?

Аналіз та інтерпретація

5. Поясніть назву оповідання «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа…».
6. Яку роль у ньому відіграє мотив повернення?
7. Визначте художні деталі у творі, розкрийте їхню роль.
8. З'ясуйте символіку кольорів.

Творче самовираження

9. Напишіть есе на одну з тем: «Людина на війні», «Людина, що прийшла з війни» (за вибором).

Цифрові навички

10. Знайдіть в інтернеті інформацію про систему освіти в нацистській Німеччині. Поясніть, чому багато молодих німців у період Другої світової війни стали прихильниками ідеології нацизму.

Дослідження і проєкти

11. Випишіть імена філософів, історичних діячів, митців (та їхні твори), названих у творі Генріха-Теодора Белля. За допомогою інтернету з'ясуйте їхній внесок у культуру. Поясніть, яку роль вони відіграють у розкритті змісту твору.

Життєві ситуації

12. *Дискусія.* Обговорення питання «Які уроки Другої світової війни людство: а) пам'ятає; б) забуло; в) повторює в наші дні?».
13. Як не стати жертвою хибної ідеології?
14. Про що ви думаєте, коли бачите руйнування шкіл та інших об'єктів унаслідок вторгнення в Україну? Поділіться вашим особистим досвідом та роздумами воєнного часу.

Григір Тютюнник (1931—1980)

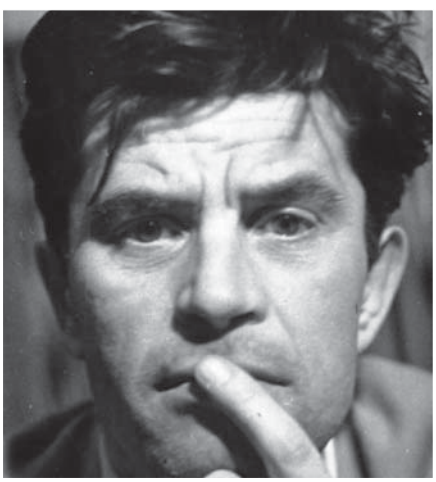

Хороша книга та,
після якої відчуваєш,
що порозумнішав
або став кращим.
Григір Тютюнник

Григір Тютюнник, видатний майстер малої прози, народився в с. Шилівка на Полтавщині в селянській родині. Його дитинство було важким, адже він був свідком Голодомору, репресій 1930-х років, Другої світової війни, повоєнних поневірянь його покоління. Батька Григора Тютюнника заарештували в 1937 р. й відправили на заслання в сибірські табори, де він загинув.

Реабілітували його вже посмертно. Виховував малого Григора дядько Филимон. Середню освіту майбутній письменник здобував на Донбасі. Потім служив в армії, навчався в Харківському університеті. Після завершення навчання вчителював у м. Артемівську (нині м. Бахмут).

Письменницька праця захопила його ще на початку 1960-х років, коли переїхав до м. Києва. Тут він почав друкувати статті, нариси, оповідання в газеті «Літературна Україна». Протягом 1960—1970-х років вийшли у світ «*Батьківські пороги*» (1972), «*Крайнебо*» (1975), «*Коріння*» (1978) та ін.

На початку 1970-х років митець написав багато творів для дітей та підлітків. Чимало з них увійшло в збірку оповідань «*Ласочка*» (1970). За книжки «*Климко*» (1976) і «*Вогник далеко в степу*» (1979) письменника було нагороджено Премією імені Лесі Українки.

Життя Григора Тютюнника — постійна боротьба з радянською системою. Тодішня критика паплюжила його твори, але нині очевидним є той факт, що він переміг, бо вони популярні в усьому світі, у різних країнах віддають шану його талантові.

«КЛИМКО»

Автобіографічна основа твору. Історія Климка заснована на спогадах письменника про пережиті ним події 1942 р. Рятуючись від голоду, він, тоді одинадцятирічний хлопчик, мандрував з Донеччини на Полтавщину, де жила його мати, яка по смерті батька знову вийшла заміж. Ось як прокоментував ті часи й власні почуття митець: «Порадили мені чкурнути до матері на Полтавщину, щоб легше стало всьому сімейству, — голод як-не-як. Я так і зробив. Йшов пішки, маючи за плечима 11 років, три класи освіти і порожню торбинку, в котрій з початку подорожі було дев'ять сухарів, перепічка і банка меду — земляки дали на дорогу. Потім харчі вийшли. Почав старцювати. Перший раз просити було неймовірно важко, соромно, одбирало язик і в грудях терпло, тоді трохи привик. Ішов рівно два тижні. Через Слов'янськ, Краматорськ, Павлоград (чи Конград), Полтаву, Диканьку, Опішню».

Доля дитини в часи воєнного лихоліття. На формуванні характеру головного героя Климка позначилася

presentations

Друга світова війна, яка прийшла в його дитинство несподівано й остаточно сплюндрувала його і без того невлаштоване життя. Кількість втрат, що спіткали малого, була надто великою, адже війна — це завжди лихо. Климко — представник покоління «дітей війни», що сформувалося за умов матеріальної скрути, голоду, насильства і необхідності духовно протистояти натиску ворогів.

Морально-етичні уроки твору. Хоча у творі йдеться про воєнні роки, тут немає звичних для літератури радянського періоду описів героїзму заради вождя чи партії. Григір Тютюнник розповідає, як прості українці виживали, як допомагали одне одному, не втрачаючи людяності й милосердя у складних обставинах. Климко йде на неймовірні вчинки заради тих, хто потребує допомоги, миттєво реагує на чужу біду. І в цьому полягає незвичайність його образу на тлі літератури того часу. Климко — не герой за усталеними уявленнями тих буремних років, адже він звичайний хлопчик з бідної родини, життя його не відрізнялося від життя багатьох дітей воєнного і повоєнного часів. У такий спосіб письменник утверджував ідеали добра й милосердя, утілені в образах звичайних людей.

Ідея самопожертви. Климко, який зазнав чимало поневірянь, не очерствів серцем і душею. Усі його думки — про друзів, про своє оточення, а в кінці твору — про незнайомих солдатів, яким він указує шлях до порятунку, наражаючись на кулю. Благородний учинок, що коштує йому життя, утілює вибір багатьох безіменних героїв, котрі прагнули звільнити рідну землю.

КЛИМКО (1976)

ПОВІСТЬ

(Уривки)

РОЗДІЛ І

Ішла Друга світова війна... Климко жив з дядьком, який був машиністом потяга. Одного разу під час бомбардування дядько загинув. Коли його поховали, тітка запропонувала Климкові йти жити до неї, але той відмовився, бо сам умів і юшку зварити, і домівку доглядати.

Що незвичного в поведінці солдата ви помітили? Поясніть його ставлення до Климка.

(...) Климко витер холодними брудними пальцями очі й сів у своєму солом'яному кублі. На шляху в обидва боки не видно було й душі. Тільки десь далеко за перелотом, звідки він учора прийшов до цієї скирти, чулося по-вранішньому лунке гуркотіння підвод. Воно то стихало, коли підводи спускалися у вибалок, то знову гучнішало, коли вони вихоплювалися на пагорб. А невдовзі понад телеграфними стовпами замаячив довгий німецький обоз. Гладкі куцохвості коні-ломовики хекали парою. Ковані хури з гальмами в передках стугоніли важкими колесами по вкоченій дорозі. На останній підводі, що трохи відстала від обозу, скулившись, сидів у передку солдат і, видно, куняв — пілотка зсунулася йому на вухо, плечі обвисли, обличчя вткнулося в розстебнуту вгорі, з піднятим коміром шинелю. Напроти скирти він підвів голову, сказав щось до коней, і вони зупинилися. Климко на всяк випадок глибше врився в своє кубло, а солдат незграбно сплигнув з хури, озирнувся на сонце, червоно блиснувши окулярами, і рушив до скирти. Але, ступивши кілька кроків, вернувся назад і прихопив карабін.

Він ішов помалу, як гайворон. Климко добре бачив крізь солому неголене зморшкувате обличчя, товсту обвислу нижню губу і високо підняте плече з карабіном на ремінняці. Він був уже підтоптаний, цей солдат, і, певне, йшов до скирти, щоб набрати соломи під своє утле тіло. Климко зрозумів це, коли дядько приставив до скирти карабін і спробував смикати солому, щось бурмочучи. Потім побачив купку вже насмиканої — Климкове кубло — і пішов до неї. Климко завмер, не знаючи, що йому робити: схопитися, крикнути, ворухнутися?.. І коли солдат заніс твердий чорний черевик, щоб скинути зрошений верхняк з Климкового схову, він, уже нічого не думаючи й нічого не бачачи перед собою, крім блискучої підкови на підборі, схопився на коліна, — брудний, нестрижений, в остюках[1]. Солдат на мить закляк з піднятою ногою, потім тоненько вискнув і одплигнув убік. Він ухопив карабін і наставив його далеко перед себе на Климка. Климко німо дивився в маленьку

[1]Остюк — довгий щетинистий вусик на колоску в багатьох злаків.

чорну дучку карабінного дула — воно тремтіло, націлене йому в переніссся, — потім розціпив кулачки й показав солдатові худі сині долоні.

— Не бійтеся, дядьку, — сказав, затинаючись від холоду. — Бачте, в мене ж нічого в руках немає.

Той по-волячому сапнув носом і голосно зітхнув, проте карабіна не опустив.

— Немає, кажу, — Климко ще раз показав долоні і навіть розчепірив.

— О-у, — сказав солдат, звівши над окулярами рідкі миршаві брови, і засміявся.

Спершу дрібненько, по-баб'ячому, потім зареготав так лунко, що сині птиці ракші знялися зі стовпів над шляхом і перелетіли далі. А Климко дивився з навколішок у роззявлений його рот з підковою прокурених зубів угорі і теж пробував засміятися, але виходила гикавка.

Заспокоївшись остаточно, солдат протер пальцем очі під скельцями окулярів і спитав:

— Кто ти єсть?

Климко мовчав, здивувавшись не німецькій вимові солдата. Тоді солдат затис карабін між коліньми і, загинаючи пальці на звільненій руці, став перелічувати:

— Іван, Александр, Петер…

— Ні, — сказав Климко. — Мене звати Клим. (…) Я тут тільки ночував. Дому в мене ніде нема.

— Так, — сказав солдат і заджеркотів щось швидко-швидко.

Він говорив довго, тицькав у Климка пальцем, як наганом: «Пуф! Пуфі» — і кілька разів повторив слово «партизан». Аж тоді Климко зрозумів, що цей солдат, який, очевидно, був чехом, боїться якихось партизанів і мало не застрелив його, Климка, зненацька.

— Я йду по сіль, отуди, — Климко показав на білі гори. — Мені треба солі, і потрусив собі з пучки на долоню. — Солі.

— А-а, соль! Розумем… Хлеб-сольї…

Він оглянув Климкові ноги, обсипані курятами, брудні й побуряковілі од холоду, велів зачекати і пішов на шлях до хури.

Сонце підбилося по той бік скирти, тінь від неї покоротшала і потеплішала. Гори над степом удалині стояли білі, мов пухнасті на погоду хмари.

Чех повернувся вже без карабіна, тримаючи в руках пакунок з вицвілої плащ-палатки в рудих та зелених плямах, і подав його Климкові.

Затим набрав оберемок соломи, ще раз оглянувся на Климка, похитав головою: «Война, война… Плохо…» — і пішов до коней, згорблений, у важких, не про старечу ногу, ботинках.

Підвода рушила шляхом навздогін за обозом, що був уже далеко, і незабаром скотилася у виярок.

Климко розгорнув пакунок. В ньому лежала пачка сухих — вони торохтіли — зеленкуватих галет у прозорому лопотючому папері і кругла чорна коробочка солі — може, зо жменю. Климко розірвав папір, дістав одну галету, надкусив і почав швидко жувати. В роті зробилося терпко і холодно. (…)

РОЗДІЛ ІІ

Що згадував Климко під час подорожі?

Климко йшов уже восьму добу. Першого дня йому йшлося легко, навіть весело. Пухка пилюга на дорозі гріла босі ноги, в кишенях дядькової діжурки лежало шість великих сухарів з білого хліба і чимала торба на сіль. А тут іще степу, сонця кругом повнісінько. Вітерець лоскоче ковил-траву, колошкає полини, щоб вони дужче пахли. І ніде ані лялечки. Тільки ящірки шастають поміж травою та теплим камінням на голих пагорбках.

В. Євдокименко. Ілюстрація до твору «Климко». 1976 р.

Сухарів дав Климкові на дорогу дід Бочонок, станційний аптекар і дядьків Кирилів товариш. (...) Сивий, вусатий і кругло-товстий, як справжнісінький бочонок, аптекар любив походжати ранками по базару... (...) Бочонок ніколи не купував, а лише весело перемовлявся з базаровими і реготав басом з-під білих розпущених вусів: «Гу-гу-гу! Кха-кха-кха! О, моє вам шануванняч-ко!». І знову реготав, причому живіт йому здіймався, мов велика пругка подушка, і двигтів. (...)

Біжачи вранці до школи повз базар, Климко частенько завертав у ряди заради того, щоб походити хвостиком за Бочонком і послухати оті його таємничі слова — «куальцексс», «хіна», «авспіріні»... Найдужче йому подобалося в них «а»: кругле, глибоке, воно, мов луна з колодязя, перекочувалося в аптекаревому горлі — теж як бочоночки...

Другого дня по тому, як не стало дядька Кирила, дід Бочонок прийшов до Климка в барак, мовчки заплакав, притулившись товстим плечем до одвірка, і, втерши сльози, присів біля Климка на стілець, що так і охнув під важким тілом. Тоді дістав з кишені широченних своїх штанів стосик червоних тридцяток і поклав перед Климком на столі:

— Може, хоч хлібину колись купиш. На всі. Бо зараз вони — безцінь... А ще краще, якби ти подався на села та пристав до якоїсь бабусі в поміч та й перебув цю лиху годину. Я тобі харчів на дорогу дам.

Климко сказав, що йому дають на станції дядьків пайок, так що жити можна. До того ж у школі скоро почнуться заняття.

— Вони вже не почнуться, — зітхнув дід Бочонок. Німці от-от прийдуть...

Незабаром німецькі літаки розбомбили станцію. Климко бігав у той день з висілковими хлопчиками за балку дивитися збитий наш яструбок і бачив здалеку, як бомби влучали в депо, у вагони, як похитнулася і повільно впала водогінна вежа, а в повітрі над полум'ям і димами після кожного вибуху моторошно завивали уламки рейок. Бомба влучила і в барак, і його розвалило, розкидало в усі боки, а рештки стін і простінків згоріли у Климка на очах — швидко, як тріски. Пожежі ніхто не гасив, бо станція горіла вся, горіли депо і шахта, а два паровози, що встигли відійти за посадку біля кладовища, клично і сумно гули в два неоднакові гудки.

Так і зостався Климко, в чім був, у чому йшов зараз.

Сонце стало вже височенько і пригрівало в спину, а земля була холодна, від неї потерпли підошви і зробилися як дерев'яні. Коли вони мерзли так, що аж пекли, і не було вже терпцю йти далі, Климко сідав просто посеред дороги й одтирав їх руками, хукав на них, піднімаючи до рота то одну, то другу, і знову одтирав.

Попереду забовванів лісок, самі вершечки дерев. Таке, як вибалок, чи що. А може, якесь село низове. Над вершечками, жовтими й зеленими, помітив Климко, тоненькою цівочкою підіймався вгору димок. Він не танув і не падав набік, як то буває при вітрові, а лиш погойдувався ледь-ледь у ранковому супокої. Климко зрадів тому димкові й подався на нього.

Багаття жевріло неподалік від путівця, на картоплищі поміж прижовклими осиками й кленами. Грядка була невелика, пообіч неї на межах лежали купки старого почорнілого од моху каміння — видно, хтось колись не день і не два труждався тут, щоб звільнити землю від каменю і посадить у неї якусь цеберчину картоплі. Коло багаття лежала купа прим'ятого картоплиння, змішаного з опалим листям, і видно було глибокий слід від тачки. Картоплю вибирано, либонь, учора звечора, бо земля в лунках ще не просохла. Климко розворушив палицею багаття — з нього викотилося дві чорні, як вугілля, картоплини. Шкірка на них так пригоріла, що аж відстала од серединок, рожевих та пахучих. Климко швидко зжував їх, забувши навіть, що в нього є сіль. І тоді йому так схотілося їсти, що сльози самі виступили на очах. (...)

Сухарів хватило б надовше, якби вони були не червиві, якби їх давав йому дід Бочонок, а не його жінка — худа, злюща і скупа Бочончиха. Климкові завжди, коли вони бували з дядьком Кирилом в гостях у Бочонків, здавалося, що Бочончиха не ставляє миски із святковим їстивом на стіл, а кидає їх, на що дід Бочонок тільки прикахикував і йорзався на стільці, проте мовчав.

Коли Климко забіг до аптекаря і сказав, що подасться на села (про сіль він змовчав, боячись, щоб Бочонок не відмовляв його чи ще гірше — не зоставив жити в себе), той вийшов на кухню і довго несміливим баском перемовлявся про щось із Бочончихою. Климко хотів був уже потихеньку втекти, але тут увійшов аптекар з жінкою, що несла поперед себе миску борщу. Вона кинула її на стіл і знову зачинилася на кухні.

— Я не голодний, — сказав Климко, одсуваючи миску, і похнюпився, щоб не дивитися на борщ.

— Їж, — попросив Бочонок, винувато кліпаючи очима й хапаючи себе то за той, то за той вус. — Ти на бабу не дивись. Вона така і є.

Климко навіть не поворухнувся.

У кімнаті в аптекаря дуже пахло ліками. На підлозі лежала товста ковдра, по стінах висіли великі гарні картини в золочених рамах, на високому ліжку під подушками спав кіт з великим пухнастим хвостом, а від кухні пахло гарячим хлібом.

У вікно знадвору хтось легенько постукав, аптекар важко підвівся зі стільця, виглянув через фіранку і закивав головою.

Він вийшов на веранду, не причинивши за собою дверей, і Климко почув крізь них змучений жіночий голос:

— Не кращає йому, Карповичу... Горить увесь. Ви ще щось дали, таке щось, щоб помогло... А вам за те ось яєчок, сальця четвертинку...

— Ні-ні, то ви з хазяйкою, з хазяйкою ладнайте. А ліки я зараз винесу.

— Хто там? — вийшла з кухні Бочончиха.

— По ліки людина прийшла. Чоловікові погано.

— Людина, людина, — перекривила Бочончиха. — І всім на дурняк дай.

— Чого це на дурняк? — сердито одказав Бочонок. — Піди візьми там «подаяния».

— Яєчка... Сальце осьо... — знову почув Климко.

Потім рипнули двері в прикомірок — видно, Бочончиха пішла ховати «подаяния» за ліки.

Коли Климко вже вийшов на ґанок, вона догнала його з шістьма сухарями в фартусі, швидко, дрібно перехрестила перед самими очима і прошепотіла щось сама собі тонкими сердитими губами.

Бочонок вивів Климка за ворота і сказав:

— Глядися ж у дорозі. А краще — пристань до якихось добрих людей, біженців, — серед нещасних багато є добрих, — та іди вкупі з ними, їх тепер сила-силенна суне у всі кінці, — і скрушно подивився на босі Климкові ноги. — Знайшов би я тобі і взувачку, бо як же оце йти в осінь босому, так нога ж у мене така, що ти в один черевик увесь із головою сховаєшся.

На прощання він поцілував Климка, притиснувши до свого великого живота й лоскотнувши вусами, вийняв з кишені хустку і став умочати її в кожне око по черзі…

Перший сухар Климко розломив, коли відійшов од станції кілометрів за двадцять п'ять і сів перепочити — гули ноги, пекло підошви, натруджені об дрібні камінці, що траплялися в пилюзі, та й усе тіло млоїло від утоми. Розломив і побачив, що всередині аж кишить дрібної білої черви. Скривившись від огиди, Климко повикидав їх соломиною, ще раз розломив сухар і ще повикидав… їсти довелося вже крихти. Але то було не найстрашніше. Найстрашніше сталося тоді, коли він, перепочивши, підвівся, щоб іти, і впав: ноги не вдержали, їх ніби одняло. Що встане, то і впаде, і впаде. Він злякався, став розтирати литки, стегна, бив по них кулаками і кричав: «Ану йдіть! Ану йдіть мені зараз!».

Він таки підвівся і пішов, ледве-ледве пересуваючи ступні в крутій пилюзі.

Так було після кожного перепочинку, і Климко збагнув, що краще йти повільніше, але йти і йти без упину, аніж поспішати і через кожні п'ять-шість кілометрів падати, знесилившись, на землю.

Найдужче боліли ноги зранку після ночівлі. Але Климко вже знав, що бити їх не слід, а треба легенько розтерти, поляскати долонями і перші кілька кілометрів іти помаленьку. Далі вони вже не боліли, йшли собі слухняно, тільки німо дзвеніли кожною жилочкою.

В. Євдокименко. Ілюстрація до твору «Климко». 1976 р.

Климко підкинув у багаття картоплиння, роздмухав жарок і довго одігрівав ступні, час від часу дотуляючи їх просто до полум'я. Нагріє, потре добренько обома руками і знову суне до полум'я. Аж доки вигнав зашпори. Потім узяв палицю, котрою розворушував багаття, і пішов по картоплищу, розкопуючи нею лунку за лункою.

— Одна! — вигукнув раденько, знайшовши першу картоплину. — О! Друга! О! Третя!..

Сонце вже припікало — не дуже, одначе, по-осінньому, але Климко працював так завзято, що матроска прилипла йому до спини. Він скинув діжурку і знову став до роботи. При самій межі знайшов кілька невикопаних, притоптаних дитячими ногами кущів («Он хто картопельку пік!») і, розриваючи їх палицею, приказував:

— А що, сховалися, га? Од мене сховаєтесь!

До обіду Климко накопав п'ятдесят сім картоплин — великих, менших і зовсім дрібних. Дванадцять найдрібніших він спік. Їв помаленьку, вмочуючи в коробочку з сіллю: помаленьку — щоб довше, та й живіт не заболить. А то глоду он переїв — і знудило. Потроху треба було… (...)

Одразу ж за вибалком на пагорбі починалося якесь містечко: чепурні, вистелені бруківкою вулиці, білі будиночки в невеличких пожовклих садках, далі — грибок водокачки, клубчасті дими понад нею... (...)

Йдучи з торбою за плечима понад парканами незнайомої вулиці, Климко згадував свою станцію, кожен день її життя і кожну годину. Будили його щоранку, ще задовго до того, як іти до школи, хлібозавод і водовоз. Першою повз барак, повільно второхкуючи колесами по кам'янці, їхала до пекарні порожня зелена будка, запряжена парою маленьких (менших, ніж у німців) дебелих коненят. За тихої погоди від будки лишався у повітрі хлібний дух, що довго не розходився потім. На будці було написано великими білими літерами «ХЛІБ». (…)

(…) За містечком знову був степ і степ. Сонце звернуло з полудня, світило навкіс, і Климкова тінь з торбиною ковзала у надвечірньому промінні — ближчали й ближчали, ставали більші й жовтогарячіші. Незабаром Климко побачив велике місто у долині, зупинився і роздивлявся його довго, мружачи

очі проти сонця. Воно вже співало свою тиху червону пісню вечорову, і Климко заозирався довкола: треба ж на ніч стати, бо в місті де притулишся? Далеко в полі, гонів за десять, він розгледів низеньку чорну копичку сіна чи соломи, коли б не торішньої, і звернув з дороги…

РОЗДІЛ ІІІ

Чому Наталія Миколаївна назвала одного з хлопців, які їй допомогли, Кармелючком?

То була не копичка, а старий курінь на баштанищі з прив'ялим уже огудинням та дрібною, з яблука завбільшки, пізньою зав'яззю кавунчат. Климко розбивав їх об коліно і смакував блідо-рожеву холодну серединку: ба, не встигло ще й сонце заховатися, а земля вже холоне. Осінь…

У курені було багацько соломи, твердої, злежаної, — сторожі вкачали. Климко зняв з того лігвиська тугий пластівець, щоб ним укритися, а решту соломи розворушив, щоб м'якше було спати, загорнувся у плащ-палатку й ліг. Зразу тремтів, не так від надвечірньої прохолоди, як від кавунчат, тоді надихав собі в пазуху, зогрівся й принишк у теплі. Він дивився на сонце, що саме заходило супроти куреня, червоно-сумне і велике. Воно заходило за гори, і гори з цього боку потемнішали, взялися голубою тінню. «Скоро з-під них почнеться ніч, — думав Климко. — І піде-постелеться степом далі й далі, на всі боки. І до станції дійде, до чорного згарища на тому місці, де був барак, а тепер лиш купа попелу вперемішку з головешками зосталася…»

Того задушливого від полум'я і диму серпневого дня, коли згоріла станція, Климко знайшов собі притулок у невеличкій кімнатці на шахтній сортувальні, де була колись вагова. (…).

Климко переніс із гуртового барачного погреба ті запаси, що вони мали з дядьком про осінь: шестеро відер дрібної картоплі-«розовки», два кусники сала, старого, жовтого зверху, та з десяток цибулин — і зажив у ваговій сам-один. А втім, він рідко коли залишався наодинці у закіптюжених стінах, бо в нього частенько, — бувало, що й до ночі, — засиджувалося шкільне хлоп'яче товариство. (…) Повсідаються долі, сплівши ноги

по-турецьки, і гомонять — без світла, серед червоних райдуг від напаленої до вишневого кольору чавунної «буржуйки». Або ж умовкнуть нараз усі не змовляючись і слухають, слухають далекий гуркіт нічного бою.

Але то було вже потім. А перші два дні Климкові жилося у ваговій так незатишно, так самотньо, що аж. З підвалу, де стояли величезні ваги, тягло крізь щілини в старій дерев'яній підлозі прілою вільгістю, по закутках і попід стінами вигарцьовували вночі пацюки, а тепло від «буржуйки», доки на ній не обгоріла іржа, йшло чадне й давуче. Коли Климко добре напалював її, повітря вгорі робилося запаморочливо гаряче, від нього ломило голову, а внизу ходила хвилями густа підвальна охолода. (...)

А через пів місяця — сталося те зранку — після короткого бою на станцію зі степу прийшли італійці. Вони цілий день ганялися по висілку за курми, стріляли по них із карабінів та автоматів і лементували, як цигани. (До їхнього приходу ні Климко, ні Зульфат не знали, що кури можуть літати не згірш за всяку птицю, тільки невисоко.) Поївши курей, італійці гуртами, найменше по двоє-троє, пхалися від двору до двору і шукали собі їжу за гроші. (...) Тоді італійці кинулися грабувати і брали не тільки їжу, а й одяг, де кращий. Через тиждень вони пішли далі, а у висілку почався голод. (...)

Якось, покружлявши навколо хлібопекарні, де ще недавно з жовтих дерев'яних лотків горнувся, мов з рукава, гарячий хліб і де ще й досі пахло хлібним духом, Климко із Зульфатом зайшли на базар. Може, вони й не завернули б туди — надивилися вже на змучених голодом людей з якоюсь дитячою жалібною надією в очах, — якби там не зчинився ґвалт.

Біля старих дерев'яних прилавків, побачили вони, стояла підвода, її оточили з обох боків і кричали, піднімаючи над головою у кого що було. (...) І тут Климко побачив Наталю Миколаївну, вчительку свою і Зульфатову. Вона стояла з немовлям на руках, притиснувши до себе разом з немовлям трояндову, мов сто троянд, сукню. Климко бачив Наталю Миколаївну в цій сукні лише двічі на рік: першого вересня і в останній день занять. Наталя Миколаївна щоразу так хвилювалася, зустрічаючи їх, своїх учнів, а чи проводжаючи на канікули, що троянди з трояндової сукні зацвітали в неї й на щоках. (...)

Наталя Миколаївна стояла осторонь від натовпу, що затулив підводу, і, маленька, бліда, дивилася на бороданя широко розплющеними очима. В них не було ні презирства, ні гніву, а лише зляканий подив. Одна її брова, поторкана золотом од ранкового сонця, напружено піднялася вгору і дрібно-дрібно тремтіла. Климко із Зульфатом підійшли до неї (вона не помітила їх) і, затинаючись від хвилювання, сказали, перебиваючи один одного:

— Добрий день, Наталю Миколаївно…

Вона здригнулася і випустила з рук трояндову сукню. Климко з Зульфатом спритно підхопили її, легесеньку, як пух, і так стояли з нею, ніяково й щасливо всміхаючись.

— Климко?.. Зульфат?.. Ой, як ви мене злякали… — і осяяла їх такими лагідними, такими рідними очима, що їм обом здалося на мить, ніби все навколо так, як і колись було, що немає і не було ніколи війни, і похмурого бороданя на возі, і вибитих вікон у магазинах, і холодної неживої пекарні за сірим дощаним парканом; що ось зараз на станції озветься гудком паровоз і дзвоник за клубом, де школа, покличе їх на перший урок.

— Ей ти, молодице! — гукнув бородань. — З червоним платтям. Підходь, я беру твій товар.

Наталя Миколаївна повільно обернулася до нього і сказала тихо, але так, що всі в натовпі почули і оглянулися:

— Ні-ні. Вам я його не проміняю. Нізащо.

Бородань примружив кам'яні очі і, перекосивши рота, сказав:

— Поду-умаєш, яка цяця… Ва-ам! Ну, тоді пухни з голоду!

В. Євдокименко. Ілюстрація до твору «Климко». 1976 р.

Видно, сукня йому подобалася.

— Ходімте, хлопчики, проведете мене трошки, — сказала Наталя Миколаївна до Климка і Зульфата.

Вони пішли геть від базару. А бородань перепитав у когось із натовпу:

— Хто вона? Вчителька? — і погукав: — Ей ти, вчи-тельша!.. Горда! Іди сю…

Він де встиг доказати, хутко присів на возі й затулив голову руками. Каменюка пролетіла понад ним і вдарилася об стіну аптеки. Натовп одсахнувся від воза, всі злякано дивилися на Наталю Миколаївну та хлопців, а Зульфат тремтів і кричав:

— Я вб'ю його! Таких треба вбить! — він ухопив грудку породи, прищулив очі й замахнувся вдруге…

— Не смій, Зульфате, — звеліла Наталя Миколаївна, а Климко перехопив товаришеву руку і сказав:

— Не треба, Зуль, а то ще свого когось улучиш.

— Іш, чого вона тих виродків навчила! — прохрипів бородань. — Вчи-и-ительша, — він побачив, що небезпека вже минула, і знову випростався на возі. — Іш, чого навчила!

Вони відійшли вже далеченько від базару, а Зульфат все ще тремтів, мов у пропасниці, і раз по раз люто озирався, блискаючи очима. Наталя Миколаївна легенько погладила його блідою, в синіх прожилочках рукою по чорній стриженій голові й сказала:

— Ну годі-бо, Зульфате, заспокойся… Кармелючок мій милий, — вона тихо, лагідно засміялася, і хлопці, мовби вони ждали знаку, теж заусміхалися.

Тоді Климко нерішуче спитав:

— А можна ми подивимося на вашого маленького?

— Маленьку… — на щоках у Наталі Миколаївни виступили ледь помітні блідо-рожеві троянди. — Її звати Оля.

Вона трохи підняла косинчик бузкової сповивачки, і Климко з Зульфатом разом, зіткнувшись лобами, заглянули під той косинчик. Вони побачили маленьке-маленьке личко, біле, аж крейдяне, і щільно заплющені повіки, що здригалися від сонця, а губенята, не червоні, а синюваті, ожинові, невпинно ворушилися, наче шукали щось.

— Зараз, зараз… — промовила до личка Наталя Миколаївна.

Хлопці не зрозуміли, що означало те «зараз», лиш усміхалися: «Олю, О-олю!» — і причмокували губами.

— Де ти живеш тепер, Климку? — Наталя Миколаївна сумно глянула Климкові в очі. — Я знаю, мені розказували про все, що тоді сталося, і... мені дуже хотілося... треба було тебе побачити, та Оля народилася. Саме в той день...

Климко посумнішав, Зульфат теж похнюпив стрижену голову.

— Ми зараз удвох із Зульфатом, — сказав Климко. — Додому до нього, правда, навідуємося щодня — води наносимо, вугілля навибираємо під териконом... Там тепер усі гребуться. І знову до мене. У ваговій живемо, на сортувальні. Де штибові кучугури, знаєте? Італійці туди ні разу й носа не поткнули! У нас там гарно, тепло, грубка є залізна, картопля... — Климко перезирнувся із Зульфатом. Той на мить заплющився, тоді швидко закивав головою. — Наталю Миколаївно... — Климко зупинився і подав учительці її трояндову сукню, яку досі ніс під полою дядькової діжурки. — Не треба вам нічого промінювати, а переходьте — це ми вас із Зульфатом удвох просимо, — переходьте жити до нас. Ми вам помагати будемо, маленьку глядітимемо...

— Все помагать будем! — вигукнув Зульфат, зблиснувши на Наталю Миколаївну гарячими відданими очима. — А Олі я колиску принесу. У нас є. Залізна! Батько сам у депо зробив, як я от такенький був. У кузні гнув, електрозваркою варив!

Наталя Миколаївна всміхнулася і опустила очі: їй справді ніде було жити. Коли італійські солдати отаборилися в школі і вчинили там галасливий курячий бенкет (вони ламали парти, розкладали в шкільному саду вогнища і смалили над ними курей, з реготами й співами), Наталя Миколаївна з дитиною і чемоданом, у якому були одяг та дещиця сухарів, тихцем пішла із своєї кімнати у виселок і назад уже не повернулася, бо кімнату було пограбовано й затоптано брудними черевиками. Та й уся школа стала схожа на казарму, а в класах стояв нудотний дух курячої смалятини. Не те що жити — моторошно й жаль дивитися було на стареньку приземкувату школу з чорними, як синяки, вибитими вікнами...

— Спасибі, — тихо мовила Наталя Миколаївна до хлопців і додала ще тихіше: — Я рада за вас, мої хлопчики, я просто щаслива...

Климко і Зульфат упоралися швидко. Від полудня до вечора вони перенесли з кімнати Наталі Миколаївни все, що в ній було: ліжко, стільці, книги, розкидані по підлозі, етажерку, постіль

(подушки були чомусь порізані, і з них віялося пір'я). Зостався тільки великий вазон у дерев'яній діжечці — розлога, з шовковим листям троянда. Хлопцям стало шкода кидати її саму, і вони вже смерком, щоб ніхто не бачив, обнявши бочонок з обох боків, спотикаючись і сапаючи, стаючи раз по раз перепочити, перенесли до вагової і троянду.

Вже геть споночіло, коли Зульфат приправив колиску, надівши її сіткою на голову. Колиска була з усіх боків розцяцькована квітами з дроту і всякими дротяними кучериками. Фарба на ній, весела, голуба, деінде облущилася, і там виступила іржа, та коли Зульфат гойднув колиску пальцем, вона гойдалася довго, як маятник, сама, наче промовляла: «Дивіться, яка гожа я нянечка!».

Слідом за Зульфатом прийшов і дідусь Гарєєв, низенький, сухоплечий, у ватяних штанях, вовняних шкарпетках і гостроносих шахтарських чунях. Дідусь приніс торбинку сухарів і, торохтячи ними, поклав на столі, а сам пішов до порога, щоб там сісти. (...)

— Знаєш, що я придумав, Зульф, — збуджено сказав Климко. — Я піду по сіль.

Зульфат зупинився.

— Куди?

— У Слов'янськ. Чув, як отой мурло бородатий на базарі казав: «Сіль слов'янська, біла?». А це ж недалеко. Дядя Кирило туди часто ешелони водив. Уранці поїхав — увечері вже дома... — і зашепотів квапливо, щоб Зульфат не перебив його: — Що, що в нас картоплі є трохи та сала? Цього хоч би на два місяці хватило. А скоро зима. Зараз, коли тепло, треба йти. Харчів наміняємо по дорозі назад, молока, може...

— Сам не підеш, — уперто сказав Зульфат. — Я теж з тобою.

— А по молоко в Лобовку? А дома, з малими хто буде, з дідусем? А з Наталею Миколаївною? Обіцяли помагати, а самі втекли. Та тебе й не пустять. А мене держати нікому...

— Не пустять, — погодився Зульфат.

На прощання він сказав:

— Завтра?

— Вдосвіта, поки ще спатимуть, — сказав Климко. — А ти потім розповіси Наталі Миколаївні, куди я подався.

Зульфат міцно вхопив Климка за плечі, притяг до себе і довго держав так. (...)

РОЗДІЛ IV

Прослухайте авдіотекст. Які персонажі виявляють милосердя, сміливість і шляхетність?

audiotext

РОЗДІЛ V

Три дні Климко був у лихоманці, за ним доглядала тітка Марина. Ледь прийшов до тями — захотів повернутися додому.

Чому Климко розбавляв молоко водою?

(...) Климко-бо із вдячності до неї розказав, звідки, чому і як ішов сюди. А надвечір, уже в тітчиній хаті, його раптом почало так трусити, що й слова не міг вимовити. Він ще встиг помитись у ночвах з літеплом, гуркочучи брусочком мила по худих ребрах, перевдягтися у велику чисту чоловічу сорочку, що пахла, як і дядькові Кирилові сорочки, простим чорним милом, — і тоді його звалило. Далі він чув тільки, як йому давали пити щось гірке, а зуби цокотіли об вінця залізного кухля...

Климко розплющився. Тітки Марини в хаті не було. Він поскидав із себе одну за одною всі вкривачки: теплу ковдру, старе пальто, якісь кофти, діжурку свою — і встав, спустивши ноги додолу. В хаті було чисто і ясно від сонця, веселих вишиваних рушників на стінах та від червоних калачиків і хвастунців, що цвіли

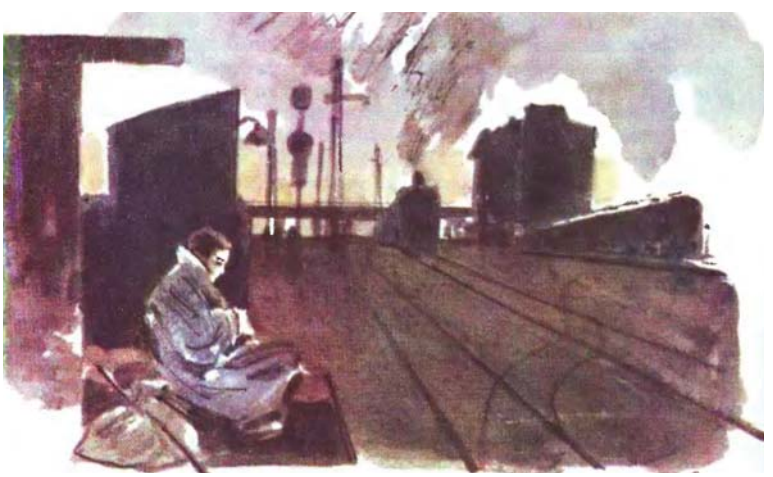

В. Євдокименко. Ілюстрація до твору «Климко». 1976 р.

на лутках у кожному вікні. На стільці коло ліжка лежала скибка хліба, намазана смальцем і потрушена сірою сіллю, та двоє червонобоких яблук. Климко повільно, стримуючи себе, з'їв хліб і одне яблуко. «А те хай, — подумав про друге, — у дорогу візьму». Він побачив на лаві складену чисту свою одежу, матроску і штани (вилиняли після прання ще дужче, аж побіліли), устав і вдягся. Потім накинув діжурку і вийшов надвір. Сонце різонуло в очі, з них побігли дві сльозини. Климко витер їх пальцем. У повітрі пахло садовим димом. Так пахло восени і в їхньому висілку.

«Листя палять, — подумав Климко. — Треба ж роботу якусь зробити тітці, а то тільки набалакав: і те зроблю, і те...» (...)

Незабаром повернулася тітка Марина, весела, рум'янощока, очі сміються. В руках вона тримала маленьке жовте глеченя з квітками по боках, над вінцями в нього біліла шапочка молочної піни.

— Таки встав? — здивувалася і високо — ялиночкою — підняла брови (вона і в дорозі піднімала їх так, коли дивувалася). — Ну й меткий! У вас там на шахтах що — всі такі? І в дворі він уже, бачу, хазяйнував. Хіба ж можна отакому хворому — і за роботу? Тобі ще лежати та лежати.

— Я піду, тьотю, — тихо сказав Климко. — Сьогодні. А то ще один день пропаде...

Тітка Марина поставила глек з молоком на лаву і подивилася на Климка спершу злякано, потім обличчя їй жалібно скривилося, очі набралися слізьми.

— А може б, ти, синочку, в мене зостався, га? — спитала вона невпевнено. — Назовсім. До кого ж тобі туди йти? Це я ще дорогою подумала, та зразу не сказала: бачу ж — хворе хлопченя... А вчителька з дитинкою якось переб'ється, серед людей же... Я тебе вдягла б як слід і взула, їсти в мене, хвалити Бога, є що — німці до нас тільки вряди-годи заскакують, то ще й не обібрали, глуша в нас тут. А прийде дядько Петро, чоловік мій, з війни — хай там його, козака, смерть обминає — житимемо втрьох, будеш нам за рідного сина... В школу тебе оддамо... Га? — в очах у неї світилася надія і ще щось таке ласкаве, чого Климко не міг збагнути. Йому тільки дуже шкода стало тітки, і він сказав:

— Я прийду до вас, тітонько Марино. Як тільки не стане в нас голоду, так і прийду або приїду. А зараз треба мені назад, мене там ждуть...

(Климко не знав того, що Зульфат щодня виходить за переїзд у степ і довго журно дивиться пригаслими чорними очима на дорогу через вибалки й узгірці, звідки має прийти Климко; що часто разом з ним виходить за переїзд і Наталя Миколаївна з маленькою Олею на руках, тоді вони дивляться на дорогу вдвох із Зульфатом і мовчать, картаючи себе в душі: Зульфат — що не розрадив Климка, Наталя Миколаївна — що не почула, як він пішов. Надвечір вертають онімілим у голодному горі висілком назад до вагової, і їм здається, що там їх уже чекає Климко — усміхнений, мовчазний і синьоокий. Але його немає…

Климко цього не знав. Він знав лише одне: там його ждуть.)

Тітка Марина зітхнула, витерла долонею очі й сказала вже іншим, стурбованим голосом:

— Сідай тоді пий молоко, а я тобі клуночок складу.

Вона внесла з хатини склянку і налила в неї молока, густого і тепло-пахучого. (…)

Климко скуштував ковток молока, ще ковток… У склянці поменшало на третину. Подумав, подумав — і долив її водою з кухля, що стояв на столі. Потім ще надпив і ще раз долив, і ще… Поки стало не молоко, а синя бурдичка.

— Що то ти робиш? — почув він і підняв голову: в хатинних дверях стояла тітка Марина.

— Доливаю… — винувато сказав Климко.

— Водою?!

Климко опустив очі й кивнув.

express-lesson

В. Євдокименко. Ілюстрація до твору «Климко». 1976 р.

— Мені, тітонько Марино, якби хоч пляшечку з собою взяти, додому, — сказав тихо. — Може, довезу…

— То й візьмеш! Спарю — і візьмеш! Сміливо пий, я ще дістану, — вона вернулася в хатину і голосно зітхнула там. (…)

РОЗДІЛ VI

Як ви гадаєте, про що думав Климко в останні хвилини?

(…) Дома, дома!.. Уже дома. Він не піде висілком, ні. На переїзді він зверне ліворуч і колією, мимо станції, депо, печища на місці барака і хлібопекарні дістанеться до вагової. Постукає тихенько в двері… «Хто там? — спитає Наталя Миколаївна. — Заходьте, будь ласка»… Климко усміхнувся і, сам того не помічаючи, пішов швидше.

Нараз у висілку глухо хлопнув постріл. Потім коротко дирknув автомат. «Невже знову італійці?» — подумав Климко.

Вони й тоді, як прийшли, зчинили таку стрілянину по курях, наче у висілку точився бій. Так де ж ті кури зараз, як їх витрощили до одної?

Знову бухнув постріл, уже ближче, куля десь угорі тівкнула.

І тут Климко побачив, що від переїзду назустріч йому біжить якийсь чоловік — босий, у солдатському галіфе з розв'язаними поворозками і в гімнастерці без реміняки.

Він біг і весь час оглядався. На переїзд вискочило ще двоє, у чорному, і один з них припав на коліно і вистрілив. Той, що біг, вильнув убік.

І тоді Климко все зрозумів.

— Туди, дядю, біжіть! — закричав він, показуючи рукою праворуч від себе. — Туди! Там балка!..

Від переїзду вдарила довга автоматна черга. Климка штовхнуло в груди і обпекло так боляче, гостро, що в очах йому попливли червоногарячі плями.

Він уп'явся пальцями в діжурку на грудях, тихо ойкнув і впав.

А з пробитого мішка тоненькою білою цівкою потекла на дорогу сіль…

— Климка-а-а! Кли-и-мка-а! — почув Климко з гарячої піти ми і нічого вже більше не чув.

Від переїзду, піднявши руки, спотикаючись і падаючи, біг до Климка Зульфат.

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Що ви дізналися про життя Климка до і під час війни?
2. Кому він допомагає? А хто допомагає йому?
3. Чи правильним було рішення Климка піти по сіль? Чи можливі були інші способи порятунку?
4. У які моменти Климко жертвує собою заради інших?
5. Якою постає Україна у творі Григора Тютюнника — скореною чи не скореною перед ворогом?

Аналіз та інтерпретація

6. Хто з персонажів є прикладом для Климка?
7. Які якості Климка свідчать про його лідерство?
8. Чи є він патріотом і героєм? Поясніть свою думку.

Творче самовираження

9. Придумайте (усно або письмово) щасливу кінцівку для твору Григора Тютюнника.

Цифрові навички

10. Знайдіть в інтернеті один із фільмів за творами Григора Тютюнника і подивіться його. Напишіть відгук.

Дослідження і проєкти

11. З'ясуйте сучасну назву Артемівська. Які корисні копалини добувають у цьому регіоні? Розкажіть про долю міста після 24 лютого 2022 р.

Життєві ситуації

12. Уявіть, що Климко живе в наш час. Як би він поводився після 24 лютого 2022 р.? Чи хотіли б ви мати такого друга? Чому?

ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСТ У СЬОГОДЕННЯ

Джон Бойн (нар. 1971)

Діти, які прочитають книжку Дж. Бойна, отримають імпульс розширити свої знання, поглибити розуміння трагічного моменту історії. Вони приймуть ці знання у своє серце, прагнучи зробити світ кращим.

Ноа Макс

Ірландський письменник Джон Бойн — один з найцікавіших митців сучасності. Народився в м. Дубліні (Ірландія). Вивчав літературу в Триніті-коледжі (Дублін) і письменницьку майстерність в Університеті Східної Англії (Норвіч). За свою понад 30-річну творчу діяльність він написав чотирнадцять романів для дорослих, шість романів для юних читачів та читачок, збірки оповідань. Його твори перекладено багатьма мовами світу. Найпопулярнішою серед них є повість *«Хлопчик у смугастій піжамі»* (2006). Про найтрагічніші сторінки в житті кількох дітей під час Другої світової війни Джон Бойн пише надзвичайно просто. Він не зловживає описом негативних емоцій чи трагічних подій, однак його повість тримає в напрузі ще довго: вона змушує думати про долі дітей під час війни, злочини, які не можна забути.

Повість «Хлопчик у смугастій піжамі» відзначена міжнародною Премією миру імені Густава Гайнемана за просвітницьку роботу в галузі увічнення пам'яті про Голокост. Цю премію засновано в 1983 р. на честь колишнього президента Німеччини Густава Гайнемана (1899—1976), її присуджують за твори для дітей і молоді, які пропагують громадянську мужність, терпи-

мість і мирне співіснування. Джон Бойн — лавреат багатьох міжнародних премій, за його творами знімають фільми, ставлять опери й балети.

Окрім «Хлопчика у смугастій піжамі», він написав для дітей і підлітків багато інших цікавих творів: *«Ной Барлівотер тікає»* (2010), *«Жахлива річ, яка сталася з Барнабі Брокетом»* (2012), *«Залишайся на місці, а потім іди»* (2013), *«Хлопчик на вершині гори»* (2015) та ін.

Табір смерті

У м. Освенцим (Польща) розташований один з найбільших нацистських концтаборів Аушвіц (або Аушвіц-Біркенау), де під час Другої світової війни було закатовано понад 1,1 мільйона людей, майже один мільйон з них — це євреї, яких звозили до табору з різних країн Європи. День звільнення табору — 27 січня 1945 р. — визнано ООН Міжнародним днем пам'яті жертв Голокосту. У цьому концентраційному таборі перебували й українці (понад 14,5 тисяч). У 1947 р. на території концтабору засновано музей, який внесено до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. На меморіальних плитах написано кількома мовами, зокрема українською, слова: «Нехай буде навічно криком розпачу й застереженням для людства це місце, де гітлерівці вбили майже півтора мільйона чоловіків, жінок і дітей, головним чином євреїв з різних країн Європи. Аушвіц-Біркенау. 1940—1945».

presentations

Концентраційний табір Аушвіц-Біркенау (Освенцим). Польща. Сучасне фото

«ХЛОПЧИК У СМУГАСТІЙ ПІЖАМІ»

Відомий сюжет німецької народної казки про зустріч дітей зі злом. У творі Джона Бойна простежуються мотиви німецької казки «Гензель і Гретель», яку ще в XIX ст. записали та опублікували брати Якоб і Вільгельм Ґрімм. Історія про брата й сестру, на яких чигають небезпека та смерть у чужому й ворожому просторі, — традиційний сюжет для різних європейських народів, зокрема українського.

У повісті Джона Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі» йдеться про двох німецьких дітей — брата й сестру (Бруно і Гретель), які зростали у воєнні роки. Їхнього батька, німецького офіцера, призначили комендантом концтабору, де утримували й знищували євреїв та людей інших національностей з різних куточків Європи. Родина німецького офіцера переїхала з Берліна до далекого глухого містечка, у якому був розташований табір смерті.

Бруно і Шмуль. Дев'ятирічний Бруно, син коменданта концтабору, навіть не здогадувався про трагедію, що відбувалася поруч. Його хвилювало лише те, що родина переїхала з Берліна в безлюдне місце, де йому немає з ким спілкуватися і гратися.

Маючи гострий і допитливий розум, хлопчик зацікавився місцем, де люди ходили в однакових «смугастих піжамах». Бруно швидко знайшов дорогу до табору. Біля огорожі він зустрів однолітка — єврейського хлопчика Шмуля, з яким потоваришував. Малий Бруно не розумів, чому люди в таборі ходять

«Селекція» євреїв з Угорщини в таборі Аушвіц-Біркенау (Освенцим). Польща. Травень 1944 р.

«у смугастих піжамах», «що з нами таке погане, що ми не можемо піти туди погратися», хто такі євреї і чим вони там займаються, «хто є ми». Дізнавшись, що Шмуль ніяк не може знайти батька, Бруно переліз через огорожу табору, одягнув «смугасту піжаму», яку дав друг, і зник назавжди.

Фільм про хлопчика у смугастій піжамі

Режисер Марк Херман у 2008 р. зняв однойменний фільм за мотивами роману «Хлопчик у смугастій піжамі» (автори сценарію — Джон Бойн і Марк Херман). У фільмі порівняно з книжкою емоційно посилено символічні образи печі й чорного диму, а також психологічний конфлікт Бруно з батьком — комендантом табору. Бруно хоче пишатися батьком, але постійно пересвідчується в тому, що той робить «щось недобре». У книжці комендант здогадався про лихо, яке сталося з його сином, аж через рік після його зникнення, а у фільмі батько одразу знайшов дещо з одягу Бруно біля огорожі й повною мірою відчув біль, якого сам завдавав євреям. Горе батька зображено у фільмі як закономірний наслідок його відданості нацизму. Гретель у фільмі показано як представницю юного покоління німців, що потрапили під вплив нацистської ідеології. Хоча вона залишається живою і сумує за загиблим братом, глядач, який знає перебіг історії, не впевнений, що з дівчинкою в майбутньому буде все добре.

Кадр із кінофільму «Хлопчик у смугастій піжамі» (режисер Марк Херман, Велика Британія, США, 2008)

ХЛОПЧИК У СМУГАСТІЙ ПІЖАМІ (2006)

ПОВІСТЬ

(Уривки)

1. *Чому бабуся сказала, що погано виховала свого сина?*
2. *Чому бабусі було соромно і про які «жахливі речі», що роблять люди у військових мундирах, згадала бабуся?*

Розділ восьмий
Чому бабуся розгнівалася

(...) На Різдво батько вдягнув свій новісінький однострій, накрохмалений і випрасуваний — відтоді він став носити його щодня, й уся родина заплескала в долоні, коли він уперше в ньому з'явився. Це справді було щось надзвичайне. Порівняно з іншими військовими, які постійно приходили в дім, батько помітно вирізнявся, а тепер, коли він так одягнувся, вони шанували його ще більше. Мати підійшла до нього, поцілувала в щоку й провела рукою по однострою, сказавши, що, на її думку, тканина чудова. Бруно особливо був вражений нагородами на мундирі, йому навіть дозволили поносити кашкета деякий час, за умови, що він надіватиме його чистими руками.

Дідусь дуже пишався своїм сином, коли побачив його в новому однострої, і тільки бабуся, здавалося, не була вражена цим. Після того як вони пообідали, а вона, Гретель і Бруно зіграли свою чергову виставу, бабуся сумно сіла в одне з крісел і подивилася на батька, хитаючи головою, ніби він був великим розчаруванням для неї.

— Думаю, мабуть, я хибно тебе виховувала, Ральфе, — сказала вона. — Чи не всі ті вистави, що я їх робила для тебе малого, привели тебе до всього цього? Заохотили тебе вдягатися, як лялька на мотузочку.

— Облиш, мамо, — терпляче відказав батько. — Ти ж знаєш, тепер не той час, щоб таке говорити.

— Ти стовбичиш у своєму мундирі, — провадила вона, — ніби він перетворює тебе на щось незвичайне. Навіть не думаючи, що насправді він означає. Для кого він призначений?

— Наталі, ми ж уже це обговорювали, — сказав дідусь, хоч кожен знав, що коли бабуся хотіла щось сказати, то вона завжди знаходила спосіб, хоч це могло не сподобатися іншим.

— Ти це обговорював, Маттіасе, — сказала бабуся. — Я була лише голою стіною, до якої ти адресував свої слова. Як завжди.

— Це вечірка, мамо, — сказав батько, зітхнувши. — І ще Різдво. Не псуймо собі настрій.

— Я пам'ятаю, коли почалася Велика Війна, — сказав дідусь із гордістю, дивлячись у вогонь і хитаючи головою. — Пам'ятаю, як ти прийшов сказати нам, що записався добровольцем, і був переконаний, що тобі доведеться кепсько.

— Йому довелося кепсько, Маттіасе, — заявила бабуся. — Подивись на нього, і ти в цьому переконаєшся.

— А тепер подивись на себе, — провадив дідусь, не звертаючи на неї уваги. — Я дуже гордий, що ти піднявся до такого відповідального чину. Допомагаєш своїй країні повернути собі повагу після того, як її так тяжко принизили. Наших ворогів треба покарати...

— О, ти чуєш, що ти базікаєш? — вигукнула бабуся. — Хто з вас найдурніший, хотілося б мені знати.

— Але ж, Наталі, — сказала моя мати, намагаючись трохи пом'якшити ситуацію, — невже тобі не здається, що Ральф дуже гарний у цьому однострої?

— Гарний? — запитала бабуся, нахиляючись уперед і дивлячись на свою невістку таким поглядом, ніби та втратила ро-

Кадр із кінофільму «Хлопчик у смугастій піжамі» (режисер Марк Херман, Велика Британія, США, 2008)

зум. — Гарний, ти сказала? Дурна ти дівка! Гадаєш, це найважливіше у світі? Здаватися гарним? (...)

Після цього Бруно не часто бачився з бабусею й навіть не мав змоги попрощатися з нею, перш ніж переселився до Геть-Звідси, але йому дуже її бракувало, й він вирішив написати їй листа.

Того дня він сів за стіл із ручкою та аркушем паперу й написав, яким нещасним почувається тут і як йому хочеться повернутися додому в Берлін. Він розповів про свій новий дім, про садочок і лаву, про високу загорожу й телеграфні стовпи, про мотки колючого дроту й тверду землю по той бік огорожі, про хатини та маленькі будівлі, про стовпи диму та солдатів, але найбільше він розповів їй про людей, що тут живуть, і про їхні смугасті піжами та тканинні шапочки, а потім написав, як йому нудно без неї, й підписав свого листа «твій люблячий онук Бруно».

Розділ дев'ятий
Бруно пригадує, як він тішився дослідженнями

1. *Прослухайте авдіотекст. Що ви дізналися про навчання Бруно? Чому вчитель сказав, що читання і мистецтво йому не потрібні?*
2. *Що привернуло увагу Бруно в процесі його власного «дослідження»?*

audiotext

Бруно порушив заборону батьків і пішов на прогулянку вздовж колючого дроту. Там він зустрів хлопчика у смугастій

Кадр із кінофільму «Хлопчик у смугастій піжамі» (режисер Марк Херман, Велика Британія, США, 2008)

піжамі. Діти були приблизно одного віку, у них знайшлося чимало спільних тем для обговорення, а головне — кожен прагнув мати друзів.

Розділ десятий
Точка — пляма — клякса — силует, що перетворився на хлопчика

Чому обличчя хлопчика, який сидів біля огорожі, видалося Бруно дивним?

(...) Коли Бруно вперше побачив хлопчика, той сидів, схрестивши ноги, на землі, дивлячись на пилюку під собою. Проте через мить він подивився вгору, й Бруно побачив його обличчя. Обличчя також було дуже дивне. Шкіра майже сіра, але такої сірості Бруно ніколи раніше не бачив. Хлопчик мав великі очі кольору солодкої карамелі. Білки були дуже білі, й коли хлопчик подивився на нього, то Бруно здалося, що на його обличчі нічого немає, крім величезних засмучених очей.

Бруно ніколи не бачив худішого або сумнішого хлопчика, але подумав, що буде цікаво побазікати з ним.

— Я досліджував місцевість, — сказав він.

— Справді? — запитав хлопчик.

— Справді. Я ходив майже дві години. (...)

— Ти щось знайшов? — запитав хлопчик.

Кадр із кінофільму «Хлопчик у смугастій піжамі» (режисер Марк Херман, Велика Британія, США, 2008)

— Дуже мало.

— Узагалі нічого?

— Я знайшов тебе, — через мить відповів йому Бруно.

Він подивився на хлопчика й хотів його запитати, чому він такий засмучений, але завагався, бо подумав, що таке запитання може здатися грубим. Він знав, що іноді люди, які сумують, не хочуть, аби їх запитували про це. Іноді вони й самі розповідають причину свого смутку, а іноді говорять про це по кілька місяців, але в цьому випадку Бруно подумав, що він ліпше зачекає, перш ніж скаже нехай там що. (...)

Він сів по цей бік огорожі, схрестив ноги так само, як той малий хлопчик, і пожалкував, що не приніс із собою плитки шоколаду або пиріжка, які вони могли б розділити.

— Я живу в будинку по цей бік загорожі, — сказав Бруно.

— Справді? Одного разу я бачив той будинок здалеку, але я не бачив тебе.

— Моя кімната на другому поверсі, — сказав Бруно. — Я можу звідти дивитися через загорожу. Мене звуть Бруно, до речі.

— А мене Шмуль, — сказав малий хлопчик.

Бруно почухав своє обличчя, не певний, що правильно почув ім'я хлопчика.

— Як тебе звати, ти сказав? — запитав він. — Шмуль, — відповів малий хлопчик, начебто це було найзвичайнісіньке ім'я у світі. — А як, ти сказав, звуть тебе?

— Бруно.

— Я ніколи не чув такого імені, — сказав Шмуль.

— А я ніколи не чув такого, як твоє, — сказав Бруно.

— Шмуль, — він ненадовго замислився. — Шмуль... Мені подобається, як воно звучить, коли я його промовляю. Шмуль. Воно звучить як свистіння вітру.

— Бруно, — сказав Шмуль, задоволено кивнувши головою. — Так, я думаю, що твоє ім'я також мені подобається. Воно звучить так, ніби хтось тре долоню об долоню, щоб зігрітися.

— Я ніколи не зустрічав хлопця, якого звали Шмуль, — сказав Бруно.

— По цей бік загорожі є десятки Шмулів, — сказав хлопчик. — Можливо, й сотні. Мені хотілося б мати ім'я, яке належало б тільки мені.

— А я ніколи не зустрічав когось, кого би звали Бруно, — сказав Бруно. — Крім себе самого, звісно. Схоже, що я один Бруно у світі.

— Тоді ти щасливий, — сказав Шмуль.

— Мабуть, щасливий. А скільки тобі років? — запитав Бруно.

Шмуль подумав, подивився на свої пальці й став загинати їх, ніби щось підраховував.

— Мені дев'ять років, — сказав він. — Я народився п'ятнадцятого квітня тридцять четвертого року.

Бруно подивився на нього з подивом.

— Що ти сказав? — запитав він.

— Я сказав, що народився п'ятнадцятого квітня тридцять четвертого року.

Очі в Бруно широко розплющилися, а його рот витворив літеру «о».

— Не вірю, — сказав він.

— Чому ти не віриш? — запитав Шмуль.

— Ні, — сказав Бруно, швидко похитавши головою. — Я не хотів сказати, що не вірю тобі. Я хотів сказати, що здивований, от і все. Бо мій день народження також п'ятнадцятого квітня. І я народився в тисяча дев'ятсот тридцять четвертому році. Ми народилися в один і той самий день.

Шмуль поміркував про це.

— Отже, і тобі дев'ять років, — сказав він.

— Атож. Хіба це не дивно?

Кадр із кінофільму «Хлопчик у смугастій піжамі» (режисер Марк Херман, Велика Британія, США, 2008)

— Дуже дивно, — сказав Шмуль. — Бо хоч на цьому боці загорожі і є десятки Шмулів, але я не думаю, щоб мені коли-небудь зустрічався хтось із тим самим днем народження, що й у мене.

— Ми як близнюки, — сказав Бруно.

— У якомусь розумінні, — погодився Шмуль. (...)

— У тебе багато друзів? — запитав Бруно, трохи схиливши голову набік, поки чекав на відповідь.

— О, так, — сказав Шмуль. — У певному розумінні.

Бруно спохмурнів. Він сподівався, що Шмуль скаже, буцім друзів у нього немає, бо в такому разі вони б знайшли ще одну спільну рису.

— Близьких друзів? — уточнив він своє запитання.

— Не скажу, що дуже близьких, — відповів Шмуль. — Але нас багато — я маю на увазі хлопців мого віку — по цей бік загорожі. Проте більшість часу ми б'ємося. Чому я сюди й прийшов. Щоб побути на самоті.

— Це так несправедливо, — сказав Бруно. — Я не розумію, чому мене тримають по цей бік огорожі, де немає нікого, з ким я міг би поговорити або погратися, а ти маєш десятки друзів і, мабуть, щодня граєшся по кілька годин. Я повинен поговорити про це з батьком.

— Звідки ти сюди приїхав? — запитав Шмуль, звузивши очі та з цікавістю подивившись на Бруно.

— З Берліна.

— Де це?

Бруно відкрив рота, щоб відповісти, але зрозумів, що точно не знає.

— У Німеччині, звичайно, — сказав він. — А ти хіба приїхав не з Німеччини?

— Ні, я приїхав із Польщі, — сказав Шмуль.

Бруно спохмурнів.

— Тоді чому ти розмовляєш німецькою мовою? — запитав він.

— Бо ти привітався зі мною по-німецькому. То я й відповів тобі по-німецькому. Ти вмієш розмовляти польською мовою?

— Ні, — сказав Бруно, нервово засміявшись. — Я не знаю нікого, хто розмовляв би двома мовами. Тим більше в нашому віці.

— Мама була вчителькою в моїй школі, вона навчила мене німецької мови, — пояснив Шмуль. — Вона також розмовляє французькою мовою. Й італійською. Й англійською. Вона дуже розумна. Я ще не розмовляю ні французькою, ні італійською, але вона пообіцяла навчити мене англійської мови, бо одного дня знання цієї мови може мені знадобитися.

— Польща, — замислено сказав Бруно, зважуючи це слово в себе на язиці. — Вона не така гарна, як Німеччина, правда ж?

Шмуль спохмурнів.

— Чому? — запитав він.

— Ну хоч би тому, що Німеччина — найбільша з усіх країн, — відповів Бруно, пригадуючи те, що підслухав із суперечки батька з дідусем, причому не один раз. — Ми всіх переважаємо.

Шмуль подивився на нього, але не сказав нічого, й Бруно дуже схотілося змінити тему розмови, бо коли він промовляв свої слова, то вони звучали для нього не зовсім переконливо, й він не хотів, аби Шмуль подумав, що він хизується. (...)

— Я ніколи не був у Берліні, — сказав Шмуль.

— А я думаю, що ніколи не був у Польщі перед приїздом сюди, — сказав Бруно, що було правдою, бо він справді в Польщі ніколи не був. — Якщо справді ми тепер перебуваємо в Польщі.

— Я переконаний, ми перебуваємо в ній, — спокійно відповів Шмуль. — Хоч це не дуже приємна її частина.

— Ні, не дуже.

— Та частина, де я раніше жив, набагато приємніша.

Кадр із кінофільму «Хлопчик у смугастій піжамі» (режисер Марк Херман, Велика Британія, США, 2008)

— Вона, звичайно, не така приємна, як Берлін, — сказав Бруно. — У Берліні ми мали великий дім на п'ять поверхів, якщо брати до уваги підвал і кімнатку з віконцем нагорі. І там були чудові вулиці та прилавки з фруктами й городиною, а ще чимало кав'ярень. Та якщо ти коли-небудь потрапиш туди, то я не рекомендую тобі ходити містом в суботу, бо в цей день там дуже багато людей, і тебе штовхатимуть від стовпа до стовпа. Але там було набагато приємніше до того, як усе змінилося.

— Що ти маєш на увазі? — запитав Шмуль.

— Знаєш, раніше там було дуже спокійно, — пояснив Бруно, що не хотів говорити про те, як там усе змінилося. — І я міг читати в ліжку вночі. А тепер там буває іноді дуже гамірно й лячно, й ми повинні гасити світло, коли поночі.

— Там, звідки я приїхав, набагато приємніше, ніж у Берліні, — сказав Шмуль, який ніколи в Берліні не був. — Усі ставилися до нас по-дружньому, і наша родина мала багато гостей, а їжа там набагато краща.

— Либонь, ми повинні зійтися на тому, що ми багато в чому не погоджуємося, — сказав Бруно, якому не хотілося сперечатися з новим другом.

— Гаразд, — сказав Шмуль. (...)

— Чи можу я запитати тебе про дещо? — додав він через коротку мить.

— Запитуй, — сказав Шмуль.

Бруно трохи подумав. Він хотів правильно сформулювати своє запитання.

— Чому так багато людей на твоєму боці огорожі? — запитав він. — І що ви всі там робите?

Розділ одинадцятий
Фурор

Про що говорили батько й мати? Які емоції переживав кожен із них? Поясніть.

(...) Бруно почув уривки розмови між матір'ю і батьком. Деякі фрази проникали крізь замкову шпарину або під дверима батькового кабінету й летіли вгору по сходах. (...) Їхні го-

лоси лунали напрочуд гучно, й Бруно міг розчути деякі фрагменти розмови.

«...покинути Берлін. І задля такого місця...» — сказала мати.

«...немає вибору, принаймні якщо ми хочемо й далі...» — сказав батько.

«...так наче це найзвичайнісінька річ у світі, а це не так, це не так...» — сказала мати.

«...а що буде, коли мене заберуть і вчинять зі мною...» — сказав батько.

«...і якими вони виростуть у такому місці...» — сказала мати.

«...ну, годі з цією ромовою. Я не хочу більше чути жодного слова на цю тему...» — сказав батько.

Мабуть, на цьому та розмова й закінчилася, бо мати вийшла з батькового кабінету, а Бруно заснув.

Розділ дванадцятий
Шмуль намагається відповісти на запитання Бруно

1. *Чому засмутився Шмуль, розповідаючи свою історію?*
2. *Що найбільше вразило Бруно в розповіді Шмуля?*

— Я знаю лише таке, — почав Шмуль. — До того, як ми приїхали сюди, я жив зі своєю мамою, батьком і бра-

Кадр із кінофільму «Хлопчик у смугастій піжамі» (режисер Марк Херман, Велика Британія, США, 2008)

том Йосипом у маленькій квартирці над майстернею, де тато виготовляв годинники. Щоранку о сьомій годині ми разом снідали, а поки ми були у школі, тато ремонтував усі годинники, які люди приносили йому, й виготовляв нові. Він подарував мені чудового годинника, якого в мене більше нема. Там був золотий циферблат. Я накручував годинника щовечора, перед тим як лягти спати, і він завжди показував точний час.

— А що з ним сталося? — запитав Шмуль.

— Вони забрали його в мене.

— Хто?

— Солдати, звичайно, — сказав Шмуль так, ніби це було найочевиднішою річчю у світі.

— А потім одного разу все почало змінюватися, — провадив Шмуль свою розповідь. — Я прийшов додому зі школи й побачив, що моя мати виготовляє для всіх нас пов'язки зі спеціальної тканини й малює зірку на кожній із них. Ось таку.

Він намалював указівним пальцем на покритому пилюкою ґрунті.

— І вона сказала нам, аби щоразу, виходячи з дому, ми вдягали на руку одну з цих пов'язок.

— Мій тато також носить на руці пов'язку, — сказав Бруно. — На своєму однострої. Вона дуже гарна. Яскраво-червона з чорно-білим малюнком на ній. Він накреслив указівним пальцем інший малюнок на своєму боці колючої загорожі.

— Але ж вони зовсім різні, — сказав Шмуль.

Кадр із кінофільму «Хлопчик у смугастій піжамі» (режисер Марк Херман, Велика Британія, США, 2008)

— Ніхто ніколи не наказував мені носити пов'язку на рукаві, — сказав Бруно.

— Але я ніколи не просив, щоб мені її дали, — сказав Шмуль.

— Проте, думаю, мені це не сподобалося б, — сказав Бруно. — Хоч не знаю, яку я носив би з більшим задоволенням, таку, як у тебе, чи таку, як у тата.

Шмуль похитав головою і продовжив свою розповідь. Він більше не думав про своє минуле, бо йому було дуже сумно згадувати своє життя над годинниковою майстернею.

— Ми носили пов'язки на рукавах протягом кількох місяців, — сказав він. — А потім знову все змінилося. Я прийшов додому одного дня, й мама сказала, що ми більше не зможемо жити в нашому домі.

— Це саме сталося і зі мною! — скрикнув Бруно, зрадівши, що він був не єдиним хлопцем, якого примусили переселитися. (...)

— Ми мусили перебратися в іншу частину Кракова, де солдати збудували хатини, оточені високим муром, і моя мати, мій батько, мій брат і я мусили жити в одній кімнаті.

— Усі ви? — запитав Бруно. — В одній кімнаті?

— І не тільки ми, — сказав Шмуль. — Там жила ще одна родина, де батько й мати постійно билися між собою, а один із їхніх синів був більший, ніж я, і він бив мене, хоч я не вчинив нічого поганого.

— Ви не могли всі жити в одній кімнаті, — сказав Бруно, хитаючи головою. — Це безглуздо.

Зірка Давида. 1942 р.

— Усі ми жили там, — підтвердив Шмуль, кивнувши головою. — Одинадцятеро людей. (...) Потім одного дня приїхали солдати на величезних вантажівках. (...) І всім наказали покинути оселі. Багато людей не хотіли нікуди їхати й ховалися, де тільки могли, але зрештою, я думаю, солдати переловили всіх. І вантажівки перевезли нас до потяга, а потяг... — він завагався на мить і став кусати собі губу.

Бруно здалося, що Шмуль зараз заплаче, й він не міг зрозуміти чому.

— Потяг був жахливий, — сказав Шмуль. — По-перше, нас було надто багато в кожному вагоні. Там майже неможливо було дихати. І стояв нестерпний холод.

— Це тому, що ви напхалися в один потяг, — сказав Бруно, пригадавши два потяги, які він бачив на станції, коли вони покидали Берлін. — Коли ми їхали сюди, на протилежному боці платформи стояв інший потяг, але, схоже, його ніхто не бачив. Саме в нього ми й посідали. Ви також могли би сісти в нього.

— Не думаю, що нам би це дозволили, — сказав Шмуль, похитавши головою. — Ми не могли вийти зі свого вагона. (...) Коли потяг нарешті зупинився, ми були в якомусь дуже холодному місці, і нам треба було йти.

— Нам подали автомобіль, — сказав Бруно тепер дуже голосно.

— Маму від нас забрали, а тата, Йосипа й мене оселили в хатині, де ми живемо досі.

Розповівши свою історію, Шмуль дуже засмутився, і Бруно не розумів чому... (...)

— Ти не маєш із собою чогось їстівного? — запитав він.

— Боюся, що ні, — сказав Бруно. — Я хотів узяти із собою плитку шоколаду, але забув.

— Шоколад, — повільно промовив Шмуль, вистромивши язика. — Я їв його лише один раз у житті.

— Лише один раз? А я люблю шоколад. Я не можу його наїстися, проте мама каже, що він псує мені зуби.

— А хліба в тебе немає?

Бруно похитав головою.

— Немає нічого, — сказав він. — Обід у нас подають о пів на сьому. А коли обідаєте ви?

Шмуль знизав плечима й підвівся на ноги.

— Думаю, я ліпше піду, — сказав він.

— Можливо, ти зможеш прийти обідати до нас одного вечора, — сказав Бруно, хоч і не був переконаний, що це добра думка.

— Можливо, — сказав Шмуль, але в його словах прозвучав сумнів.

— Або я прийду до тебе, — сказав Бруно. — Можливо, я прийду, щоб зустрітися з твоїми друзями, — додав він із надією в голосі.

Він сподівався, що Шмуль сам запросить його в гості, але жодного знаку про це не було.

— Ти перебуваєш на неправильному боці огорожі, — сказав Шмуль.

— Я міг би пролізти під нею, — сказав Бруно, нахилившись і піднявши із землі колючий дріт.

Посередині між двома телеграфними стовпами він підіймався досить легко, й такий малий хлопчик, як Бруно, міг там легко пролізти. Шмуль подивився, як Бруно намагався це зробити, й нервово поточився:

— Мені треба повертатися назад, — сказав він. (...)

Розділ тринадцятий
Пляшка вина

Прослухайте авдіотекст. Як ви вважаєте, чому Шмуль не погодився з Бруно?

audiotext

Зірка Давида на місці колишнього гетто у м. Вільнюсі (Литва). Вшанування жертв Голокосту. Сучасне фото

Розділ п'ятнадцятий
І як він тільки міг?

1. *Чому руки Шмуля були не такими, як у Бруно?*
2. *Що стало причиною появи почуття сорому в Бруно?*

Протягом кількох тижнів дощ то лив, то переставав, і Бруно й Шмуль не бачилися так часто, як їм би хотілося. Коли вони побачилися після першої великої зими, Бруно відчув тривогу за свого друга, бо той ніби ще дужче схуд, а його обличчя стало ще сірішим, ніж було. Іноді Бруно приносив йому хліба з сиром. Але від будинку до місця зустрічі було далеко, іноді Бруно хотілося їсти дорогою, і він виявляв, що, надкусивши пиріжок, він не міг не надкусити його ще, і зрештою від пиріжка залишався такий маленький шматок, що його не можна було давати Шмулеві.

Наближався батьків день народження, й хоч батько не хотів, щоб його перетворювали на суєту, та мати вирішила влаштувати вечірку для всіх офіцерів, які служили в Геть-Звідси. Щоразу, коли вона сідала обмірковувати плани на вечірку, лейтенант Котлер виявляв бажання допомогти їй, і вдвох вони складали набагато більше списків, ніж було потрібно. (...)

Бруно ввійшов до кухні, де його чекав найбільший сюрприз у житті. Там, дуже далеко від протилежного боку дротяної огорожі, сидів за столом Шмуль. Бруно не повірив своїм очам.

— Шмуль! — вигукнув він. — Що ти тут робиш?

Шмуль підвів погляд, і його нажахане обличчя розпливлося в широкій усмішці, коли він побачив перед собою друга.

— Бруно! — сказав він

— Що ти тут робиш? (...)

— Він привів мене сюди.

— Він? — запитав Бруно. — Ти ж не маєш на увазі лейтенанта Котлера?

— А кого ж? Він сказав, що тут є для мене робота.

І коли Бруно подивився вниз, то побачив шістдесят чотири маленькі келишки, якими користувалася мати. (...)

— Що, в Бога, ти тут робиш? — запитав Бруно.

— Вони наказали мені почистити келихи. Їм знадобився хтось із тонкими пальцями.

Ніби бажаючи підтвердити те, що Бруно вже знав, він простяг руку, й Бруно не міг не помітити, що вона схожа на руку скелета, якого гер Ліст приніс із собою одного дня, коли вони вивчали анатомію людини.

— Я ніколи раніше не помічав, — сказав він тихо, ніби звертаючись сам до себе.

— Чого ти ніколи не помічав? — запитав Шмуль.

— Наші руки, — сказав Бруно. — Вони такі різні, поглянь!

Обидва хлопці водночас подивилися вниз і завважили різницю. Хоч Бруно був малий для свого віку, його рука здавалася здоровою і сповненою життя. Вени не виднілися крізь шкіру, а пальці не здавалися засохлими гілочками. Проте рука Шмуля розповідала зовсім іншу історію.

— Як вона в тебе стала такою? — запитав Бруно.

— Не знаю, — сказав Шмуль. — Колись вона була такою, як і в тебе, але я не помітив, як вона змінилася.

Бруно спохмурнів. Він подумав про людей у їхніх смугастих піжамах і про те, що могло відбуватися з ними і, певно, відбувалося щось дуже погане, якщо люди ставали такими хворими.

Не бажаючи більше дивитися на руку Шмуля, Бруно відвернувся й відчинив дверцята холодильника, шукаючи там чогось поїсти. Він знайшов половину фаршированого курчати... Він узяв ніж із шухляди, відрізав собі кілька шматків і намастив їх начинкою, перш ніж обернувся до свого друга.

— Я дуже радий, що ти тут, — сказав він, розмовляючи з напханим ротом. — Якби тобі не треба було почистити келишки, я показав би тобі свою кімнату.

Кадр із кінофільму «Хлопчик у смугастій піжамі» (режисер Марк Херман, Велика Британія, США, 2008)

— Він наказав мені не сходити з місця, бо інакше мене покарають.

— Нехай він мені не вказує, — промовив Бруно, намагаючись здаватися хоробрішим, ніж насправді був. Це мій дім, а не його, і коли батька немає, то я тут розпоряджаюся. Чи можеш ти повірити, він навіть не читав «Острова скарбів»?

Шмуль, здавалося, зовсім його не слухав. Натомість його погляд зосередився на шматках курятини та начинки, що їх Бруно недбало запихав собі в рот. Через мить Бруно усвідомив, на що дивиться його друг, і відразу почув себе винним.

— Пробач, Шмулю, — швидко сказав він. — Я мав би дати кілька шматків курятини тобі. Ти голодний?

— Це те запитання, якого ти ніколи не повинен ставити мені, — сказав Шмуль.

— Зачекай, я відріжу кілька шматків і для тебе.

— Ні, бо він може знову зайти. (...)

— Шмулю! Ось, їж! — сказав Бруно, підступивши до друга й поклавши йому в долоню скибочки курятини.

Хлопець подивився на їжу у своїй долоні, а потім глянув на Бруно широко розплющеними і вдячними, але нажаханими очима. Він кинув ще один погляд у напрямку дверей, а тоді, здавалося, ухвалив рішення, бо вкинув усі три шматки собі в рот, усі відразу, й розкусив їх за двадцять секунд.

— Не їж так швидко, — сказав Бруно. — Ти захворієш.

— Мені байдуже, — сказав Шмуль, слабко усміхнувшись. — Дякую тобі, Бруно. (...)

Саме в цю мить лейтенант Котлер увійшов до кухні й зупинився, побачивши, що двоє хлопчаків розмовляють між собою. Плечі Шмуля опустилися, він узяв наступний келишок і заходився полірувати його. Не звертаючи уваги на Бруно, лейтенант Котлер підійшов до Шмуля й обпалив його лютим поглядом.

— Що ти робиш? — загорлав він. — Хіба я не наказав тобі відполірувати келишки?

Шмуль швидко кивнув головою й затремтів усім тілом, а тоді взяв іншу серветку й занурив її в миску з водою.

— Хто тобі дозволив розмовляти в цьому домі? Ти смієш не підкорятися мені? Ти щось їв? Ти їв! Ти щось украв із холодильника?

Шмуль розтулив рота і стулив його. Тоді розкрив його знову і спробував знайти слова, але нічого не знайшов. Він подивився на Бруно, його очі благали допомоги.

— Відповідай! — загорлав лейтенант Котлер. — Ти щось украв із холодильника?

— Ні, пане. Це він мені дав їжу з холодильника, — сказав Шмуль, сльози наповнили йому очі, коли він подивився у бік Бруно. — Він мій друг, — додав він. (...)

— Що ти маєш на увазі, сказавши «мій друг»? Ти знаєш цього хлопця, Бруно? Ти знаєш цього хлопця? Ти розмовляв із ув'язненим?

— Я... він був тут, коли я ввійшов, — сказав Бруно. — Він чистив келишки.

— Я не про це тебе запитав, — сказав Котлер. — Раніше ти його бачив? Ти з ним розмовляв? Чому він каже, що ти йому друг? (...)

— Я ніколи з ним не розмовляв, — відповів Бруно. — Я ніколи не бачив його раніше у своєму житті. Я не знаю його.

— Ти відполіруй усі ці келишки, — сказав лейтенант Котлер дуже тихим голосом, таким тихим, що Бруно його майже не чув. — А тоді я прийду забрати тебе й відведу в табір, де ми поговоримо про те, як треба поводитися з хлопцями, які крадуть. Ти мені зрозумів?

Шмуль кивнув головою, підняв наступну серветку й почав полірувати наступний келишок, Бруно спостерігав, як тремтіли його пальці... (...)

Кадр із кінофільму «Хлопчик у смугастій піжамі» (режисер Марк Херман, Велика Британія, США, 2008)

Бруно озирнувся й покинув кухню, не озираючись назад. У шлунку йому булькотіло, й на мить він подумав, що його зараз знудить. Він ніколи не відчував такого сорому у своєму житті; він ніколи не сподівався, що може повестися так жорстоко... (...)

Кожного з наступних полудднів Бруно приходив до того місця в загорожі, де вони зустрічалися, але Шмуля там жодного разу не було. Через тиждень він переконався в тому, що його провина надто жахлива й друг ніколи не пробачить, але того ж дня прийшов у захват, побачивши, що Шмуль чекає на нього, сидячи на землі зі схрещеними ногами, як зазвичай, і споглядаючи пилюку під собою.

— Шмулю, — сказав він, підбігши до нього й сідаючи, майже плачучи від полегкості й каяття. — Пробач мені, Шмулю. Я не знаю, чому я так повівся. Скажи, що ти прощаєш мене.

— Усе гаразд, — сказав Шмуль, подивившись на нього.

Його обличчя було вкрите синцями, й Бруно скривився, на мить забувши про своє пробачення.

— Що з тобою сталося? — запитав він, але не став чекати на відповідь. — Ти впав із велосипеда, чи не так? Бо таке було зі мною в Берліні два роки тому. Я впав, коли їхав надто швидко, й кілька тижнів ходив чорний і синій. Тобі болить?

— Я більше не відчуваю болю, — сказав Шмуль.

— Схоже, що це болить.

— Я більше нічого не відчуваю, — повторив Шмуль.

— Пробач мені за те, що сталося минулого тижня, — сказав Бруно. — Я ненавиджу цього лейтенанта Котлера. Він думає, що може тут усім розпоряджатися, але це не так.

Він на мить завагався, відчуваючи, що повинен сказати це ще раз і якомога переконливіше.

— Пробач мені, Шмулю, — промовив він дзвінким і прозорим голосом. — Мені не віриться, що я не сказав йому правди. Я ніколи не підводив друга так, як тепер. Мені дуже соромно, Шмулю.

І коли він це сказав, то Шмуль усміхнувся, кивнув головою, і Бруно знав, що друг його простив, а тоді Шмуль зробив щось таке, чого не робив ніколи. Він підняв нижню дротину колючої загорожі, як підіймав її, коли Бруно приносив йому їжу, але цього разу він просунув туди свою руку й тримав її там, чека-

ючи, поки Бруно зробить те саме, а тоді два хлопчики потисли один одному руки й усміхнулися один одному. (...)

Минув майже рік, як батько Бруно отримав посаду коменданта концтабору. Родина мала повернутися на кілька днів до Берліна, бо померла Наталі, бабуся Бруно і Гретель. Діти підросли. Бруно став замислюватися над багатьма питаннями. Змінилася і Гретель.

Розділ шістнадцятий
Стрижка

1. *Чи зрозумів Бруно пояснення Гретель? Що його збентежило?*
2. *Як ви гадаєте, що позначала Гретель кнопками на мапі Європи?*

Мати переконувала батька в тому, що родина має повернутися до Берліна. Але батько не міг полишити своїх обов'язків. Урешті-решт було прийнято рішення, що матір з дітьми поїдуть додому, а батько залишиться працювати в концтаборі. Бруно зі страхом думав, як він повідомить Шмулю цю новину. Перед тим як попрощатися, хлопчики вирішили, що Шмуль принесе «смугасту піжаму» для друга і Бруно проникне через загорожу до табору, щоб допомогти Шмулю знайти його тата.

Кадр із кінофільму «Хлопчик у смугастій піжамі» (режисер Марк Херман, Велика Британія, США, 2008)

Розділ дев'ятнадцятий
Що сталося наступного дня

Якою була реакція Бруно на побачене в концтаборі? Чому він не пішов одразу додому?

Шмуль чекав на Бруно. Він не сидів, схрестивши ноги й дивлячись на пилюку під собою, а стояв, спираючись на загорожу.

— Привіт, Бруно, — сказав він.

— Привіт, Шмулю, — відповів Бруно.

— Я не був певен, що ми коли-небудь іще побачимося — через дощ і все інше, — сказав Шмуль. — Я думав, тебе не випустять з дому.

— Атож, такий ризик був, — сказав Бруно. — Погода була несприятливою.

Шмуль кивнув головою й простяг руки до Бруно, який у захваті роззявив рота. Він приніс піжамні штани, курточку та смугасту шапочку — такий одяг був на ньому. Він не здавався особливо чистим, але був маскувальним, а Бруно знав, що справжні дослідники неодмінно перевдягалися, щоб їх ніхто не впізнав.

— Ти ще хочеш допомогти мені знайти тата? — запитав Шмуль, і Бруно поквапно кивнув головою.

— Звичайно, — сказав він, хоч знайти Шмулевого тата в його свідомості було не так важливо, як дослідити світ по той бік загорожі. — Я тебе не покину.

Кадр із кінофільму «Хлопчик у смугастій піжамі» (режисер Марк Херман, Велика Британія, США, 2008)

Шмуль відірвав від землі низ загорожі й просунув під ним одяг для Бруно, докладаючи всіх зусиль, щоб не вимастити його в багнюку.

— Дякую, — сказав Бруно. (...) Відвернися, я не хочу, щоб ти дивився на мене.

Шмуль відвернувся, а Бруно взяв свій плащик і поклав його на землю, обережно, як тільки міг. Потім скинув сорочку й затремтів на холодному повітрі, перш ніж одягти піжамну курточку. Коли він натягував її через голову, то ненароком дихнув крізь неї носом, а вона пахла не дуже приємно.

— Коли її востаннє прали? — гукнув він, і Шмуль обернувся.

— Думаю, її ніколи не прали, — сказав він. (...)

Шмуль обернувся, коли Бруно закінчив перевдягатися, надіваючи на голову смугасту шапочку. Шмуль закліпав очима й похитав головою. Він побачив дещо надзвичайне: якби Бруно був ще такий худий, як хлопці з протилежного боку огорожі, і такий блідий, відрізнити їх між собою було б важко. Складалося враження, що вони зовсім однакові.

— Знаєш, про кого я подумав? — запитав Бруно. — Про бабусю, про п'єси, які вона ставила за нашою з Гретель участю. (...) Я пригадав, як вона завжди знаходила для мене правильний костюм. Коли ти носиш правильний костюм, ти почуваєшся тією особою, якою претендуєш бути, завжди казала вона мені. Саме це я тепер роблю, чи не так? Претендую бути собою на твоєму боці огорожі.

— Тобто євреєм, — сказав Шмуль.

Кадр із кінофільму «Хлопчик у смугастій піжамі» (режисер Марк Херман, Велика Британія, США, 2008)

— Так, — підтвердив Бруно. (...)

Вони швидко дійшли до місця призначення. Бруно здивовано дивився на все. Досі він думав, що всі хатини тут населені щасливими родинами, які часто сидять увечері надворі в кріслах-гойдалках і розповідають історії про те, що в часи їхнього дитинства все було набагато кращим, вони шанували старших, зовсім не так, як сьогоднішні діти. Він думав, що хлопці й дівчата, які тут жили, збираються групами, граючи в теніс або футбол, стрибають у класики, які малюють для себе на землі.

Він думав, що в центрі тут стоїть крамниця, а може, і невеличка кав'ярня, схожа на ті, що в Берліні; він сподівався побачити тут прилавки з фруктами й овочами. Але, як з'ясувалося, тут не було нічого з того, що він сподівався побачити. Не було дорослих людей, які сиділи б у кріслах-гойдалках біля своїх ґанків. І діти не збиралися групами погратися в якісь ігри. Не було тут ні прилавків із фруктами й городиною, ані кав'ярні, тобто не було нічого з того, що він бачив у Берліні.

Натомість він побачив людей, які сиділи групами, дивлячись у землю, і здавалися неймовірно сумними. Усі вони мали одну спільну рису: були жахливо худими, з проваленими очима й поголеними головами... (...)

В одному кутку Бруно побачив трьох солдатів, які, здається, стерегли гурт із приблизно двадцятьох чоловіків. Солдати кричали на них, і деякі з чоловіків попадали навколішки й залишалися стояти так, обхопивши голови долонями.

Кадр із кінофільму «Хлопчик у смугастій піжамі» (режисер Марк Херман, Велика Британія, США, 2008)

В іншому кутку він побачив ще більше солдатів, які стояли, сміялися й дивилися на цівки своїх рушниць, націлюючи їх у різних напрямках, але не стріляючи.

Фактично повсюди, куди він дивився, він бачив два різні типи людей: або веселих солдатів в одностроях, які сміялися й кричали, або нещасних заплаканих людей у смугастих піжамах, більшість із яких, здавалося, втупилися в простір, наче сонні.

— Я не сказав би, що мені тут подобається, — через якийсь час промовив Бруно.

— Не подобається тут і мені, — сказав Шмуль.

— Думаю, мені треба повернутися додому, — промовив Бруно, з хвилину помовчавши.

Шмуль зупинився й подивився на нього.

— А як же мій тато? — запитав він. — Ти пообіцяв мені, що допоможеш його знайти. (...)

Бруно дотримав свого слова. (...) Але вони не знайшли нічого, що могло б дати їм ключ до пошуків Шмулевого тата, а вже почало поночіти.

— Пробач мені, Шмулю, — сказав зрештою Бруно. — Пробач за те, що ми не знайшли жодного доказу.

Шмуль сумно кивнув головою. Він і не сподівався, що вони знайдуть докази. Та йому, проте, було приємно, що друг побачив, як йому живеться.

— Гадаю, я тепер піду додому, — сказав Бруно. — Ти проведеш мене до загорожі?

Кадр із кінофільму «Хлопчик у смугастій піжамі» (режисер Марк Херман, Велика Британія, США, 2008)

Шмуль розтулив рота, щоб відповісти, але саме в цю мить пролунав голосний свист, і десять солдатів оточили територію табору, ту саму, на якій тепер перебували Бруно і Шмуль.

— Що відбувається? — прошепотів Бруно.

— Таке іноді буває, — сказав Шмуль. — Вони примушують людей марширувати. (...)

Усіх людей у смугастих піжамах у цій частині табору солдати зігнали докупи, а вони зі Шмулем сховалися в центрі, де їх не було видно. Бруно не розумів, чому всі були налякані... (...)

Бруно спохмурнів. Він подивився на небо й почув гучний звук просто над головою, прогримів грім, і відразу небо стало ще темнішим, майже чорним, і полив дощ — густіший, ніж уранці. Бруно на мить заплющився й відчув, що вже геть мокрий. Коли знову розплющився, то він уже не так марширував, як ішов, спотикаючись, підштовхуваний гуртом людей, і відчував тільки грязюку, яка обліпила все тіло разом із мокрою від дощу піжамою, і йому захотілося бути вдома, спостерігаючи за всім цим із відстані, а не бути тут, у самому центрі.

— Оце так, — сказав він Шмулю. — Я спіймаю тут нежить. Я повинен повернутися додому.

Та щойно він це сказав, ноги пронесли його вгору сходами, він виявив, що дощ більше не ллється йому на голову, бо їх усіх заштовхнули до довгої кімнати, напрочуд теплої й дуже надійно збудованої, бо дощ у неї зовсім не проникав. Не проникало в неї й повітря.

— Це вже щось, — сказав він, радіючи, що опинився поза штормом принаймні на кілька хвилин. — Сподіваюся, ми перечекаємо тут, поки дощ перестане, а тоді я піду додому.

Шмуль притиснувся дуже близько до Бруно й подивився на нього переляканими очима.

— Мені шкода, що ми не знайшли твого тата, — сказав Бруно.

— Не переймайся, — відповів Шмуль.

— Мені також шкода, що ми з тобою не погралися, та коли ти приїдеш до Берліна, то ми неодмінно пограємося. І я познайомлю тебе з... О, як же їх звуть? (...) Проте не має значення, пам'ятаю я їх чи ні. Бо вони вже не найкращі мої друзі.

Він подивився вниз і зробив дещо дуже не характерне для себе: узяв тоненьку руку Шмуля у свою долоню й міцно стиснув.

express-lesson

Монумент пам'яті жертв Голокосту, м. Одеса. Сучасне фото

— Ти мій найкращий друг, Шмулю, — сказав він. — Мій найкращий у житті друг.

Шмуль, певно, розкрив рота, аби сказати щось у відповідь, але Бруно так і не почув його слів, бо в цю мить пролунало одностайне гучне зітхання людей, які заповнили кімнату, коли вхідні двері несподівано зачинилися й гучне металічне клацання пролунало зовні.

Бруно підняв брову, неспроможний зрозуміти, що відбувається, але подумав, що це пов'язано з намаганням не пропустити в кімнату дощ і вберегти людей від застуди.

А тоді в кімнаті стало зовсім поночі, й усупереч хаосу, який розпочався, Бруно виявив, що досі тримає у своїй руці руку Шмуля, й ніщо у світі його не примусить її відпустити.

(Переклад Віктора Шовкуна)

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Назвіть членів родини Бруно. Як вони ставилися до батькової нової роботи? Чи змінювалися їхні погляди протягом розвитку сюжету твору?

check yourself

2. Які країни згадано у творі? Як з ними пов'язані долі Бруно і Шмуля?
3. Що подібного й відмінного в поглядах і думках хлопчиків ви помітили? Коли вони стали справжніми друзями?
4. Що найбільше вразило Бруно в концтаборі? Що він зрозумів і чого не зрозумів під час «останньої пригоди», коли вони шукали Шмулевого батька?

Аналіз та інтерпретація

5. Проаналізуйте книжки, які любив читати Бруно. Як вони вплинули на його сприйняття світу?
6. Що, на вашу думку, стало основою дружби Бруно і Шмуля?
7. Як вплинула Друга світова війна на долі й свідомість дітей?

Творче самовираження

8. Напишіть продовження повісті про долі батька й матері Бруно та його сестри Гретель.

Цифрові навички

9. За допомогою інтернету дізнайтеся, чому нацисти в роки Другої світової війни переслідували й знищували євреїв. Які ще народи та нації вони вважали «небезпечними»? Поясніть.
10. Підготуйте пост для соцмереж «Ніколи знову!».

Дослідження і проєкти

11. З'ясуйте історію символів на пов'язках, про які говорили Бруно і Шмуль. Що означали ці символи для євреїв і для нацистів у роки Другої світової війни? На прапорі якої держави нині розміщено «Зірку Давида»? Що вона означає для цієї країни?
12. Дослідіть значення понять *геноцид, нацизм, антисемітизм, ксенофобія*. Як до цих явищ ставляться в цивілізованому світі? Чи спостерігаються їх прояви в сучасний період?

13. Підготуйте проєкт на тему «Аушвіц-Біркенау: історія і сучасність». Створіть презентацію.

Життєві ситуації

14. Чому Шмуль пробачив Бруно? Чи можна пробачити зраду друга або подруги? У яких випадках?
15. Що таке справжня дружба? Чи можна назвати стосунки Бруно і Шмуля справжньою дружбою?

Сергій Жадан (нар. 1974)

Це війна Пушкіна проти Шевченка, хочемо ми цього чи ні.

Сергій Жадан

Український поет, перекладач, громадський діяч Сергій Жадан народився в м. Старобільську Луганської області. Після закінчення школи вступив на факультет українсько-німецької філології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди; навчався в аспірантурі цього закладу. У 2000 р. захистив кандидатську дисертацію про українського поета-футуриста Михайля Семенка. Тоді ж розпочав літературну діяльність. Автор численних поетичних збірок (*«Життя Марії»* (2015), *«Антенна»* (2018), *«Псалом авіації»* (2021), *«Скрипниківка»* (2023) та ін.), романів (*«Депеш Мод»* (2004), *«Месопотамія»* (2014), *«Інтернат»* (2017) та ін.), а також пісень, повістей, оповідань, есе тощо. У 2017 р. нагороджений Премією імені Василя Стуса.

Після початку повномасштабного вторгнення російських військ Сергій Жадан залишився в м. Харкові. Він займається різноманітними благодійними і волонтерськими проєктами, підтримує військових і цивільне населення та створює поетичний літопис воєнного часу. Сергій Жадан — фронтмен гуртів «Жадан і Собаки» та «Лінія Маннергейма». У 2022 р. йому присудили Премію миру німецьких книгарів «за видатну творчість і за гуманітарну позицію, з якою він піклується про людей під час війни і допомагає їм, ризикуючи своїм життям».

«МЕТРО»

Це пісня, створена під час війни (слова Сергія Жадана, музика Є. Турчинова). Вона присвячена дітям Харкова, які переховувалися в підземці від обстрілів. Цю пісню гурт «Жадан і Собаки» презентував 24 травня 2022 р. Фронтмен гурту зазначив: «Реальність виявилася сильнішою за наші про неї уявлення... Я познайомився в Харківському метрополітені з двома пацанами. Вони допомагали дорослим, слідкували за порядком і організовували “малих”, бо самі були теж уже ніби як і дорослими. (...) “Метро” — пісня невесела, але сповнена любові до дітей і Харкова. Дуже хочеться, щоби вони лишалися жити в цьому дивному прекрасному місті (чи поверталися до нього, якщо їх вивезли старші). Дуже хочеться, щоби вони це місто любили. Щоби вони не мовчали. Щоби в них був харківський кураж і не було страху перед цим світом, який для них залишили дорослі».

С. Жадан і діти в харківському метро. 2022 р.

МЕТРО (2022)

Які рядки пісні найбільше вас вразили? Чому?

Пацан із Салтівки, чий будинок згорів,
Гілка метро, глибша за більшість морів,
Ліхтарик у кишені, підземки переповнене нутро,
Господь із тобою ночує на станції метро.
Дівчинка з ліцею, що прибилася з Нових Домів,
Ніхто не зумів тобі сказати, і я теж не зумів,
Ніхто не пояснив, чому вигорає цей квартал,
Але серце твоє дитяче міцніше за метал!..

Злі і веселі діти харківських підвалів,
Діти, що живуть в глибинах метрополітену,
Світ, який усе це бачив, посивів і постарів.
Але любов — це робота!
І нам робити цю роботу щоденну!

Хай буде тихо, хай місто накриє крилом!
Місто заступиться! Місто поділиться теплом!
Наллє тобі з термосу гарячого чаю свого,
Ти теж, коли виростеш, зможеш зігріти його!
Дивне знання: розрізняти виходи гармат,
Мамчина мобілка, братів старий каремат,
Цей метрополітен, який тобі надію дає,
Десь глибоко на станції б'ється серце твоє!

video-text

Діти в харківському метро. 2022 р.

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Де відбуваються події вірша? Які райони міста названо у творі? Чому саме їх?
2. Хто є дійовими особами вірша? Як кожен/кожна з них поводиться під час війни?
3. Чи схилилися харків'яни перед агресією ворога щодо України? Доведіть цитатами з вірша.
4. Як ви розумієте рядки «Світ, який це бачив, посивів і постарів...»?

Аналіз та інтерпретація

5. Знайдіть у творі порівняння. Розкрийте їхнє значення.
6. Які художні деталі втілюють мотив взаємодопомоги?

Творче самовираження

7. Напишіть лист Сергієві Жадану про особисту історію війни. Додайте світлини.

Цифрові навички

8. Знайдіть в інтернеті й послухайте пісні Сергія Жадана. Яка з них вам найбільше сподобалася? Чому?

Дослідження і проєкти

9. Створіть проєкт на тему «Реакція світу на агресію Російської Федерації щодо України».
10. Що потрібно зробити Україні та світу, щоб завершити війну?

Життєві ситуації

11. Намалюйте або опишіть словами (усно чи письмово) ваші почуття, які ви пережили під час війни.
12. Як змінювалися ваші почуття та емоції від початку війни й до сьогодні?

5

Дружба і кохання

Леся Українка (1871—1913)

Любов абсолютної справедливості
не знає, але в тім її вища
справедливість.

Леся Українка

Леся Українка (справжнє ім'я — Лариса Петрівна Косач, у шлюбі — Косач-Квітка) — українська письменниця, перекладачка, громадська діячка. Народилася в м. Новограді-Волинському (нині Звягель, Житомирська обл.). Її мати Ольга Петрівна Драгоманова-Косач була поетесою і дитячою письменницею, працювала під псевдонімом Олена Пчілка. Вона займалася всебічною освітою та вихованням доньки, підтримувала її творчість. Значний вплив на Лесю Українку мав її дядько Михайло Драгоманов, учений і громадський діяч, який запалив племінницю ідеєю боротьби з несправедливістю. Серед найвизначніших творів Лесі Українки — збірки поезій *«На крилах пісень»* (1893), *«Думи і мрії»* (1899), *«Відгуки»* (1902), поема *«Давня казка»* (1893), драми-поеми *«Кассандра»* (1907), *«В катакомбах»* (1905), *«Лісова піс-*

ня» (1911), *«Камінний господар»* (1912), *«Бояриня»* (1913) та ін. Діяльність мисткині була затьмарена важкою хворобою, з якою вона мужньо боролася задля творчості й служіння Батьківщині.

Одна з найяскравіших сторінок життя Лесі Українки — дружба із Сергієм Мержинським, що переросла у велике кохання. Вони познайомилися в Криму, куди обоє приїхали на лікування. Ерудований та інтелігентний Сергій одразу зачарував Лесю. Вони обговорювали творчі плани, разом мріяли про вільне життя для України. Сергій подарував Лесі репродукцію «Сікстинської Мадонни» Рафаеля, яка стала її щасливим талісманом на довгі роки. А ще подарував їй збірку поезій Генріха Гейне з написом: «Пані Лесі на пам'ять про дружні й сердечні взаємини». Коли хвороба Сергія почала прогресувати, Леся Українка доглядала за ним. Під впливом тих складних днів мисткиня написала драматичну поему *«Одержима»* (1901) і низку поезій. Сергій помер, але кохання до нього жило в її серці ще довго.

Дерево термінів

Символ (з грец. *symbolon* — умовний знак, натяк) — предметний або словесний знак, який опосередковано виражає сутність певного явища. Символ має завжди переносне значення. Символічними у творі можуть бути предмети, образи та інші елементи тексту.

presentations

Ізидора Косач, О. Драгоманов, Ольга Косач; нижній ряд: Олена Пчілка, Леся Українка, С. Мержинський. Гадяч, 8 липня 1898 р.

ВСЕ, ВСЕ ПОКИНУТЬ, ДО ТЕБЕ ПОЛИНУТЬ... (1900)

Як лірична героїня звертається до коханого? Про що свідчать ці звертання?

Все, все покинуть, до тебе полинуть,
Мій ти єдиний, мій зламаний квіте!
Все, все покинуть, з тобою загинуть,
То було б щастя, мій згублений світе!

video-text

Стать над тобою і кликнуть до бою
Злую мару, що тебе забирає,
Взять тебе в бою чи вмерти з тобою,
З нами хай щастя і горе вмирає.

НЕ ЖАЛЬ МЕНІ, ЩО Я ТЕБЕ КОХАЮ... (1891)

Яке кохання переживає лірична героїня — щасливе чи нещасливе? Наведіть цитати на підтвердження вашої думки.

Не жаль мені, що я тебе кохаю,
Та в нас дороги різно розійшлись.
Ні, не кажи, що зійдуться колись!
Не зійдуться, мій друже, я те знаю.

video-text

Моє кохання — то для тебе згуба:
Ти наче дуб високий і міцний,
Я ж наче плющ похилий та смутний, —
Плюща обійми гублять силу дуба.

Та без притулку плющ зелений в'яне,
Я не зав'яну, я знайду руїни,
Я одягну обдерті, вбогі стіни,
Зелений плющ оздобою їм стане.

В країну смутку вітерець прилине
І принесе мені луну розмови
Від мого дуба любого з діброви, —
І спогад любих літ повік не згине.

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Чи є справжнім кохання ліричної героїні у вірші «Все, все покинуть, до тебе полинуть...»?
2. Що перешкоджає щасливому коханню у вірші «Не жаль мені, що я тебе кохаю...»?
3. Які рядки віршів Лесі Українки вас особливо вразили? Чому?

Аналіз та інтерпретація

4. Проаналізуйте у прочитаних творах художні засоби для вираження емоційного стану ліричної героїні.
5. Знайдіть у віршах Лесі Українки символи. Розкрийте їхнє значення.

Творче самовираження

6. Намалюйте ескіз власного муралу за мотивами віршів Лесі Українки.

Цифрові навички

7. За допомогою інтернету знайдіть і послухайте 1—2 пісні на слова Лесі Українки. Поділіться враженнями.

Дослідження і проєкти

8. Випишіть з тексту вірша «Не жаль мені, що я тебе кохаю...» назви рослин і явищ природи. Дослідіть їхні властивості. Розкрийте пряме та переносне значення у творі.

Життєві ситуації

9. Чи вірите ви в дружбу між чоловіком і жінкою? Чи може стати дружба основою кохання?
10. Як ви розумієте поняття *шляхетність*? Що означає бути шляхетним у почуттях?
11. Як зберегти кохання?

Адам Міцкевич (1798—1855)

Я молю Бога, щоби ти була щасливою, навіть якщо забудеш про мене.

Адам Міцкевич

Поет Адам Міцкевич найбільше мріяв про незалежність Польщі. Коли він народився, його батьківщина була поділена між трьома державами й надовго позбавлена своєї самостійності. Тому все життя поета — це боротьба за звільнення Польщі. Ідеями свободи просякнута більшість творів Адама Міцкевича: *«Конрад Валленрод»* (1828), *«Пан Тадеуш»* (1834), *«Дзяди»* (1823—1834) та ін. Особливе місце в спадщині митця посідає збірка *«Кримські сонети»* (1826), у якій через образи величної природи автор утверджує думку про волю.

У житті митця було й прекрасне кохання. У 1818 р. він познайомився з юною Марилею Верещак, донькою багатого помі-

presentations

Кадр із кінофільму «Пан Тадеуш» (режисер Анджей Вайда, Польща, Франція, 1999)

щика. Це було кохання з першого погляду. Однак їм не судилося бути разом, бо Адам був бідним учителем і поетом, який ще й мав бунтівну вдачу. Вони розлучилися, але ця любов довгі роки освітлювала його життя.

НЕПЕВНІСТЬ

Чому відчуває невпевненість ліричний герой?

Вдалині від тебе не тужу, не плачу,
Розуму не трачу, як тебе побачу,
А проте, як часом довго не стріваю,—
Все чогось сумую, все когось шукаю.
І в журбі до серця підплива питання:
Чи це тільки дружба, а чи це кохання?

Ти з очей зникаєш, і вже я не в силі
Одновити в думці риси твої милі,
Хоч мені й говорить прагнення щоденне,
Що ти завжди близько, завжди біля мене.
Та мене хвилює давнє запитання:
Чи це тільки дружба, а чи це кохання?

Сумував я тяжко, та своєї скрути
Не давав ніколи я тобі відчути;

video-text

Кадр із кінофільму «Пан Тадеуш» (режисер Анджей Вайда, Польща, Франція, 1999)

Без мети блукав я і втрачав дорогу,
А прибившись часом до твого порогу,
Входив я, сховавши в серці запитання:
Чи це тільки дружба, а чи це кохання?

Задля тебе навіть смерть була б легкою,
В пекло я подався б для твого спокою,
Хоч не маю зваги серцю наказати —
І твоїм здоров'ям, і спокоєм стати.
Сушить мені мозок те лихе питання:
Чи це тільки дружба, а чи це кохання?

Як руки твоєї дотик відчуваю,
Наче в любий спокій весь я поринаю.
Я б заснув навіки в тую мить, здається,
Коли б не будило серце, в котрім б'ється,
Невідступно б'ється грізне запитання:
Чи це тільки дружба, а чи це кохання?

Коли я цю пісню віршував без тями,
Віщий дух моїми не владав устами,
Сам не знаю звідки, стежками якими
Узялися мислі і набігли рими,
Як я в кінці вірша вкарбував питання:
Що мене натхнуло — дружба чи кохання?

(Переклад Леоніда Первомайського)

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Які почуття переживає ліричний герой?
2. Якою має бути відповідь на запитання, що поставив поет? Поясніть.
3. На що здатен ліричний герой заради жінки?

Аналіз та інтерпретація

4. Знайдіть у творі епітети й метафори, прокоментуйте.
5. Які рядки засвідчують шляхетність почуттів ліричного героя?

Творче самовираження

6. Напишіть есе на тему «Що таке справжнє кохання?» (8—10 речень).

Цифрові навички

7. За допомогою інтернету доберіть музику до вірша «Непевність». Підготуйте виразне читання твору в супроводі музики й розмістіть у безпечній соцмережі.

Дослідження і проєкти

8. Підготуйте проєкт «Міцкевич і Україна».

Життєві ситуації

9. Як подолати невпевненість у собі?

О. Генрі (1862—1910)

Персонажі О. Генрі є не менш яскравими, аніж герої та героїні В. Шекспіра — Ромео і Джульєтта, Гамлет та інші, бо вони запам'ятаються вам на все життя.

Джон Стейнбек

Справжнє ім'я письменника О. Генрі — Вільям-Сідні Портер. Він народився в м. Грінсборо (штат ПівнічнаКароліна, США). Мати рано померла, і вихованням Вільяма займалася тітка Евеліна Портер, яка намагалася дати йому хорошу освіту. Коли Вільямові виповнилося двадцять років, він погодився

О. Генрі з дружиною Атол-Естес

О. Генрі з дружиною Атол-Естес і донькою Маргарет. Початок 1890-х років

на пропозицію друга — доктора Джеймса Холла — поїхати до Техасу, де той мав невеличке ранчо. Там він написав перші гумористичні оповідання.

Трохи згодом Вільям Портер оселився в м. Остіні — столиці Техасу. Він часто змінював професії, шукаючи справу до душі. Одного разу на вечірці він познайомився з красунею Атол-Естес Роуч, і невдовзі вони обвінчалися.

Під впливом дружини Вільям Портер зосередився на роботі над оповіданнями й почав друкувати їх у місцевих газетах. Тоді він працював бухгалтером-касиром в Остінському національному банку, однак за порушення у веденні документації Вільяму загрожувало ув'язнення, і він вирішив утекти спочатку до Нового Орлеана, а відтак до Гондурасу. Так почалися найважчі часи в його житті.

Вільям Портер повернувся, коли дізнався, що дружина помирає. Одразу після похорону його заарештували. Протягом трьох років перебування за ґратами він спілкувався із сотнями людей. Своїми творами намагався допомогти їм повернути втрачені почуття, подолати відчай, запалював вогник надії. Перше оповідання *«Різдвяний подарунок Діка-свистуна»* Вільям Портер надіслав до журналу, сподіваючись заробити на різдвяний подарунок для дочки Маргарет. І йому пощастило! Він отримав гроші та купив його.

Невдовзі літературна Америка помітила письменника О. Генрі. У 1904 р. вийшов друком його роман *«Королі й ка-*

пуста», у 1906 р. — перша збірка новел *«Чотири мільйони»*. Пізніше було ще сім збірок про героїв і героїнь, яких доля випробовує різними обставинами, а нерідко кидає на самісіньке дно суспільства. Однак персонажі О. Генрі ніколи не втрачають справжніх почуттів і людяності. Цим вони нам і цікаві.

Дерево термінів

Новела (з італ. *novella* — новина) — невеликий за обсягом епічний твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом.

Розповідач/розповідачка — вигадана автором особа, від імені якої ведеться оповідь в епічному творі.

«ДАРИ ВОЛХВІВ»

Хто такі волхви? Сюжетом про поклоніння волхвів Ісусові Христу починаються всі чотири Євангелія (Новий Заповіт) у Біблії. Волхви — це мудреці, які по зірках дізналися про народження Ісуса Христа і прийшли йому вклонитися. На знак благоговіння перед Ісусом Христом, котрий мав урятувати людство, волхви принесли Йому подарунки — *золото* (як новому Царю Іудейському), *ладан* (ароматична смола з ладанного дерева, що росте на Аравійському півострові та в Східній Африці; нині використовують під час богослужінь) і *смирну*, або *мірру* (спеціальний бальзам, мазь, якою змащували в давнину тіло небіжчика). Отже, золото символізувало народження духовного Царя для людей, ладан указував на Божественне походження Ісуса, а смирна була дана Йому як людині, що є смертною. Волхви своїми дарами започаткували традицію різдвяних подарунків, які треба дарувати від щирого серця та з великою любов'ю. Відтоді й ми на Різдво даруємо подарунки своїм рідним і близьким.

Що означають несподівані подарунки? Твір О. Генрі побудований за законами жанру новели. Розповідач веде нас за собою, ніби підказуючи розвиток подій, але водночас дивує. Якщо про подарунок Делли можна легко здогадатися, то подарунок Джима виявляється несподіваним. Автор навмисно будує оповідь так, що вся увага зосереджена на переживаннях Делли. У творі детально зображено побут і почуття молодого

presentations

подружжя. Очима Делли ми бачимо Джима, якому вона дарує річ, куплену за гроші від продажу свого волосся. Делла із тривогою чекає реакції чоловіка на її подарунок… Але несподіванкою є ще одна втрата сімейної коштовності. Подарунки миттєво позбавляються практичного сенсу, але набувають глибокого символічного значення, як і все, що пов'язане з Різдвом і образом Спасителя. Він приніс людству ідею великої любові, а різдвяні подарунки персонажів новели є втіленням їхньої щирої та жертовної любові. Різдво, як нагадує автор, має стати духовним виміром у житті кожної людини.

Поклоніння волхвів у живописі

До сюжету зустрічі святого сімейства з волхвами зверталися видатні художники минулого. Відомі у світі картини Джотто ді Бондоне, Альбрехта Дюрера, Ієроніма Босха, Паоло Веронезе, Рембрандта, Едварда Берн-Джонса. І всім їм властиве відчуття великого свята, адже обличчя персонажів, осяяні Віфлеємською різдвяною зіркою, світяться радістю. *Прокоментуйте одну з картин на тему Різдва Христового.*

Джотто. Поклоніння волхвів. 1304–1306 рр.

ДАРИ ВОЛХВІВ (1905)

НОВЕЛА

1. *Читаючи текст, подумайте, що викликає сум і радість у персонажів твору.*
2. *Які грошові суми названо у творі? Як вони впливають на емоційний стан Делли та Джима?*

Один долар вісімдесят сім центів. Це було все. Із них шістдесят центів — монетками по одному центу. Вона від-

войовувала кожну монетку, торгуючись із бакалійником, зеленярем, м'ясником так запекло, що аж вуха палали від мовчазного осуду її скупості, викликаної надмірною ощадливістю. Делла тричі перелічила гроші. Один долар вісімдесят сім центів. А завтра Різдво.

Що було діяти — хіба впасти на стару, потерту маленьку кушетку і заплакати. Так Делла і зробила. З цього маємо дійти повчального висновку, що життя складається зі сліз, зітхань, усмішок, причому зітхання переважають.

Поки господиня переходить поступово від першої стадії до другої, огляньмо її господу. Мебльована квартира за вісім доларів на тиждень. Не можна сказати, що вона зовсім убога, але щось спільне з цим поняттям, безперечно, має.

Внизу, у вестибюлі, скринька для листів, у щілину якої не ввійшов би жоден лист, і кнопка електричного дзвоника, з якої жодному смертному не пощастило б витиснути ніякого звуку. На дверях була ще прикріплена картка з написом *«М-р Джеймс Діллінгем Янг»*.

Слово «Діллінгем» розтягнулося на всю довжину в той недавній час процвітання, коли власник цього імені одержував тридцять доларів на тиждень. Тепер він заробляв тільки двадцять доларів, і літери в слові «Діллінгем» поблякли, немовби серйозно замислились, чи не скоротитись їм до скромного, без претензій «Д». Та хоч коли містер Джеймс Діллінгем Янг, приходячи додому, піднімався у свою квартиру на верхньому поверсі, його завжди зустрічав вигук «Джим!» і гарячі обійми місіс Джеймс Діллінгем Янг — її ви вже знаєте як Деллу. А це й справді так гарно!

П.-Дж. Лінч. Ілюстрація до новели «Дари волхвів». 2008 р.

Делла перестала плакати й провела пуховкою по щоках. Вона стояла біля вікна, сумно дивлячись на сірого кота, який прогулювався по сірому паркану в сірому дворі. Завтра Різдво, а у неї тільки долар і вісімдесят сім центів, щоб купити подарунок Джимові! Вона місяцями економила буквально кожен цент, і ось це все, що вдалося зібрати. За двадцять доларів на тиждень далеко не заїдеш. Витрати були більші, ніж вона розраховувала. Витрати завжди більші. Тільки долар і вісімдесят сім центів, щоб купити подарунок Джимові! Її Джимові! Багато щасливих годин провела вона, роздумуючи, що б таке подарувати йому на Різдво. Щось особливе, рідкісне, коштовне, хоч трохи гідне високої честі належати Джимові. (...)

Вона раптом одійшла од вікна і зупинилась перед дзеркалом. Очі її сяяли, як діаманти, але за якихось двадцять секунд лице втратило свої кольори. Вона хутенько висмикнула шпильки і розпустила своє довге волосся.

У подружжя Джеймс Діллінгем Янг було дві речі, якими вони дуже пишалися. Одна — це золотий годинник Джима, що належав колись його батькові та дідові, друга — волосся Делли. Якби цариця Савська[1] жила в будинку навпроти, Делла часом, помивши голову, сушила б своє волосся біля вікна, щоб затьмарити блиск оздоб і коштовностей її величності. Якби цар Соломон був швейцаром у будинку, де вони жили, і зберігав би всі свої скарби в підвалі, Джим, проходячи повз нього,

П.-Дж. Лінч. Ілюстрація до новели «Дари волхвів». 2008 р.

[1]Цариця Савська — цариця однієї з найбагатших країн Південної Аравії. Згідно з біблійними переказами, вона піднесла Соломону коштовні подарунки, щоб той навчив її божественної мудрості.

завжди діставав би свій годинник, щоб побачити, як Соломон рве собі бороду від заздрощів.

Прекрасне волосся Делли розсипалося каштановими хвилями, сяючи, мов струмені водоспаду. Воно спадало нижче її колін і вкривало, наче плащем, майже всю її постать. Потім вона знову, нервуючи і поспішаючи, підібрала його. Завагавшись, постояла якусь мить нерухомо, і дві чи три сльози впали на потертий червоний килим.

Мерщій надіти старенький коричневий жакет і старенький коричневий капелюшок! Махнувши спідницею, Делла кинулася до дверей і вибігла з дому на вулицю, а в очах у неї ще поблискували діамантовими краплями сльози. (...)

Вона зупинилася перед дверима з вивіскою: *«М-м Софроні. Найрізноманітніші вироби з волосся»*. Делла вибігла на другий поверх і спинилася, переводячи дух, серце її швидко билося. Мадам Софроні була здоровенна білява жінка з сухими манерами.

— Чи не купите ви моє волосся? — спитала Делла.

— Я купую волосся, — відповіла мадам. — Зніміть капелюшок, треба подивитися, що за товар.

Знову заструменів каштановий водоспад.

— Двадцять доларів, — сказала мадам, звично зважуючи в руці волосся.

— Давайте мерщій, — промовила Делла.

Кадр із кінофільму «O. Henry's Full House» — «Аншлаг О. Генрі» (новела «Дари волхвів» (режисер Генрі Кінг, США, 1952))

Дві години після цього пролетіли на рожевих крилах — вибачайте за банальну метафору. Делла бігала по крамницях, шукаючи подарунок Джимові.

Нарешті знайшла. Безперечно, ця річ була створена для Джима, і тільки для нього. Нічого схожого не було в жодній іншій крамниці, вона вже все перевернула там догори дном. Це був платиновий ланцюжок для кишенькового годинника, простий і строгий, він привертав увагу коштовністю матеріалу, з якого був зроблений, а не мішурним блиском — саме такими мають бути всі гарні речі. Він навіть був гідний годинника. Побачивши його, Делла відразу дійшла думки, що ланцюжок повинен належати Джимові. Він був такий, як Джим. Скромність і гідність — ці якості були в них обох. За ланцюжок довелося заплатити двадцять один долар. У Делли лишилося ще вісімдесят сім центів, і вона поспішила додому. З таким ланцюжком Джим у будь-якому товаристві зможе дістати свій годинник, глянути, котра година, бо хоч який чудовий був той годинник, а Джим іноді дивився на нього крадькома, бо висів він не на ланцюжку, а на старому шкіряному ремінці.

Коли Делла повернулася додому, її захоплення трохи вщухло, натомість з'явилися передбачливість та розсудливість. Вона дістала щипці для завивання, запалила газ і почала виправляти спустошення, вчинені великодушністю та любов'ю. А це завжди надзвичайно важка праця, дорогі друзі, велетенська праця.

Кадр із кінофільму «O. Henry's Full House» — «Аншлаг О. Генрі» (новела «Дари волхвів» (режисер Генрі Кінг, США, 1952))

За сорок хвилин її голова вкрилася дрібними кучериками і Делла стала дуже схожою на хлопчиська, що втік з уроків. Довгим, уважним і критичним поглядом вона глянула на себе в дзеркало.

«Якщо Джим не вб'є мене з першого погляду, — подумала,— то, глянувши вдруге, скаже, що я схожа на хористку з Коні-Айленда[1]. Але що, що могла б я зробити з одним доларом і вісімдесятьма сімома центами?!»

О сьомій годині кава була готова, а гаряча сковорода стояла на плиті, чекаючи, коли на ній смажитимуться котлети. Джим ніколи не спізнювався. Делла затиснула в руці платиновий ланцюжок і сперлася на краєчок стола біля вхідних дверей. Невдовзі вона почула його кроки внизу на сходах і на мить зблідла. Вона мала звичку звертатися до Бога з коротенькими молитвами з приводу всяких життєвих дрібниць і тепер швиденько зашепотіла:

— Господи, зроби, будь ласка, так, щоб я все ще сподобалася йому!

Двері відчинилися, Джим увійшов і причинив їх. Його худе обличчя було заклопотане. Бідолаха, в двадцять два роки він мав годувати сім'ю! Йому давно треба було купити нове пальто, і рукавичок у нього не було.

Джим увійшов і завмер, наче сетер, що збирається кинутися на перепелицю. Його очі спинилися на Деллі, в них був вираз, якого вона не могла зрозуміти, і їй стало страшно. (...)

— Джиме, милий, — вигукнула вона, — не дивись так на мене! Я обстриглась і продала волосся, бо я б не пережила, якби нічого не змогла подарувати тобі на Різдво. Воно знову виросте! Ти ж не гніваєшся, ні? Я повинна була це зробити. Волосся у мене росте дуже швидко. Поздоров мене з Різдвом, Джиме, і будьмо щасливі. Ти ж навіть не знаєш, який гарний, чудовий подарунок я приготувала для тебе!

— Ти обстригла волосся? — насилу спитав Джим так, наче він не міг усвідомити цього очевидного факту, хоч його мозок напружено працював.

— Обстригла і продала його, — відповіла Делла. — Але ж я тобі все одно подобаюсь? Я ж така сама, тільки з коротким волоссям!

---

[1]Коні-Айленд — центр розваг у Нью-Йорку.

Джим здивовано оглянув кімнату.

— То, виходить, твого волосся вже нема? — спитав він з якимсь безглуздим виразом.

— І не шукай його, не знайдеш, — відповіла Делла, — кажу ж тобі: я його продала — обстригла і продала. Сьогодні Святвечір, Джиме. Будь зі мною ласкавий, це ж я зробила для тебе. Можливо, волосся на моїй голові і можна було б перелічити, — в її голосі раптом прозвучала глибока ніжність, — але ніхто й ніколи не зможе виміряти мою любов до тебе! Смажити котлети, Джиме?

І Джим раптом наче прокинувся від важкого сну. Він обняв свою Деллу. Будьмо скромні — відвернімося на якихось десять секунд і займімося чимось іншим. Подумаймо, наприклад, яка різниця між вісьмома доларами на тиждень і мільйоном на рік? І математик, і мудрець дадуть неправильні відповіді. Волхви принесли коштовні дари, але серед них не було одного. Цей туманний натяк ми роз'яснимо пізніше.

Джим витяг з кишені пальта пакуночок і кинув його на стіл.

— Зрозумій мене правильно, Делл, — сказав він. — Ніяка стрижка, ніякі нові зачіски не примусять, щоб я розлюбив тебе, дівчинко. Але розгорни цей пакунок, і ти зрозумієш, чому я спершу трохи розгубився.

Білі спритні пальчики розірвали мотузку й папір. Пролунав крик захвату, а на зміну йому — ой леле! — прийшли, як то буває у жінок, потоки сліз та зойки. Довелось негайно вдатися до всіх заспокійливих засобів, які тільки були у господаря квартири.

Кадри з кінофільму «O. Henry's Full House» — «Аншлаг О. Генрі» (новела «Дари волхвів» (режисер Генрі Кінг, США, 1952))

Річ у тому, що на столі лежали гребінці, набір гребінців — бічні й задні, — якими Делла давно любувалася на одній з бродвейських вітрин. Чудові гребінці, справжні черепахові, прикрашені по краях дрібними коштовними каменями, і саме того відтінку, що пасував би до її волосся. Гребінці коштували дорого, вона знала це, і її серце давно вже нило від того, що не було ніякої надії купити їх. Тепер вони належали їй, але де ж ті коси, що їх прикрасили б ці довгождані гребінці.

А проте вона міцно притисла їх до грудей, підвела нарешті затуманені сльозами очі, всміхнулась і промовила:

— У мене дуже швидко росте волосся, Джиме!

Делла підскочила, як ошпарене котеня, і вигукнула:

— О господи!

Джим ще не бачив свого чудового подарунка. Вона хутенько подала йому на долоні ланцюжок. Матовий коштовний метал, здавалося, засяяв відбитим світлом її гарячої і щирої радості.

— Ну, правда ж гарний, Джиме? Я обнишпорила все місто, поки знайшла його. Тепер ти можеш дивитися, котра година, хоч сто разів на день. Дай-но мені свій годинник. Я хочу побачити, який вигляд він матиме з ланцюжком.

Але Джим не послухався — він ліг на кушетку, заклав руки під голову і всміхнувся.

— Делл, — сказав, — давай сховаємо свої подарунки до іншого часу. Вони занадто гарні, щоб так зразу ними користуватися. Я продав годинник, щоб купити тобі гребінці. А тепер, гадаю, пора смажити котлети.

Волхви, ті, що принесли дари немовляті у яслах, були, як ви знаєте, мудрі люди, надзвичайно мудрі люди. Вони винайшли звичай робити різдвяні подарунки. Бо вони були мудрі, і дари їхні були мудрі, можливо, їх можна було навіть замінити, якщо траплялися два однакових подарунки. А я розповів вам нічим не примітну історію про двох дурненьких дітей, які жили у восьмидоларовій квартирі і зовсім немудро пожертвували одне для одного найдорожчими своїми скарбами. Але до відома мудреців наших днів слід сказати, що з усіх, хто робив подарунки, ці двоє були наймудріші. З усіх, хто приносить і приймає дари, наймудріші тільки такі, як вони. Це всюди так. Вони і є волхви.

(Переклад Юрія Іванова)

Нобелівський лавреат Джон Стейнбек — розповідач у фільмі за творами О. Генрі

У 1952 р. група американських кінематографістів створила кінофільм *«O. Henry's Full House» — «Аншлаг О. Генрі»*, який містить п'ять самостійних сюжетів за новелами письменника. Серед них «Дари волхвів» (режисер Генрі Кінг) та «Останній листок» (режисер Жан Негулеско). Цікаво, що розповідачем у фільмі є американський письменник, лавреат Нобелівської премії Джон Стейнбек, який емоційно коментує події та вчинки персонажів. *Знайдіть в інтернеті й подивіться цей фільм і визначте подібності й відмінності творів О. Генрі. Які коментарі Джона Стейнбека вам сподобалися?*

express-lesson

Джон Стейнбек. Кадр із кінофільму «O. Henry's Full House» — «Аншлаг О. Генрі» (США, 1952)

АКТИВНОСТІ

Комунікація

check yourself

1. Коли й де відбуваються події новели?
2. Опишіть помешкання персонажів і спосіб їхнього життя.
3. Як Делла і Джим готувалися до Різдва? Що кожен з них прагнув зробити до свята? Розкрийте мотиви їхніх учинків.
4. Що важливіше для персонажів новели — дарувати чи отримувати подарунки?

Аналіз та інтерпретація

5. Визначте художні деталі, які свідчать про скрутне матеріальне становище Делли і Джима.
6. Доведіть, що оповідач у новелі «Дари волхвів» співчуває герою та героїні, має власну думку. Виразно прочитайте та прокоментуйте його висловлювання.
7. Чому оповідач у творі О. Генрі назвав Деллу і Джима «дурненькими дітьми» і «волхвами»? Поясніть.

Творче самовираження

8. Створіть лепбук до новели «Дари волхвів».
9. Створіть (усно або письмово) сюжет власної різдвяної новели.

Цифрові навички

10. Підготуйте різдвяний пост для соцмереж.

Дослідження і проєкти

11. Як відзначають свято Різдва в Україні та США? Підготуйте презентацію.

Життєві ситуації

12. Про які нематеріальні скарби йдеться в новелі О. Генрі? Чи важливі вони для вас?
13. Що ви даруєте близьким людям на Різдво? Який смисл ви вкладаєте у свої подарунки?

«ОСТАННІЙ ЛИСТОК»

Звичайні люди і велика мета. За словами письменника О. Генрі, найвеличніша книга у світі — це життя, у якому поєднані романтичне і буденне, смішне і сумне. О. Генрі зображував у своїх творах звичайних людей, до яких доля не завжди прихильна. Художникам — героям і героїням новели «Останній листок» — скрутно живеться у великому місті, де панує вла-

да грошей, а мистецтво витісняє масова культура. Проте їх усіх об'єднує ідея служіння мистецтву.

presentations

Молода мисткиня Джонсі має заповітну мрію — намалювати пейзаж Неаполітанської затоки, який неодноразово зображали відомі художники. Але поки що Джонсі та її подруга заробляють собі на життя ілюстраціями в масових журналах, мріючи про успішний шлях у мистецтві.

Творчість заради життя. Про плани художника Бермана автор докладно не розповідає, а лише називає шедевром його майбутнє творіння, яке має відповідати засадам краси. Зображуючи портрет художника, автор згадує про видатного майстра доби Відродження символ найвищої мистецької досконалості — Мікеланджело і його статую «Мойсей». Мойсей — біблійний персонаж, предтеча Христа, утілення людяності й самопожертви.

Але чомусь полотно в кімнаті Бермана залишається чистим. Можливо, це своєрідне неприйняття тих цінностей, які процвітають у тогочасному мистецтві. Про це варто подумати. Коли Джонсі захворіла, Берман намалював осінній листок як символ волі до життя. Це стало порятунком для героїні твору, але коштувало життя Берманові. Автор утверджує ідею про те, що мистецтво здатне творити дива.

Харрісон Фішер. Художниця. Поч. XX ст.

Символіка. Останній листок — центральний образ, у якому поєднано багато значень. Лист плюща в уяві дівчини перетворився спочатку на символ смерті, а потім — на символ волі до життя. Останній малюнок майстра, у який він вклав усю свою душу, символізує милосердя і самопожертву.

ОСТАННІЙ ЛИСТОК (1905)

НОВЕЛА

1. *Як ви думаєте, чому Джонсі не хотілося жити?*
2. *Знайдіть у тексті натяк на нещасливе кохання дівчини.*

У невеличкому районі на захід від площі Вашингтона вулиці показилися й розбилися на вузькі смужки, що називаються проїздами. Ці проїзди утворюють химерні кути й повороти. Там одна вулиця перетинає навіть сама себе разів зо два. Якомусь художникові пощастило відкрити надзвичайно цінні властивості цієї вулиці. Уявімо собі, що збирач боргів з рахунком за фарби, папір та полотно, йдучи цим маршрутом, раптом стрічає самого себе, коли він уже повертається назад, не дістав-ши в оплату жодного цента!

Отож люди мистецтва незабаром налетіли в старий чудернацький Грінвіч-Вілідж[1] у пошуках вікон, що виходять на північ, гостроверхих дахів XVIII століття, голландських мансард і низької квартирної платні. Потім вони притягли туди з Шостої авеню кілька олов'яних кухлів та одну-дві жаровні й утворили «колонію».

Студія Сью і Джонсі містилася на горищі присадкуватого триповерхового цегляного будинку. Джонсі — пестливе від Джоанна. Одна дівчина приїхала зі штату Мен, друга — із штату Каліфорнія. Вони познайомилися за табльдотом[2] у місцевому «Дельмоніко»[3], ресторанчику на Восьмій вулиці, побачили, що їхні погляди на мистецтво, салат з листя цикорію та широкі рукави цілком збігаються, і вирішили найняти спільну студію.

Це було в травні. А в листопаді холодний, невидимий прибулець, якого лікарі називають Пневмонією, почав бродити по колонії, торкаючись то одного, то другого своїми крижаними пальцями. По Іст-Сайду цей зарізяка розгулював сміливо, ішов швидко, вражаючи десятки жертв, але тут, у

---

[1] Грінвіч-Вілідж (Манхеттен) — район у західній частині Нью-Йорка, де мешкали художники, поети, музиканти, актори.

[2] Табльдот — меню.

[3] «Дельмоніко» — дорогий ресторан у центрі Нью-Йорка.

лабіринті вузьких, порослих мохом проїздів, насилу переставляв ноги.

Містера Пневмонію не можна було назвати благородним старим джентльменом. Для цього підтоптаного задишкуватого бовдура з червоними кулацюрами мініатюрна дівчина, недокрівна від каліфорнійських зефірів, навряд чи була тією дичиною, на яку дозволялося полювати. Проте він напосівся на неї, і тепер Джонсі, нездатна й поворухнутися, лежала на фарбованому залізному ліжку, дивлячись крізь невеличкі шибки голландського вікна на глуху стіну сусіднього мурованого будинку.

Одного ранку заклопотаний лікар порухом кошлатої сивої брови запросив Сью в коридор.

— У неї один шанс… ну, скажімо, з десяти,— повідомив він, збиваючи ртуть у термометрі. — І цей шанс полягає в тому, щоб вона хотіла жити. Та коли люди починають діяти в інтересах гробаря, то вся фармакопея[1] — марнота. Ваша маленька подруга вже вирішила, що ніколи не одужає. Які в неї були наміри на майбутнє?

— Вона… вона хотіла намалювати коли-небудь Неаполітанську затоку, — сказала Сью.

— Намалювати? Дурниці! Чи нема у неї чогось такого, про що справді варто було б думати, наприклад якогось хлопця?

— Хлопця? — перепитала Сью голосом, схожим на звук натягнутої струни. — Хіба хлопець вартий… ні, докторе, нічого такого немає. (...)

Коли лікар пішов, Сью вибігла в майстерню й плакала в японську паперову серветку, аж доки та геть не розмокла.

Потім узяла креслярську дошку і, насвистуючи веселий мотивчик, незалежно ввійшла до кімнати.

Джонсі, майже непомітна під ковдрою, лежала, повернувшись обличчям до вікна. Сью перестала насвистувати, подумавши, що Джонсі заснула. (...)

Малюючи героя оповідання, ковбоя із штату Айдахо в елегантних штанях, з моноклем, Сью почула тихий шепіт, що повторився кілька разів. Вона швидко підійшла до ліжка.

---

[1]Фармакопея — посібник для аптекарів.

Очі у Джонсі були широко розплющені. Дівчина дивилась у вікно й лічила — лічила в зворотному порядку:

— «Дванадцять», — мовила вона і трохи згодом: — «одинадцять»,— потім: — «десять» і «дев'ять», — а тоді, майже одночасно: — «вісім» і «сім».

Сью стривожено подивилась у вікно. Що там лічити? Адже перед очима лише порожніє безмежно похмуре подвір'я та глуха стіна цегляного будинку на відстані двадцяти футів. До половини тієї стіни видряпався старезний плющ, вузлуватий і підгнилий біля коріння. Холодний подих осені струсив з нього листя, й було добре видно, як майже голі галузки рослини чіпляються за потріскані цеглини.

— Що там таке, серденько? — спитала Сью.

— Шість, — ледь чутно мовила Джонсі. — Тепер вони падають швидше. Три дні тому їх було майже сто. Аж голова боліла рахувати. А сьогодні вже легко. Он іще один упав. Тепер лишилося тільки п'ять.

— П'ять чого, серденько? Скажи своїй Сьюзі.

— Листків. На плющі. Коли впаде останній, я помру. Я знаю це вже три дні. Хіба лікар нічого тобі не сказав? (...)

— Не треба більше купувати вина, — мовила Джонсі, не відриваючи погляду від вікна. — Он іще один полетів. А бульйону я не хочу. Залишилося усього чотири листочки. Я хочу, поки не стемніло, побачити, як одірветься останній. Тоді помру і я.

— Джонсі, люба, — сказала Сью, схиляючись над ліжком, — ти можеш пообіцяти мені, що заплющиш очі й не дивитимешся у вікно, поки я закінчу роботу? Я повинна здати ці малюнки завтра. Мені потрібне світло, інакше я опустила б штору.

— А чи не могла б ти малювати в другій кімнаті? — холодно спитала Джонсі.

Кадр із кінофільму «O. Henry's Full House» — «Аншлаг О. Генрі» (новела «Останній листок» (режисер Жан Негулеско, США, 1952))

— Краще я побуду біля тебе, — відповіла Сью. — До того ж я не хочу, щоб ти весь час дивилась на ті дурні листки.

— Тоді скажи мені, коли закінчиш, — заплющуючи очі, попросила Джонсі, бліда й непорушна, мов повалена статуя, — бо я хочу побачити, як упаде останній листок. Я стомилася чекати. Стомилася думати. Мені хочеться розслабитись, ні за що не триматися й полетіти — дедалі нижче й нижче, як один з отих нещасних, виснажених листків.

— Спробуй заснути, — порадила Сью. — Мені треба покликати сюди Бермана, щоб намалювати з нього відлюдька-золотошукача. Я вийду на хвилинку, не більше. А ти лежи й не рухайся, поки я не повернуся.

Старий Берман був художником і жив на першому поверсі під ними. Йому вже перевалило за шістдесят, і борода в нього, як у скульптури Мікеланджело «Мойсей», кільцями спускалася з його голови сатира на тіло карлика. У мистецтві Берман був невдахою. Сорок років тримав він у руках пензель, але й на крок не наблизився до своєї Музи, щоб хоч торкнутися краю її мантії. (...)

Сью застала Бермана в його тьмяно освітленій комірчині внизу. В кутку стояв мольберт з підрамником, на якому було натягнуто чисте полотно, що вже двадцять п'ять років чекало перших штрихів шедевра. Сью розповіла старому про химери Джонсі й про свої побоювання відносно того, як би її подруга, легенька й тендітна, немов листок, не відлетіла від них, коли зв'язок із світом у неї ще послабшає.

Район Грінвіч-Вілідж, м. Нью-Йорк (США). Сучасне фото

Старий Берман з червоними очима, які помітно сльозилися, галасливо виявив свою зневагу, знущаючись із таких ідіотських вигадок.

— Що, — кричав він із жахливим німецьким акцентом,— хіба ще є такі дурні, щоб умирати через листя, яке осипається з клятого плюща? Вперше чую. Ні, не хочу позувати для вашого йолопа відлюдька! Як це ви дозволяєте їй забивати голову такими дурницями? Ах, маленька бідолашна міс Джонсі!

— Вона дуже хвора й зовсім знесилена, — сказала Сью, — а від високої температури ще наче й схибнулася, бо в голові у неї повно всяких химер. Гаразд, містере Берман, якщо не хочете позувати мені, то й не треба. Просто я думаю, що ви гидкий старий... старий базіка.

— Ви справжня жінка! — загорлав Берман. — Хто каже, що я не хочу позувати? Ану вперед. Я йду з вами. Пів години я намагаюся пояснити, що готовий позувати. Боже мій! Тут зовсім непідходяще місце хворіти такій гарній дівчині, як міс Джонсі. Колись я намалюю шедевр, і ми всі виберемося звідси. Їй-бо, виберемося! (...)

Наступного ранку, прокинувшись після короткого сну, Сью побачила, що Джонсі не зводить сумних, широко розплющених очей із опущеної зеленої штори.

— Підніми її, я хочу подивитися,— пошепки наказала Джонсі.

Сью стомлено послухалась.

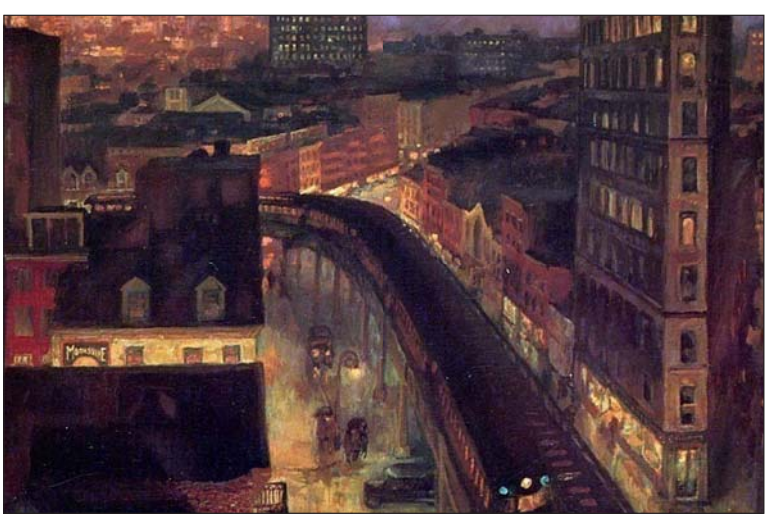

Джон-Френч Слоан. Місто з вікна Грінвіч-Вілідж. 1922 р.

Неймовірна річ! Цілу ніч періщив дощ і шаленів рвучкий вітер, а на цегляній стіні ще виднів листок плюща. Один-єдиний. Темно-зелений біля стебла, але з жовтизною тління й розкладу по зубчастих краях, він хоробро тримався на галузці за двадцять футів від землі.

— Це останній, — мовила Джонсі. — Я думала, він неодмінно впаде вночі. Я чула, який був вітер. Сьогодні він упаде, тоді й я помру.

— Та Бог з тобою! — сказала Сью, схиляючись змученим обличчям над подушкою. — Подумай хоч би про мене, якщо не хочеш думати про себе. Що буде зі мною?

Джонсі не відповіла. Душі, яка лаштується вирушити в далеку таємничу подорож, усе на світі стає чуже. Невідчепна думка про смерть опановувала Джонсі дедалі дужче в міру того, як одна по одній слабшали ниточки, що зв'язували її з подругою і всім земним.

День повільно минув, але навіть у присмерку вони бачили на тлі цегляної стіни, що самотній листок плюща тримається на своїй ніжці. А потім, коли настала ніч, знову зірвався північний вітер, знов у вікна періщив дощ, тарабанячи по низьких голландських карнизах.

Коли розвидніло, Джонсі безжально звеліла підняти штору.

Листок плюща був ще на своєму місці.

Джонсі лежала й довго дивилась на нього. А потім озвалася до Сью, яка на газовій плитці розігрівала для неї курячий бульйон.

— Я була поганим дівчиськом, — сказала Джонсі. — Щось примусило цей останній листок залишитись там, де він є, щоб показати, яка я була противна. Це гріх — хотіти вмерти. Тепер ти можеш дати мені трохи бульйону й молока з портвейном… Або ні, принеси спочатку дзеркало, потім

Кадр із кінофільму «O. Henry's Full House» — «Аншлаг О. Генрі» (новела «Останній листок» (режисер Жан Негулеско, США, 1952))

обклади мене подушками — я сидітиму й дивитимусь, як ти готуєш їсти.

Через годину вона сказала:

— Сьюзі, я сподіваюсь намалювати коли-небудь Неаполітанську затоку.

Удень прийшов лікар, і Сью, проводжаючи його, знайшла привід вийти в коридор.

— Шанси рівні, — сказав лікар, потискуючи худеньку тремтячу руку Сью. — Гарний догляд — і ви виграєте. А тепер я повинен навідатися ще до одного хворого, тут унизу. Його прізвище Берман, здається, він художник. Теж пневмонія. Він старий, немічний, а хвороба в тяжкій формі. Надії ніякої, але сьогодні його заберуть до лікарні, там йому буде зручніше.

Наступного дня лікар сказав Сью:

— Небезпека минула. Ви перемогли. Тепер харчування й догляд — і більше нічого не треба.

А надвечір того ж дня Сью підійшла до ліжка, де лежала Джонсі, умиротворено плетучи дуже синій і зовсім непотрібний вовняний шарф, і однією рукою — разом з подушками та плетивом — обняла подругу.

— Мені треба щось тобі розповісти, біле мишенятко, — сказала вона.— Сьогодні в лікарні від запалення легенів помер містер Берман. Він хворів тільки два дні. Позавчора вранці двірник знайшов старого в його кімнаті, безпорадного від страждань. Його черевики й одяг геть промокли й були холодні як лід. Ніхто не міг збагнути, куди він ходив такої жахливої ночі. Потім знайшли ліхтар, який ще горів, драбину, перетягнуту в інше місце, кілька розкиданих пензлів і палітру, на якій було змішано зелену та жовту фарби. А тепер подивись у вікно, люба, на останній листок плюща. Тебе не дивувало, що він ні разу не затремтів і не колих-

Кадр із кінофільму «O. Henry's Full House» — «Аншлаг О. Генрі» (новела «Останній листок» (режисер Жан Негулеско, США, 1952))

нувся від вітру? Ах, сонечко, це і є шедевр Бермана, він намалював його тієї ночі, коли впав останній листок.

(Переклад Миколи Дмитренка)

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Розкажіть про життя героїнь новели О. Генрі.
2. Опишіть помешкання художниць, їхні мистецькі вподобання.
3. Як поводяться Сью і Джонсі в момент випробування?
4. Чому останній листок виявився для Джонсі таким важливим?

Аналіз та інтерпретація

5. Яке перше враження справив Берман? Як змінюється образ художника впродовж розгортання сюжету?
6. Поясніть мотиви вчинку художника, що призвів до його смерті.
7. Розкрийте символічне значення малюнка Бермана.
8. Які очікувані та неочікувані вчинки роблять герої та героїні? Намалюйте схему. Поясніть причини та наслідки вчинків персонажів.

Творче самовираження

9. Спираючись на знання тексту й характеристики персонажів новели О. Генрі «Останній листок», запропонуйте можливі сюжети для їхніх полотен. Використайте ілюстрації з інтернету або світлини. Опишіть (усно) і поясніть свої припущення.

Цифрові навички

10. Підготуйте буктрейлер за змістом новели «Останній листок».
11. Здійсніть віртуальну екскурсію Нью-Йорком у район Грінвіч-Вілідж. Що привернуло вашу увагу в цьому історичному районі?

Дослідження і проєкти

12. Знайдіть в інтернеті зображення рослини, про яку йдеться у творі. Як ви вважаєте, чому саме цю рослину зобразив письменник? Дослідіть її властивості та символічне значення в різних народів.
13. Покажіть на мапі Неаполітанську затоку. Знайдіть її опис і зображення в довідниковій літературі. Як ви гадаєте, чому саме її мріяла намалювати Джонсі?

Життєві ситуації

14. Розкрийте поняття *людяність* на прикладі твору О. Генрі. Доберіть синоніми. Наведіть подібні життєві приклади з власного досвіду.

ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСТ У СЬОГОДЕННЯ

Мія Марченко (нар. 1983)

Як хочеш свята — зроби його собі,
бо само воно не прийде.

Мія Марченко

Українська письменниця, перекладачка Мія Марченко народилася в Києві. Навчалася в Київському національному

університеті імені Тараса Шевченка. За фахом — філологиня. 2009 р. захистила кандидатську дисертацію. Перекладає з французької та англійської мов. Написала роман-фентезі для підлітків *«Місто Тіней»* (2016), який отримав відзнаку «Дебют року у прозі» (рейтинг-топ «БараБуки» 2016). Окрім того, письменниця є лавреаткою численних літературних конкурсів («Коронація слова», «Напишіть про мене книжку» та ін.).

Сторітелінг, як зізнається Мія Марченко, рятував її під час перших місяців повномасштабної війни: «Власне, у березні, сидячи в напівобложеному росіянами Києві, ми з моєю подругою Катериною Пекур — письменницею і сценаристкою, почали за якийсь час домовлятися про зустрічі на Південному вокзалі, бо він був якраз на півдорозі між моєю та її оселями. Ми зустрічалися, щоб підтримати одна одну, випити кави, повернути собі бодай ілюзію нормального життя, адже часто наші кавування переривала повітряна тривога, і ми стояли в підземному переході під вокзалом, споглядаючи зигзаги російських ракет у небі. Десь тоді ми зрозуміли, що починаємо оповідати одна одній історії про Завокзалля, де мало би мешкати багацько дивного люду — дрібні забуті боги, духи мертвих річок, привиди людей, замордованих у попередніх війнах. Цікаво, а як вони всі реагують на те, що в реальному світі знову війна? — питали себе ми. — Що б вони на це сказали? Дуже скоро стало ясно, що процес створення нової історії розпочався і що ми рятуємося сторітелінгом». Так народився проєкт нової повісті в жанрі міського фентезі «*Діти вогненного часу*».

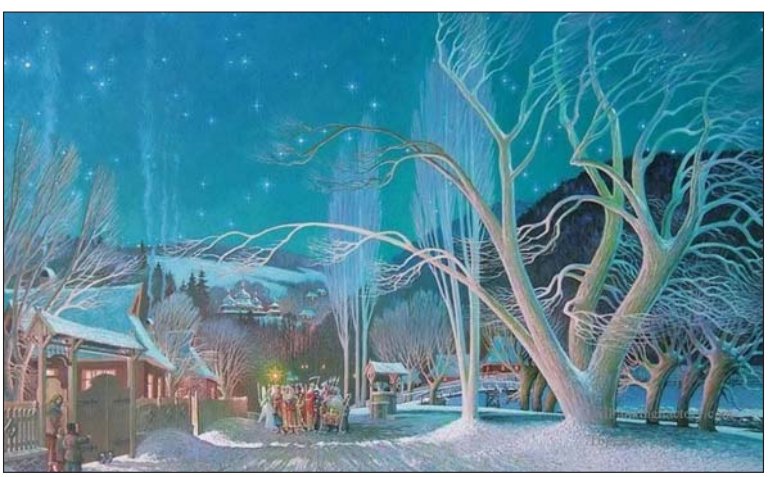

Степан Мельниченко
Різдво. 2017 р.

«МІСТО ТІНЕЙ»

Головна героїня повісті — дванадцятирічна Марта. У дівчинки померла мама, і її забрав до себе тато, якого вона майже не знала. Разом з батьком Алексом Марта переїхала до нового міста, де відчуття самотності поглибилося. І єдиною розрадою є янгол Серафін, вирізаний зі слонової кістки й подарований матір'ю. Але згодом знайомство з дивакуватим однокласником Дані та його матір'ю-художницею, прогулянка вуличками Старого міста відкривають Марті новий казковий світ.

Янгола Марти забирає Сажотрус, а відтак викрадає Залізний птах. Згодом дівчинка потрапляє в Місто Тіней, у якому завжди похмуро й холодно, адже там панують загарбники й зупинився час. Там вона зустрічає Маґнуса, який уже багато років переживає втрату дружини, доброго ліхтарника Тобіаса і кам'яного лицаря Роланда та його кохану. Марті вдається відновити справедливість, перемогти зло й здійснити своє заповітне бажання, адже, за легендою, раз на рік на Різдво Золотий король мав силу виконувати будь-чиї найпалкіші бажання.

На сторінках твору співіснують два паралельні світи — реальний і фентезійний. Тут порушено актуальні для сучасних підлітків проблеми: непорозуміння з батьками, стосунки з однокласниками, нові виклики долі. Ще є інші проблеми в таємничому місті, мешканці якого покарані вічною зимою. Але в кінці твору персонажі вже мають усвідомлення того, що доля — у їхніх руках. Чарівний час Різдва творить дива... Тож берімося до справи й прочитаймо про диво, яке створила Мія Марченко!

А чи вірите ви в дива? Чи траплялися вони з вами?

Євгенія Лебєдєва. Звідки береться сніг? 2018 р.

МІСТО ТІНЕЙ (2016)

ПОВІСТЬ

(Уривки)

Які різдвяні бажання і очікування були в персонажів твору?

(...) Марта, відколи приїхала, ніколи ще так чудово не проводила час. Дані виявився просто неймовірним приятелем. Він справді знав у Старому місті всі цікаві місцинки та провулки. Вони побували біля Північних воріт, полазили по рештках міських мурів, роздивилися будинки-брати та напіврозвалений замок Білокам'яний. Побували й усередині Кам'яного собору, де дівчинка довго витріщалася на велетенський зчорнілий флюґер у вигляді півня — попередник того, що сьогодні сяяв високо на шпилі будівлі.

Виявилося, що лицаря на Ратушній площі звуть Роландом. Хлопець пояснив, що його меч — це меч правосуддя, а сам пам'ятник символізує право міста на самоврядування.

— А що то за Золотий король? Яка про нього легенда? — поцікавилася Марта, коли вони саме йшли до річки. Хлопець хотів показати їй набережну.

— Ой, та то радше казка, ніж легенда, — зневажливо пирхнув Дані. — Типу колись у нашому місті правив Золотий король, і при ньому навколишні землі зробилися дуже багатими і процвітаючими, аж настільки, що скрізь про це пішов поголос, мовляв, люди тут купаються у золоті. Ті стародавні бовдури ще не придумали державної таємниці. Тож дуже скоро у місто прийшли загарбники, суворі лицарі з хрестами на грудях, і вбили короля. Але скарбів вони не отримали, натомість їх заскочила у місті люта зима. Ладії, на яких вони припливли, побило льодом, і вони опинилися у пастці.

— А далі що? — поцікавилася Марта, адже хлопець, вочевидь, не збирався продовжувати.

— Та нічого, — знизав плечима Дані. — Це така казка про жадібність. Ходімо. Он уже Дюна!

Емма звеліла їм повернутися до ґільдії о пів на п'яту й відвела до маленького яскраво освітленого кафе на шість столиків. Там було тепло, приємно пахло помаранчами та корицею.

Пити чай з Еммою та Дані виявилося набагато приємніше за будь-який похід до ресторану з Алексом та Інґе. Художниця замовила їм млинці з варенням, апельсиновий кекс і печиво у формі зірок та півмісяців — усе це Інґе неодмінно оголосила б шкідливим для травлення й фігури.

— Як тобі у Старому місті, Марто, подобається? — запитала Емма, коли від кексу залишилися самі крихти.

— Дуже! — радісно кивнула дівчинка. — Дані мені стільки всього показав!

— Її лише вежі розчарували, — засміявся хлопець, затуляючи рукою набитого рота. — Марта думала, що вони мають бути золотими.

Дівчинка докірливо покосилася на нього.

— Справді? — підняла брови Емма. — Чому, Марто?

— Гадає, наше місто схоже на Королівство Золотих Веж, — знову бовкнув невгамовний Дані.

Марта пнула його під столом ногою.

Казку про Королівство Золотих Веж, де живуть веселі гноми, що люблять ремесла, їй розповідала мама. У тій казці гноми-ковалі кували дзвінкі підкови, гноми-пекарі вигадували нові рецепти смачнючих булочок, гноми-ювеліри різьбили по бурштину та створювали з нього прикраси, яких не бачив світ. Вони так любили свою справу, що очі майстрів сяяли з утіхи і набували бурштинового кольору. Ця простенька казка припала до душі маленькій Марті. Ввечері, у ліжку, вона видумувала крихітним гномам усілякі пригоди. Саме ці свої фантазії вона згадала, коли побачила височенні мури біля Північної брами і їхню цеглу сірувато-жовтого кольору.

Проте зараз дівчинка вже шкодувала, що розпатякала про це Дані. Однак, на її превеликий подив, Емма поставилася до ідеї про Королівство цілком серйозно.

— Яка чудова назва! — захоплено вигукнула вона. — До речі, нічого смішного. Колись воно так, напевно, і було, бо цегла, з якої будували Старе місто, здебільшого має пісочний, золотавий колір і тільки з часом його втратила. Тепер, звісно, вона більше схожа на чорну. Колір можна відновити, та це недешева процедура. Та й веж лишилося не так уже й багато. Проте ідея мені знайома. Це ж, здається, твій батько придумав.

— Ні, — швидко заперечила дівчинка.

— Дивно, — підняла брови Емма. — Мені здавалось, я пам'ятаю в нього такий малюнок. Навіть цілу серію.

— То не він, — уперто повторила Марта і заходилася дмухати на чай.

— Ой, я ж обіцяла розповісти тобі про Золотого короля, — раптом згадала художниця.

— Дані мені вже розказував, — пробурмотіла дівчинка, у якої раптом зіпсувався настрій. — Про лицарів і все інше.

— І про бажання теж?

— Та ну, то ж для туристів казочка, — пирхнув Дані, тягнучись по печиво.

Емма жартома плеснула його по руці.

— Хоч трохи гості лиши, ненажера.

Хлопець прибрав руку.

— Якщо цьому всьому вірити, — насмішкувато продовжив він, — у нас у місті все виконує бажання. І ліхтар на головній площі, і фонтан, і пам'ятник чайнику. Якщо я стану і скажу, що мій ніс теж щасливий, туристи підходитимуть його терти і фоткатись. Між іншим, гарний бізнес. Тільки носа шкода.

— Ото вже бізнесмен, — розреготалася Емма, лагідно куйовдячи волосся синові.

— А що то за бажання? — все ж таки зацікавилася дівчинка.

— Розумієш, вважалося, що раз на рік під Різдво Золотий король мав силу виконувати будь-чиї найпалкіші бажання.

— Типу золотий Санта такий, — докинув Дані.

— Ба кращий за нього, — заперечила йому мати. — Адже король, звісно, міг начарувати дитині іграшкового човника або купу солодощів, проте наділяв й іншими дарунками. Наприклад, дарував любов або

Надія Дойчева-Бут. Ілюстрація до твору «Місто Тіней». 2016 р.

мир душі. Будь-яке бажання, аби воно було справжнім, від самого серця.

— І ви в це вірите? — скептично наморщила лоба Марта.

— Хтозна, — загадково усміхнулася художниця. — Проте легенда твердить, що король мав саме таку силу. А ти маєш найпалкіше бажання, Марто?

Дівчинка байдужо стенула плечима.

— Ну добре, — не наполягала Емма. — Принаймні до Різдва в тебе є час усе обміркувати.

— А я точно знаю, що загадав би! — палко вигукнув Дані. — Купу грошей, от що! Щоб аж у кімнату не влазили!

— О Господи! — вдавано жахнулася його мати. — І як би ми тоді спали? Під порогом?

— Ніяк, — буркнув хлопець. — Купили б окремий дім з майстернею для тебе, і щоб Магнуса там і близько не було.

— Добре, добре, фантазере, — швидко урвала його Емма і навіщось озирнулася. — Ти чому не їси печиво, Марто? — художниця простягнула дівчинці запашну брунатну зірочку. — Це печиво ти просто маєш скуштувати.

Марта слухняно відкусила шматочок.

— Ой! Воно пече!

— Так і має бути, — знову засміявся невблаганний Дані. — Це ж піпаркукіс, печиво з перцем. Ніколи не їла?

— Так, хіба батько тобі не привозив? Це ж місцевий різдвяний сувенір, — теж здивувалася Емма.

Дівчинка похитала головою. Алекс, звісно, привозив їй подарунки, проте з ними завжди було щось не так. На чотири роки — розвиваючий ноутбук з літерами, коли вона вже вміла читати. Потім картонний будиночок — такий величезний, що вони з мамою ледве запхали його у єдину кімнату їхньої квартири і більше ніколи не збирали. А потім почалася ера неймовірно дорогих колекційних Барбі. Ляльки так виблискували у своїх коробках, що Марті було навіть лячно доторкнутися до них.

— Слухай, Марто, у мене ідея! — зненацька пожвавішала художниця. — Якщо тобі до смаку Старе місто, хочеш, я побалакаю з твоїм батьком? Гадаю, Алекс не буде проти, якщо на канікулах ви з Дані будете гуляти разом. Що скажеш? — подивилася художниця на дівчинку. — Справді, нудно сидіти вдома на Різдвяні свята. Твоя мама дозволяє тобі самій гуляти з друзями?

Чашка, яку дівчинка ставила на блюдце, вискочила з рук. Чай широко вихлюпнувся на стіл.

— Вибачте, — Марта почервоніла по самі вуха.

— Нічого, нічого. Це ж тільки чай, — заспокоїла дівчинку Емма, швидко витираючи стіл серветкою.

— То як? Гадаєш, твоя мама не буде проти? Якщо треба, я їй теж можу зателефонувати.

— Мам, годі, — встряг Дані, нервово зиркаючи на Марту.

— Чого це? Це ж п'ять хвилин, — відмахнулася Емма.

Дівчинці раптом здалося, що кекс ожив у животі і вперто відмовляється там залишатись. Змушена була втупитись у стіл, аби трохи притлумити це відчуття.

— Щось не так, Марто? Тобі недобре?

— Ні, все гаразд.

— То як гадаєш? Що скаже твоя мама?

— Нічого, — врешті спромоглася вичавити з себе дівчинка. — Вона померла.

На кілька секунд за столом стало дуже тихо.

— Вибач мені, будь ласка, — зрештою розгублено мовила художниця, — Алекс мені нічого не сказав, тож...

— Він нікому не каже, — Марта підчепила з тарілки останнє розмокле печиво і змусила себе його жувати, не відчуваючи смаку. — Йому байдуже.

Емма кілька хвилин мовчала — мабуть, усе ще шокована, а потім підкреслено жваво заходилася розповідати щось про різдвяну виставку з аукціоном, на який Алекс порадив їй виставити картину.

— Зазирнеш на виставку, Марто? — знову звернулася художниця до дівчинки. — Які у тебе різдвяні плани?

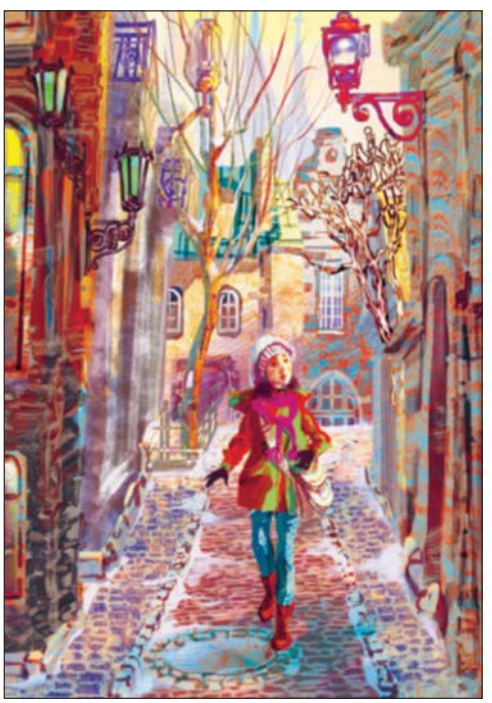

Надія Дойчева-Бут. Ілюстрація до твору «Місто Тіней». 2016 р.

— Ніяких, — стенула плечима дівчинка. — Ми, здається, їдемо. Кудись у гори.

— Круто! — позаздрив їй Дані. — На лижах кататимешся!

Нарешті всі допили чай. Поки Емма розраховувалася, хлопець нетерпляче вовтузився на стільці і весь час питав: «Скільки там? Скільки вийшло?», аж доки мати, доволі роздратовано, не звеліла йому замовкнути.

На зворотному шляху художниця зупинилася на Ярмарковій площі біля ятки й купила їм по гарно прикрашеному медяннику у вигляді півня з золотим хвостом.

— Це на випадок, якщо ти заздалегідь вирішиш щодо бажання. Досить повідомити бажання Гайлісові — тобто півневі, — і король дізнається. Ти, мабуть, бачила півня на шпилі Кам'яного собору? Так-от — це міський охоронець. Його робота: знати все, що діється в місті, ось чому в нього так багато заступників, — художниця натхненним жестом обвела ятку, кожен сантиметр якої був забитий медяниками. (...)

Дані одразу здер обгортку зі свого півника і заходився завзято жувати. Марта запхала свій медяник до кишені. Їсти більше не хотілося.

— Нащо ви це робите? — зненацька запитала вона.

— Що саме?

Слова наче самі злітали з губ, а тому вийшли набагато гарячіші, ніж дівчинці хотілося:

— Малюєте його. Золотого короля. Адже насправді його немає.

— Чому немає? — здивовано перепитала художниця. — Золотий король — це легенда. А я вірю, що всі легенди колись були правдою. До того ж на Різдво часто трапляються дива. Хіба ти не знала?

— Справді? — голос дівчинки бринів гіркотою. — Це ви про подарунки?

— Загалом так, — трохи спантеличено відказала Емма, — але є й інші речі...

— Це ж які? Які саме дива? З вами таке бувало? З вами хоч колись траплялося справжнє диво на Різдво?

— Може, й ні, — Емма все ще усміхалася, проте обличчя в неї стало зовсім невеселе. Очі побільшали, наче вона дивилася не на яскраво освітлену площу перед собою, а кудись дуже далеко. — Та не чекати на диво ще гірше, як на мене.

— І що з того чекання? Ненавиджу Різдво, — пробурмотіла Марта собі під ніс, та Даніна мати, здається, таки почула.

Художниця з сином провели дівчинку до дверей батькової роботи — офісної будівлі на вулиці Ремесел, за квартал від Малої ґільдії.

— Ось, — художниця відчинила для неї перші важкі двері. — Другий поверх, а там спитаєш батька. Впораєшся?

Марта кивнула.

— Приходь завтра знову, — нагадав Дані, пританцьовуючи на місці від холоду. — Ми ще не були у Пороховій вежі. Там є така електронна штука, можна стріляти ядрами зі справжньої гармати!

— Спробую, — невпевнено пробурмотіла дівчинка. — Якщо Алекс дозволить.

— Гадаю, дозволить, — ствердно заявила Емма. — Тим паче о третій тебе запрошено до нас на чай. Прийдеш?

Марта власним вухам не вірила. Знову опинитися у Старому місті, та ще й прийти до «Engeli»?

— Прийду. Дякую.

Даніна мати ласкаво поклала руку дівчинці на плече.

— Переказуй батькові вітання, — попросила вона. — І Марто… Ти, здається, сердита на нього. Проте, знаєш, інколи люди мовчать, бо говорити надто боляче.

Марта ледь стрималася, аби не смикнути плечем.

Заспокійлива долоня Емми нестерпно дратувала.

— Ну, до побачення, — художниця прибрала руку. — Гарного тобі вечора.

— Дякую вам дуже, — змусила себе сказати дівчинка. — За чай і за подарунок.

— Будь ласка, люба. Ти ще приходь, — кивнула Даніна мати.

Хлопець на прощання мовчки помахав Марті рукавом куртки, у якому ховав замерзлу долоню.

Вони пішли, а дівчинка лишилася на вулиці, споглядаючи, як повільно віддаляються їхні постаті. Дані збирав сніг з огорож та найнижчих карнизів будинків, ліпив нетривкі сніжки й підкидав їх угору. Сніжна заметіль вкривала обох. Алекс за таке насварився б на неї, та Емма тільки сміялася. Потім вона лагідно обтрусила синові куртку й пригорнула його. Вони звернули за ріг, до Ярмаркової площі, й зникли з очей.

Марті цієї миті чомусь раптом забракло повітря і дуже запекло очі. Мусила зціпити зуби і добре примружитись, аби це припинити. Дівчинка витягнула з кишені Серафіна, сподіваючись, що їй стане краще. Де там! Навіть заспокійлива присутність янгола у руці сьогодні чомусь не допомагала.

Хідник на вулиці Ремесел був вузенький, слизький від талого снігу, тож перехожим довелося проштовхуватись повз неї. Вони ступали в коло світла від ліхтаря і майже одразу зникали, прагнучи якнайскоріше потрапити додому; сміялися, розмовляли по мобільних, несли барвисті різдвяні пакунки.

Дівчинка задерла голову, намагаючись не дивитися на них, та навіть ліхтарі й гірлянди на вулиці стали якісь дивні, розпливалися в неї перед очима великими променистими плямами. Марта ще дужче стисла в руці Серафіна, попестила його довгі витончені крила.

— Якби це була правда, — тихо спитала вона янгола, — здійснив би король моє бажання, як гадаєш?

В неї з усього маху врізався якийсь перехожий.

Дівчинка заточилася і мало не впала, з несподіванки випустивши янгола з рук.

— Вибач, — забідкався незґраба, нахиляючись і швидко піднімаючи фігурку. — Благаю, вибач мені, дитя.

Був він дивний, у чорному вбранні, старовинних чоботях з довгими носами та крислатому капелюсі. Так, бува, вдягаються актори, що їх наймають грати сажотрусів біля кав'ярень.

Стривай, та вона ж його бачила, цього дядька…

— Нічого. Все… нормально, — повільно відказала Марта, ошелешено оглядаючи знайомця, адже щось із ним було не так. Може, очі, що нервово позирали на неї з тіні капелюха — винувато, та водночас насторожено. Це спантеличило дівчинку, тож вона дещо запізно простягнула руку, сподіваючись, що зараз перехожий віддасть янгола. Проте чоловік чомусь почав задкувати від неї. Перш ніж Марта спромоглася відкрити рота, аби його зупинити, він зненацька розвернувся й кинувся навтьоки через вулицю.

— Ні! — розпачливо крикнула дівчинка, кидаючись навздогін. — Віддайте! То не ваше!

Вона мерщій перебігла вулицю, проштовхуючись серед щільно запаркованих машин. Після сутінків вузенької вулички ярмарок на мить приголомшив її вогнями та скупченням

людей. Марта зупинилася, розгублено озираючись — аж ось за ближньою яткою чорною плямою майнув капелюх. Дівчинка кинулася навпростець, крізь запорошений сквер, сподіваючись перехопити крадія у кінці площі, та він, мабуть, помітив її маневр, спритно змінив напрямок і скочив на відкриту терасу ресторану. Бильця протилежного боку тераси були зовсім близько. Марта теж вистрибнула нагору, не зважаючи на якусь статечну компанію, що обурено закричала, коли вона врізалася в їхній стіл, збивши кілька бокалів. Якимось дивом прослизнувши під рукою офіціанта, що кинувся її ловити, вона зіскочила з тераси саме вчасно, щоб побачити, як худорлява постать крадія зникає за рогом Ковальської вулиці, що вела до Даніного будинку.

— Чекайте! Будь ласка! — крикнула Марта, розштовхуючи людей, які щось невдоволено горлали їй у спину.

Вона опинилася за рогом не набагато пізніше за злодія, проте на вулиці було порожньо. Найближчий ліхтар блимав, байдужо освітлюючи кучугури снігу. Куди тут можна податися? Марта відчайдушно закрутила головою. Ліворуч уздовж вулиці тягнулася цегляна стіна, залишок старовинних укріплень міста, праворуч — самі зачинені під'їзди будинків.

Аж раптом згори долинув легенький шурхіт. Ледь помітна проти темного неба фігура спритно дряпалася на вершечок укріплень. То крадій скористався пожежною драбиною, якою вони з Дані спустилися сьогодні донизу! Ще трохи, і він вилізе на дах, а там, якщо бути спритним, можна добре заховатися. Дівчинка згадала про переплетіння димарів та горищних віконниць, що тягнулися аж до площі перед Кам'яним собором. Якщо вона зараз випустить з очей цього нахабу, янгола їй більше ніколи не бачити.

Надія Дойчева-Бут. Ілюстрація до твору «Місто Тіней». 2016 р.

Марта кинулася до драбини. Перша сходинка була зависоко, проте, вистрибнувши вгору, дівчинка спромоглася доволі швидко підтягнути себе на неї, добряче обідравши коліна об стіну та водостік. Драбина загрозливо захиталася, коли Марта почала лізти вгору, щосили чіпляючись за вкриті кригою металічні рейки. Сажотрус рвучко озирнувся, замахав до неї рукою і крикнув:

— Не треба! Повертайся, дитя! Не ходи за мною!

— Віддайте янгола! — аж захлинулася обуренням Марта і почала лізти швидше.

Вона видряпалася нагору саме тоді, коли він уже перестрибнув по той бік муру, на верхівку старої дерев'яної ґалереї, а тоді чомусь перестав тікати. Спокійнісінько відсапувався, упершись руками в коліна, наче чекав її на даху, і чомусь страшенно здивувався, коли вона також стрибнула на ґалерею і щосили вхопила його за куртку. Сажотрус мало не впав, намагаючись втриматися на слизькій покрівлі і одночасно виштовхати Марту назад на стіну. Врешті йому вдалося вхопити її за комір.

— От бісове дівчисько! — засапано вигукнув він. — Негайно іди геть! Кажу ж тобі, тут небезпечно!

— Віддайте янгола! Він не ваш!

— І не твій!

Він раптом відпустив її, за кілька стрибків здолав мур і стрибнув на дах «Янголів». Коли дівчинка туди дісталася, на даху було порожньо. Нікого й нічого. Не лишилося навіть слідів, наче загадковий крадій раптом злетів у повітря біля самісінького димаря Даніного будинку.

— Віддайте! — скільки стало сил гукнула Марта у темряву. — Я дам вам багато грошей! Все, що хочете! Верніться!

Тиша. Пустка.

— Віддайте, прошу! Будь ласка! Де ви? Поверніться! — репетувала Марта у паніці, роззираючись на всі боки, не в змозі змиритися, що втратила янгола назавжди. І все ж якоюсь часткою душі відчуваючи, що це вже сталося.

Жодної відповіді.

У дівчинки підкосилися ноги.

— Будь ласка, — прошепотіла вона, безпорадно осідаючи на коліна на вершечку даху, і раптом усвідомила, що плаче. Вперше за весь цей рік. Ридає, звертаючись до темряви і порожнечі.

Химерна картина.

express-lesson

— Я ж більше нічого не маю… — схлипувала вона, затуляючи руками обличчя і сама дивуючись власним словам, наче їх промовляли чужі вуста. — А ви… Ви ж сильний і вправний. У вас, напевно, багато друзів. Навіщо він вам? А в мене… У мене ж нічого… Нікого більше в світі немає. Без нього я… просто помру.

— Я теж, дитя, — видихнули поряд.

Марта підвела голову і відняла руки від обличчя. Він сидів на колінах навпроти неї. Незчулася, як підійшов.

Кілька довгих хвилин вони дивилися одне на одного — дівчинка і сажотрус. Аж потім він дуже повільно розкрив долоню, і янгол знову опинився поряд з нею. У темряві кістяне тіло Серафіна світилося яскравіше за сніг — здавалося, янгол сяє власним внутрішнім світлом.

Марта потягнулася до фігурки, лише на мить глянувши в обличчя своєму супротивнику. Сажотрус також дивився на янгола — дивився, наче людина, в якої виймають серце. Пальці дівчинки затремтіли і завмерли на півдорозі.

Цієї миті все було скінчено.

Чи, навпаки, саме тоді все й почалося.

З верхівки димаря каменем шугнула на них обох крилата скреготлива тінь.

Все сталося дуже швидко.

Сажотрус голосно скрикнув, впустивши янгола. Він ледь встиг відкотитись убік, щоб уникнути кігтів. (…)

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Чому, на вашу думку, герої та героїні повісті мають такі різні імена: одні звичні для нас, інші — незвичайні? Чому назви міст не конкретні, а назви вулиць — такі, які можна знайти в багатьох містах?
2. Наведіть приклади конфліктів, зображених у тексті.
3. Як ви розумієте слова *«дитинство скінчилось»*? Що вони означають для персонажів? А для вас?

Аналіз та інтерпретація

4. Охарактеризуйте головних героїв/героїнь повісті, спираючись на цитати. У яких випадках вони вчинили, на вашу думку, правильно, а в яких — неправильно? Поясніть.
5. Обговоріть у групах, яку роль у житті Марти відігравала маленька фігурка янгела. Чи маєте ви улюблену річ, якій надаєте особливого значення? Розкажіть про це.
6. Що відбулося після смерті Мартиної мами? Чому, на вашу думку, Марта переїхала жити до тата? Наведіть цитати-підтвердження.

Творче самовираження

7. Намалюйте ілюстрацію до повісті «Місто Тіней». Відтворіть епізод, який вам найбільше сподобався, або намалюйте обраних героїв. Доберіть підпис до ілюстрації з тексту.

Цифрові навички

8. За допомогою інтернету подивіться фільм «Проблемна дитина» (режисер Деніс Дуган, США, 1990). Які проблеми порушено у стрічці? Які з них суголосні твору «Місто Тіней» Мії Марченко?

Дослідження і проєкти

9. Які легенди про ваше місто чи село ви знаєте? Підготуйте проєкт-презентацію.

Життєві ситуації

10. З якими проблемами зіткнулася Марта в Сонячному місті? Якою вона була? А якою стала після втрати мами й переїзду до батька? Як можна було б їй допомогти?
11. Чому Марту роздратували слова співчуття вчительки, сказані перед усім класом? Чи спостерігали ви подібні ситуації? Оцініть їх.
12. У житті трапляється різне, часто батьки не живуть разом. Які поради ви можете запропонувати дорослим, які мають спільних дітей?

6

Особиста відповідальність

Януш Корчак (1878—1942)

Дитина не вміє думати, як дорослий,
але вона може по-дитячому замислитися
над серйозними проблемами дорослих.
Януш Корчак

Ім'я Януша Корчака відоме в усьому світі як символ самовідданого служіння дітям, самопожертви, подвигу. За часів Другої світової війни він трагічно загинув у газовій камері концентраційного табору Треблінка разом зі своїми вихованцями з єврейського «Будинку сиріт». Сам міг урятуватися, але відмовився і до останньої хвилини морально підтримував дітей, ідучи разом з ними на смерть.

Януш Корчак (справжнє ім'я Генрик Гольдшмідт), польський педагог-гуманіст, лікар і дитячий письменник, народився у Варшаві. Закінчивши медичний факультет Варшавського університету, працював педіатром.

Упродовж багатьох років Януш Корчак очолював у Варшаві єврейський «Будинок сиріт» і польський інтернат «Наш Дім»,

де створив глибоко продуману систему виховання. Він прагнув виховувати в дітях найкращі людські якості й запровадив унікальну для тих років систему дитячого самоврядування. Це була особлива дитяча країна із самоуправлінням, газетою, громадським судом, перед яким поставали не лише діти, а й дорослі, котрі порушували права дітей. Цей суд мав захищати слабких і добросовісних дітей — щоб їх не ображали сильніші, а також працьовитих — щоб їм не заважали ледарі. Розуміти й пробачати — таким був основний закон дитячого суду.

У 1920—1930-ті роки Януш Корчак проводив радіобесіди під псевдонімом Старий Лікар, виступав з лекціями. Його популярність як лікаря і педагога зростала. Ще в студентські роки він узяв собі літературний псевдонім — Януш Корчак, за ім'ям героя однієї з книг польського прозаїка Ю. Крашевського. Під цим ім'ям вийшли у світ його дивовижні, добрі й повчальні книжки про дітей і для дітей: *«Літо в Міхалувці»*, *«Коли я знову стану маленьким»*, *«На самоті з Богом. Молитви тих, які не моляться»*, *«Правила життя»*, *«Як любити дитину»*. Особливе місце серед книжок Януша Корчака посідає дилогія *«Пригоди короля Мацюся»* та *«Король Мацюсь на безлюдному острові»*. Ці твори принесли Корчакові світову славу й посіли чільне місце серед найкращих казок світу. Захист дитини, довіра до дитини, любов до дитини завжди були в центрі його уваги.

Януш Корчак з дітьми в Будинку сиріт, м. Варшава, 1935 р.

У 1939 р. Польщу захопили німецькі нацисти, які поширювали «расову теорію», згідно з якою євреї підлягали знищенню. 6 серпня 1942 р. сто дев'яносто двоє дітей з «Будинку сиріт» було депортовано до концентраційного табору Треблінка в Польщі, що увійшов в історію війни як один

Пам'ятник Янушу Корчаку та дітям, м. Єрусалим (Ізраїль)

із найжорстокіших таборів смерті. Велика процесія сиріт пройшла вулицями Варшави під зеленим прапором із жовтим чотирилисником — прапором надії з книжки про короля Мацюся. Ніхто з дітей не плакав і не намагався втекти. Разом з ними був Януш Корчак. Німецький офіцер, який упізнав Старого Лікаря, запропонував зберегти йому життя. Та Корчак не прийняв порятунку без дітей і добровільно увійшов з ними до газової камери. На місці загибелі Корчака і його вихованців у Треблінці стоїть великий камінь, на якому короткий напис: «Януш Корчак і діти».

Корчака називають Батьком сиріт, Королем дітей, Святим усіх церков, Учителем Світла. Щорічно 23 березня поляки запускають у повітря паперового змія в пам'ять про великого гуманіста й дітей, закатованих у гетто. У різних містах світу встановлено пам'ятники і барельєфи Януша Корчака.

Десять заповідей Януша Корчака

Януш Корчак створив для дорослих десять заповідей щодо виховання дітей. Які із цих заповідей, на вашу думку, є слушними? Чим би ви їх доповнили?

1. Не чекайте, що ваша дитина буде такою, як ви, або такою, як ви хочете. Допоможіть їй стати не вами, а собою.
2. Не вимагайте від дитини вдячності за все, що ви для неї зробили. Вона віддасть своє життя іншим, і це буде закон вдячності.

3. Не зривайте на дитині свої образи, щоб у старості не їсти гіркий хліб. Що посієш, те й пожнеш.
4. Не ставтеся зверхньо до проблем дитини.
5. Не принижуйте!
6. Не забувайте, що найважливішими зустрічами в житті є зустрічі з дітьми.
7. Не докоряйте собі, якщо щось не можете зробити для дитини, просто пам'ятайте: для дитини зроблено недостатньо, якщо не зроблено все можливе.
8. Дитина — дорогоцінна чаша, яку Життя дало вам на зберігання і розвиток у ній творчого вогню.
9. Умійте любити й чужих дітей. Ніколи не робіть чужим дітям того, що не зробили б своїй.
10. Любіть вашу дитину — неталановитою, негарною, сердитою, егоїстичною, дивною, нещасною, такою, що не виправдала ваших надій... Спілкуючись з дитиною, завжди радійте, бо вона — ваше свято, яке поки що з вами.

«ПРИГОДИ КОРОЛЯ МАЦЮСЯ»

Тема та ідея повісті. Хоча твір «Пригоди короля Мацюся», на перший погляд, простий та наївний, він сповнений глибокого філософського змісту.

Темою своєї повісті Януш Корчак обрав дорослішання людини. Король Мацюсь рано зрозумів, що таке обов'язок і яка це відповідальність — вирішувати долю інших. Він сам страждає від бездушного ставлення до нього дорослих, тому готовий стати на бік своїх ровесників. Йому дуже хочеться, щоб діти розуміли дорослих, а дорослі — дітей.

У творі йдеться про те, що досконалості досягти неможливо. Жоден мудрий правитель насправді не може дати своїм підданим того, чого вони від нього очікують. Усі гарні задуми, що народжуються в голові Мацюся, руйнуються, зіткнувшись з реальністю. Януш Корчак підводить свого героя до роздумів про неідеальність світу і несправедливість людей стосовно одне одного. Мацюся зрадили не тільки міністри й сусідні королі, а й журналіст, якому він довіряв, а також друг Фелек. Та й діти — депутати парламенту — повелися негідно. Вони сва-

рилися, звинувачували одне одного, доносили. Юний король припустився багатьох помилок, але готовий їх визнати.

Символізм образу короля Мацюся. Маленький Мацюсь — це втілення дорослої мудрості разом із дитячою наївністю та щирістю. Характер героя розкривається в його вчинках. Він керує міністрами, воює на війні і дбає, щоб у його королівстві всім було добре. Жодного разу король Мацюсь, у якого було стільки грошей і влади, нічого не зажадав для себе. Він відмовився від власних благ заради загального добра.

Образ юного короля приваблює шляхетністю, великодушністю, мужністю, упертістю, наполегливістю та вмінням аналізувати.

У продовженні історії «Король Мацюсь на безлюдному острові» герой готовий розпрощатися із життям заради того, щоб перетворити свої мрії про впорядкований для дітей світ на дійсність. Мацюсь гине з вини колишнього друга Фелека. Маленький стійкий герой із найдобрішим серцем став символом самовідданості й доброти.

ПРИГОДИ КОРОЛЯ МАЦЮСЯ (1923)

ПОВІСТЬ-КАЗКА

(Уривки)

Розділ двадцять п'ятий

1. *Що Мацюсь хотів зробити для дітей свого королівства? Чи погодилися із цим його міністри?*
2. *Про що писали діти королівства в листах до короля Мацюся?*

(...) Тим часом Мацюсеві міністри склали конституцію і ждуть. Ждуть, ждуть, а Мацюсь усе не повертається. Невідомо, куди він запропастився. Відомо лише, що кораблем він дістався до Африки, залізницею доїхав до негритянської оселі, розташованої біля самісінької пустелі. Там жив зі своїми друзями в наметах, і офіцер білого гарнізону розмовляв з ним. Потім прийшли верблюди від короля людожерів, а що далі — невідо-

мо. Та раптом надходить телеграма, що король Мацюсь живий, що він уже сів на корабель і повертається додому.

— Як тому Мацюсеві все минається, — заздрили іноземні королі.

— Щасливий цей Мацюсь, — казали міністри й тяжко зітхали, бо якщо їм було важко дати раду з Мацюсем, коли він повернувся з війни, то як же важко буде зараз, коли він повернеться з країни людожерів!

— Коли Мацюсь повернувся з війни, то кинув нас до буцегарні. А тепер хтозна-чого він там навчився. Ще, крий Боже, з'їсть нас.

Мацюсь повертався надзвичайно задоволений своєю мандрівкою. Він засмаг, виріс, мав чудовий апетит і, не знаючи, про що говорили між собою міністри, вирішив пожартувати з ними. Коли міністри зібралися на чергову раду, король Мацюсь запитав:

— Залізниці налагоджено?

— Налагоджено, — відповів один з міністрів.

— Це добре, бо я наказав би зварити вас у крокодилячій підливці. А нових фабрик багато збудовано?

— Багато, — доповідає міністр промисловості.

— Це добре, бо я зробив би з вас печеню, нашпиговану бананами.

У міністрів були такі перелякані обличчя, що Мацюсь аж зареготався.

— Панове, — сказав він, — вам не треба мене боятися. Не тільки я сам не став людожером, а й мого друга Бум-Друма, сподіваюсь, мені вдасться переконати облишити отой дикий звичай жерти людей.

І Мацюсь заходився розповідати про свої пригоди. Міністри, певно, вважали б усе це за вигадки, якби разом з Мацюсем

Р. Попський. Ілюстрація до твору «Пригоди короля Мацюся». 2011 р.

не прибув цілий поїзд золота, срібла й коштовного каміння. І вже зовсім вони повеселішали, коли Мацюсь роздав їм дарунки короля Бум-Друма: запашні сигари й чудові африканські вина.

Квапливо було прочитано маніфест, у якому Мацюсь закликав до управління державою весь народ. Віднині в газетах завжди повідомлятиметься, що саме міністри та король мають намір зробити, а кожний громадянин матиме змогу написати або сказати на сеймі, подобається йому це чи ні. І весь народ нарешті скаже, чи хоче він, щоб міністри робили так, чи ні.

— Ну гаразд, — мовив Мацюсь, — а зараз прошу записати, що я хочу зробити для дітей. Тепер я вже маю гроші й можу клопотатися про дітей. Отже, кожна дитина одержує на літо два м'ячі, а на зиму — лижі. Щоденно після школи — одну цукерку й одне тістечко. Дівчатка щороку матимуть ляльку, а хлопчики — складні ножики. Гойдалки та каруселі треба влаштувати в усіх школах. Крім того, у книгарнях до кожної книжки, до кожного зошита повинні додавати кольорові листівки. Це лише початок, бо я думаю запровадити ще багато реформ. Тому прошу порахувати, скільки це буде коштувати й скільки потрібно часу, щоб усе це виконати. За тиждень прошу дати мені відповідь.

Можна собі уявити, яка радість запанувала в школах, коли про Мацюсеві реформи дізналися діти. Вже й те, що Мацюсь мав намір дати зараз, було багато, а пишуть же, що це лише початок і буде ще більше.

Хто вмів писати, написав королю Мацюсеві, що просить ще те-то й те-то. Дитячі листи приносили в королівську канцелярію мішками. Секретар розпечатував їх, переглядав і викидав. Так завжди велося при королівських дворах. Але Мацюсь про це не знав. Одного разу він побачив, що лакей

Є. Сроковський. Ілюстрація до твору «Пригоди короля Мацюся». 1958 р.

несе кошик з паперами на королівський смітник. «Може, там є якась рідкісна марка», — подумав Мацюсь; він збирав марки і мав їх цілий альбом.

— Що це за папери й конверти? — спитав він лакея.

— А хіба я знаю, — відповів той.

Подивився Мацюсь — аж це все листи до нього! Тут-таки він звелів ті листи принести до своєї кімнати й викликав секретаря.

— Що це за папери, пане секретарю? — запитав Мацюсь.

— Це неважливі листи до вашої королівської величності.

— І ви наказуєте їх викидати?

— Так завжди велося.

— Погано велося! — розгнівався Мацюсь. — Якщо листа написано до мене, то лише я можу знати, чи важливий цей лист, чи ні. Прошу моїх листів не читати, а надсилати просто до мене. А я вже знатиму, що з ними робити.

— Ваша величносте, до королів надходить надзвичайно багато різних листів. А якби ті, хто пише, дізналися, що королі їх читають, то листів зібрались би такі гори, яких ще світ не бачив. І так десятеро службовців нічого іншого не роблять, як лишень читають листи й відбирають ті, які вважають важливими.

— А які листи важливі? — питає Мацюсь.

— Важливі всі листи від іноземних королів, від різних фабрикантів, від видатних письменників.

— А які неважливі?

— Вашій королівській величності найбільше пишуть діти. Що кому спаде на думку, те й пише. А дехто так дряпає, як курка лапою — навіть прочитати важко.

— Ну, гаразд: якщо важко читати листи дітей, я сам читатиму їх. А тих службовців можете перевести на іншу роботу. Я теж дитина, якщо ви хочете знати, а виграв війну, яку вів з

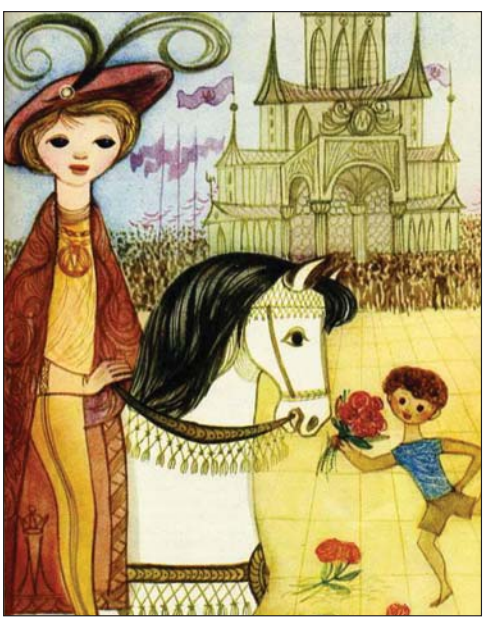

Є. Сроковський. Ілюстрація до твору «Пригоди короля Мацюся». 1958 р.

трьома дорослими королями, й зробив подорож, на яку ніхто не міг зважитися.

Королівський секретар нічого не відповів, лише низько вклонився й вийшов. А Мацюсь став читати листи.

У Мацюся була така вдача, що коли він до чогось брався, то робив це із захватом. Година минала за годиною, а Мацюсь усе читав і читав.

Уже кілька разів церемоніймейстер заглядав крізь замкову шпарину до королівського кабінету — що там робить Мацюсь, чому не йде обідати? Але він бачив короля, який схилився над паперами, і боявся зайти.

Мацюсь скоро переконався, що сам він не впорається. Деякі листи, написані дуже невиразно, він зразу ж почав відкладати вбік. Та були дуже гарно написані й дуже цікаві листи. Якийсь хлопчик повідомляв, що він зробить, коли одержить лижі. Другий описував, що йому снилося. Третій повідомляв, які в нього гарні голуби й кролі і що він хоче двох голубів та одного кроля подарувати королю Мацюсеві, але не знає, як це зробити.

Проте найбільше було листів з проханнями. Один просив поні, другий — велосипед, третій — фотоапарат, четвертий запитував, чи не можна було б замість м'ячика одержати справжній футбольний м'яч. (...)

Мацюсь зрозумів, що його справи кепські. Коли щоденно він повинен буде читати стільки листів, то ні на що інше в нього не залишиться часу. Але викидати листи на смітник — це страшенне свинство. Це важливі й цікаві листи. Але чому ж їх так багато? (...)

Розділ двадцять сьомий

1. *Про що таємно спілкувалися король Мацюсь і журналіст?*
2. *Чому Мацюсь вважав, що всі реформи важкі?*

(...) Якось під час пообідньої аудієнції Мацюсь почув незвичний галас у приймальні. Спершу він не здивувався, бо діти, коли вже призвичаїлись до аудієнцій, сиділи завжди

не дуже тихо. Але цього разу галас був інший. Здавалося, ніби хтось свариться. Мацюсь послав лакея дізнатися, що там діється. Лакей повернувся й доповів, що якийсь дорослий затявся і будь-що хоче увійти до короля. Це зацікавило Мацюся, і він наказав його впустити.

Увійшов юнак із портфелем під пахвою та довгим волоссям і, навіть не вклонившись, голосно заговорив:

— Ваша королівська величносте, я журналіст, тобто пишу в газети. Ось уже місяць намагаюся потрапити на авдієнцію, але мене не впускають. (...) А в мене дуже важлива справа, навіть кілька справ, і я переконаний, що ваша величність захоче мене вислухати.

— Гаразд, — сказав Мацюсь, — зачекайте, поки я завершу з дітьми, бо це їхні години, а потім поговоримо з вами. (...)

— Будь ласка, розповідайте, що у вас, — мовив Мацюсь, коли останній хлопчик вийшов з тронної зали.

— Королю, — почав журналіст, — я не заберу у вас багато часу. Скажу коротко.

Але, всупереч сказаному, журналіст говорив дуже довго й цікаво. (...) До одинадцятої години вечора говорив журналіст, а Мацюсь ходив по кабінету, заклавши руки за спину, й уважно слухав його. Мацюсь уперше бачив людину, яка пише в газети, й мусив визнати, що це розумна людина і, хоча й доросла, зовсім не схожа на його міністрів. (...)

Т. Кудиненко. Ілюстрація до твору «Пригоди короля Мацюся». 2011 р.

Мацюсь другого ж дня поїхав до редакції (...) і був страшенно задоволений усім, особливо тим, що тут усе так швидко робиться. Тепер він не дивувався, що в газеті написано про всі події — які де пожежі, які крадіжки, кого де переїхали і що роблять королі й міністри в усьому світі. Журналіст мав

рацію: газети знають усе. Як швидко видруковували газети, що робив Мацюсь, коли поїхав у гості до іноземних королів, як швидко писалося про війну, і як зразу ж газети дізналися, що Мацюсь повертається з країни людожерів. (...)

Увечері Мацюсь знову довго розмовляв із журналістом. Отже, все, що робить Мацюсь, це не реформи. Мацюсь не реформатор, але може ним стати. Мацюсь хоче зробити так, щоб керував увесь народ. Для цього треба зробити два сейми: в одному будуть керувати дорослі, а в другому — діти.

Хай діти також виберуть своїх депутатів і хай скажуть, чого вони бажають — шоколаду, ляльок, складаних ножиків чи чогось іншого. Може, вони віддаватимуть перевагу цукеркам, а може, черевикам, а може, захочуть одержувати грішми, і кожен купить собі те, що йому подобається.

Дітям так само, як і дорослим, треба мати свою газету, і вона мусить виходити щоденно. До тієї газети діти писатимуть про свої бажання, які належить виконувати королю, щоб король не робив те, що йому заманеться. Адже король не може знати, хто що хоче, а газета знає все. (...)

Чотири вечори поспіль Мацюсь радився з журналістом, усе детально обмірковував і на найближчій нараді міністрів узяв слово.

— Панове міністри! — почав Мацюсь і випив води, бо збирався розмовляти довго. — Ми ухвалили залучити до керівництва країною увесь народ, щоб увесь народ міг сказати, що йому треба. Але ви забули, панове, що народ — це не тільки дорослі, а й діти. У нас кілька мільйонів дітей, і вони теж повинні керувати. Нехай буде два парламенти: один — для дорослих, де будуть депутати й міністри дорослих, а другий — для дітей, де будуть депутатами й

Т. Кудиненко. Ілюстрація до твору «Пригоди короля Мацюся». 1989 р.

міністрами діти. Я — король і дорослих, і дітей, та коли дорослі вважають, що я для них замалий, то хай оберуть собі дорослого короля, а я залишуся королем дітей.

Мацюсь чотири рази пив воду й говорив дуже довго, і міністри зрозуміли, що це не жарт, що йдеться не про шоколад, не про ковзани чи гойдалки, а про дуже важливу реформу.

— Я знаю, що це важко, — закінчив Мацюсь свою промову. — Усі реформи важкі. Але треба комусь почати. Якщо мені не вдасться здійснити все, як треба, мої реформи закінчить мій син чи внук.

Міністри схилили голови. Так довго й так розумно Мацюсь ніколи ще не говорив. Це правда — діти теж народ, отже, й вони мають право керувати. Але як це зробити? Чи впораються вони, чи не занадто дурні? Сказати, що діти дурні, міністри не могли, бо Мацюсь теж був дитиною. Ну що ж, треба спробувати.

Газету для дітей випускати можна; Мацюсь привіз багато золота, отже, гроші є. Але хто писатиме в ту газету?

— Журналіст у мене вже є.

— А хто буде міністром?

— Міністром буде Фелек.

Для Мацюся було дуже важливо довести Фелекові, що той і далі лишається його другом, бо Фелек часто під'юджував Мацюся й казав:

— Панська милість до порога. На війні під кулями добрий був Фелек. А на бали, до театру чи збирати на морі черепашки — кращі Стасек і Геленка. У країну людожерів знову поїхав Фелек, бо там небезпечно і мамуся не відпустила Стасека й Геленку. Звісно, я ж син простого чотового, а не пана капітана. Може, знову виникне якась небезпека, і знову знадобиться Фелек.

Р. Попський. Ілюстрація до твору «Пригоди короля Мацюся». 2011 р.

Прикро, коли вас звинувачують у тому, що ви дуже горді чи, ще гірше, невдячні. А тепер саме випала можливість переконати Фелека, що він помиляється, що Мацюсь пам'ятає про нього не тільки в біді. До того ж Фелек завжди гасає з дітьми по всіх вулицях і добре знає, що їм треба. (...)

Розділ сороковий

Прослухайте авдіотекст. Який сенс вкладав Мацюсь у зелений прапор?

audiotext

Розділ сорок четвертий

1. *Як поводилися діти, виконуючи обов'язки дорослих?*
2. *Чи складно було дорослим повернутися до школи? Хто і чому найбільше радів з того, що можна знову стати дитиною?*

Неможливо описати, що зчинилося в Мацюсевій державі, коли люди дізналися про ухвалу дитячого парламенту.

— Що це за нові порядки! — сердилися одні. — Чому вони командують? У нас свій парламент, і ми можемо не погоджуватися. Хай їхній парламент вирішує, що мають робити діти, а наказувати, що робити нам, він не має права.

— Ну, гаразд, ми ходитимемо до школи, а хто ж працюватиме? — питали інші.

— А хай тепер діти роблять усе, коли вони так розпорядилися. Переконаються, що це не так легко, як їм здається.

Є. Медведєв. Ілюстрація до твору «Пригоди короля Мацюся». 1989 р.

— Побачимо, — казали поміркованіші. — Може, навіть усе вийде на краще. Коли діти переконаються, що нічого не вміють, що без нас обійтися не можуть, вони дужче поважатимуть нас.

А безробітні навіть раділи:

— Цей Мацюсь — мудрий король. Ми вже хотіли піднімати революцію, а він так вигадав, що воно добре. Від цього безнастанного копання й носіння цегли болять усі кістки; а так сидітимемо собі зручно за партами та ще й навчимося цікавих речей.

— А скільки нам платитимуть?

Найбільше клопоту було з дітьми: більшість хлопців хотіла бути пожежниками й шоферами, а дівчатка — продавчинями в магазинах іграшок та в кондитерських. А дехто, як воно завжди буває, казав дурниці: один хлопець хотів бути катом, один індіанцем, а ще один божевільним.

— Адже всі не можуть робити одне й те ж.

— То хай хтось інший це робить. Навіщо мені робити те, чого не хочуть інші.

Багато суперечок точилося в родинах, коли діти віддавали батькам свої книжки й зошити.

— Ви порвали книжки й забруднили зошити, а тепер учителі нам вичитуватимуть, що ми нехлюї, — каже мати.

— Ти загубив олівець, тепер мені нічим малювати, і вчителька сердитиметься, — каже батько.

— Сніданок затримали, то напиши мені підтвердження, що я через сніданок запізнюсь до школи, — каже бабуня.

Раділи тільки вчителі. Тепер вони хоч трошки відпочинуть, бо дорослі спокійніші.

— Давайте покажемо дітям, як треба вчитися, — казали вони.

А були й такі, що сміялися з цих заходів дитячого парламенту. Але всі були однієї думки: довго це не триватиме.

Р. Попський. Ілюстрація до твору «Пригоди короля Мацюся». 2011 р.

Дуже дивний вигляд мало місто, коли дорослі йшли з книжками до школи, а діти прямували в контори, на фабрики й в крамниці, щоб заступити дорослих. Дехто був дуже сумний, соромився, але інші не надавали цьому ніякого значення.

— Ну й що з того? Ми — знову діти. А хіба погано бути дитиною?

Згадували давні часи, навіть зустрічали іноді товаришів, з якими сиділи колись за одною партою. Згадували старих учителів, різні забави й пустощі.

— Пам'ятаєш старого латиніста? — питає свого товариша інженер з фабрики.

— А пригадуєш, як ми одного разу билися, але через що?

— А-а, знаю. Я купив складаний ніж, а ти сказав, що він не стальний, а залізний.

— І ми попали в карцер.

Якийсь лікар і адвокат так захопилися спогадами, що зовсім забули, що вони вже не маленькі, й почали штовхати один одного у канаву, ганятися один за одним, і вчителька, яка саме проходила повз них, була змушена зауважити їм, що на вулиці треба поводитися пристойно, бо перехожі дивляться на них.

Але деякі були дуже злі. Одна дуже огрядна пані, власниця ресторану, йде з книжками до школи, але така зла, що страх. А тут її впізнав один механік:

— Дивись, іде ця квочка. Пам'ятаєш, як вона завжди нас дурить: горілку розводить водою, а шматочок оселедця рахує як цілий оселедець. Знаєш що, а підставмо їй підніжку. Якщо ми вже діти — то діти. Чи ні?

Підставив їй підніжку. Пані мало не впала. Її зошити порозсипалися.

— Негідники, — кричить огрядна пані.

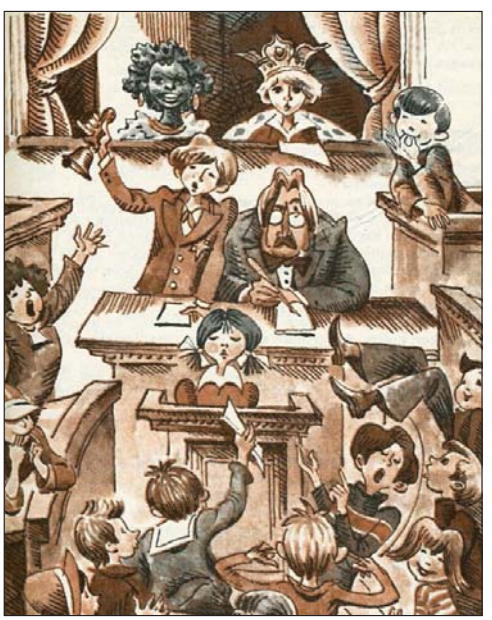

Є. Медведєв. Ілюстрація до твору «Пригоди короля Мацюся». 1989 р.

— Я ненароком.

— Пождіть, пождіть, я скажу вчительці, що ви не даєте спокійно перейти вулицю.

Зате діти йшли на свою роботу дуже спокійно і серйозно, і о дев'ятій годині всі контори та магазини було відчинено.

А в школах сиділи дорослі. Старенькі сіли за останні парти, ближче до грубки. Сподівалися, що під час уроків можна буде трохи покуняти. Одне слово, читають, пишуть, рахують. Все йде чудово. Вчительки екзаменують — чи багато дорослі забули.

Щоправда, кілька разів довелося нагадати «учням» про уважність на уроках. Бо й справді, хіба можна бути уважним, коли кожен думав про те, що діється зараз удома, на фабриці або в магазині, як там хазяйнують його діти.

Дівчатка хотіли показати своє вміння й вирішили зварити перший обід такий смачний, як ніколи. Та чи легко це зробити, якщо не все ти ще знаєш?

— А може, замість супу подати варення?

У продуктовому магазині можна було почути:

— Ох, як дорого! В жодного продавця нема таких цін.

— Піду куплю десь в іншому місці.

Одні торгувалися, аби довести батькам, що уміють дешево купувати. А новоявлені продавці хотіли похвалитися, що багато наторгували. Отже, торгівля йшла на славу. (...)

Чаю на сніданок не подали, то я з'їв цукор. Надвечір подзвонив до своїх товаришів, аби дізнатися, що вони роблять, але, певно, переплутав телефони, бо лише один мені відповів, що працює на пошті і має дуже багато листів з іноземними марками.

Обіди в деяких родинах були добрі, проте в більшості все попідгорало чи й узагалі дівчаткам навіть не вдалося розпали-

Р. Попський. Ілюстрація до твору «Пригоди короля Мацюся». 2011 р.

ти пічку. Отже, тепер батькам треба було нашвидку готувати їжу для себе й для своїх дітей.

express-lesson

— Треба квапитися, — казала мама, — бо нам на завтра задали багато уроків. Учителька сказала, що дорослим треба задавати більше. Це несправедливо. В інших школах задають менше.

— А когось поставили в куток?

Мати трохи засоромилась, але відповіла ствердно.

— А за що?

— За четвертою партою сидять якісь дві жінки. Кажуть, вони колись були знайомі, жили вкупі на дачі, і от вони цілий урок шушукались. Учителька їм двічі робила зауваження, щоб перестали, а вони не вгавали. От вона й поставила їх у куток.

— Вони плакали?

— Одна сміялася, а в другої були на очах сльози.

— А хлопці до вас не чіпляються?

— Трохи.

— Зовсім як у нас, — раділи діти. (...)

Розділ сорок шостий

Прослухайте авдіотекст. Якої основної помилки, на думку сумного короля, припустився Мацюсь, упроваджуючи сміливі реформи? Хто і чому зрадив Мацюся?

audiotext

(Переклад Богдана Чайковського, Богдани Матіяш за редакцією І. Малковича)

Януш Корчак і Україна

Уперше Януш Корчак побував у Києві в 1915 р., коли служив військовим лікарем на Галицькому фронті. Упродовж кількох днів в інтернаті для дітей на вулиці Багговутівській він організував дитяче самоврядування і почав разом із вихованцями видавати газету. У 1917 р. в Києві Януш Корчак опікувався створенням сирітського притулку для польських та українських дітей. Саме в Києві він

написав свою відому на весь світ книжку «Як любити дитину». Письменник у ній вимагав створення Великої Хартії Свобод, або Конституції прав дитини. Тож його вважають натхненником Конвенції з прав дитини.

Януш Корчак часто відвідував сирітський притулок у прифронтовому Тернополі. У пам'ять про український період життя Януша Корчака в Києві у 2012 р. на будинку по вулиці Володимирській, 47, установлено меморіальну дошку (автор — скульптор Іван Григор'єв).

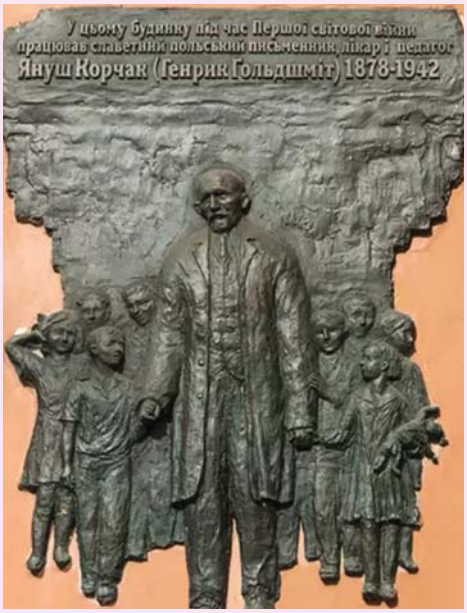

Барельєф, присвячений Янушу Корчаку та дітям, м. Київ

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Про що мріяв Мацюсь?
2. Що Мацюсь зробив корисного для людей своєї країни?
3. З якого моменту Мацюся можна вважати королем-реформатором?
4. Що відчували дорослі й діти в королівстві Мацюся, коли вони помінялися місцями?
5. Чи можна Мацюся вважати відповідальним за свої вчинки? Аргументуйте.

Аналіз та інтерпретація

6. Охарактеризуйте образ короля Мацюся.
7. Чи змінився б світ, якби в кожної людини були такі душа й прагнення, як у Мацюся?
8. Чому реформи хлопчика-короля не мали успіху?

Творче самовираження

10. Напишіть есе на тему «Що б я зробив/зробила для дітей України, якби став/стала президентом/президенткою?».

Цифрові навички

11. За допомогою інтернету дізнайтеся про орден Усмішки. Підготуйте пост для соцмереж «Чому Януш Корчак має отримати орден Усмішки?».

Дослідження і проєкти

12. *Робота в групах.* Створіть проєкт пам'ятника королю Мацюсю. Поясніть свій задум.

Життєві ситуації

13. Як ви розумієте самоврядування в школі? Чи є воно у вас? Яким воно має бути?
14. Уявіть, що вас обрали експертом у галузі реформи освіти. Порівняйте системи викладання в одній із цивілізованих країн світу та в Україні. Який зарубіжний досвід, на вашу думку, варто запровадити в українській освіті?
15. Сформулюйте критерії оцінювання діяльності керівника/керівниці в будь-якій галузі діяльності.

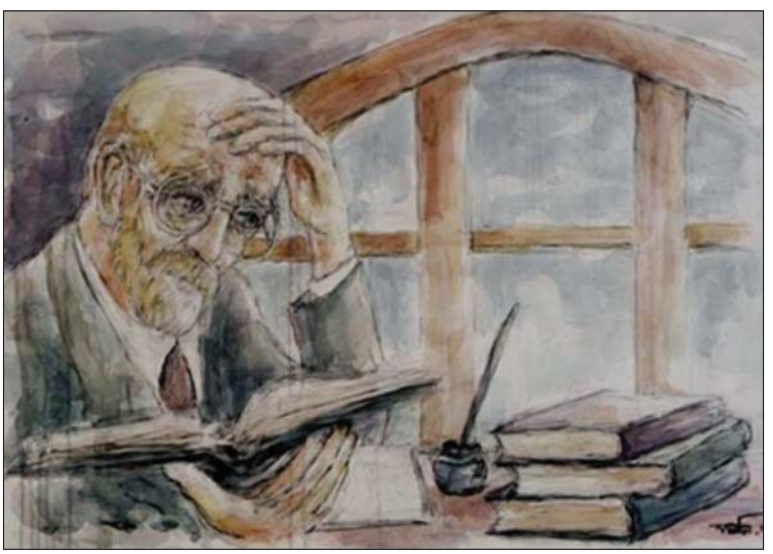

І. Бельфер. Ілюстрація до книги «Януш Корчак. Поважати і любити дітей». 1998 р.

Антуан де Сент-Екзюпері (1900—1944)

Я зобов'язаний бути
на фронті, бо все,
що я люблю, —
під загрозою.
Антуан де Сент-Екзюпері

1. *За кого або за що ви відчуваєте особисту відповідальність? Що для вас означає «бути відповідальним»?*
2. *Яким/якою має бути справжній друг/подруга?*

Антуан де Сент-Екзюпері був не лише письменником, а й пілотом, котрий облітав пів земної кулі. Народився в м. Ліоні (Франція). Його батько рано помер, про дітей (їх було п'ятеро в родині) дбали заможні родичі. Антуан де Сент-Екзюпері спочатку мріяв стати архітектором, тому після закінчення школи й коледжу вирушив до м. Парижа, де навчався в Академії мистецтв. Проте згодом у нього з'явилося нове захоплення — літаки. Доля Антуана де Сент-Екзюпері була насичена випробуваннями й неймовірними подіями.

У 1921 р. Антуана де Сент-Екзюпері призвали до французької армії, і він потрапив в авіаційний полк. Літав на поштових авіалініях, випробовував нові літаки, здійснював далекі перельоти в Південну Америку, Індокитай, Африку. Звідти завжди привозив нові враження і сюжети для своїх творів.

У червні 1930 р. пропав його друг Анрі Гійоме, який перелітав через Анди. Антуан де Сент-Екзюпері негайно вирушив на пошуки друга. А невдовзі його співвітчизники прочитали роман *«Нічний політ»* (1931), відзначений французькою премією «Феміна». 1938 р. вийшов друком роман *«Планета*

м. Париж (Франція). Сучасне фото

людей», який був удостоєний Великої премії Французької академії.

4 вересня 1939 р. нацистська Німеччина оголосила війну Франції. Антуан де Сент-Екзюпері одразу з'явився на місце мобілізації та отримав призначення у військову частину. За мужність і героїзм його було нагороджено орденом «Військовий хрест».

Коли Францію захопили німецькі війська, Антуан де Сент-Екзюпері виїхав до м. Нью-Йорка (США), де написав повість-казку «*Маленький принц*» (1942).

Однак він рвався до бою і наприкінці Другої світової війни отримав дозвіл повернутися в бойову авіацію, де опанував швидкісний літак «Лайтнинг Р-38».

А. де Сент-Екзюпері. 1920-ті роки

А. де Сент-Екзюпері. 1930-ті роки

presentations

Аеропорт імені А. де Сент-Екзюпері, м. Ліон (Франція)

31 липня 1944 р. Антуан де Сент-Екзюпері вилетів у розвідку з аеродрому Борго (на острові Корсика в Середземному морі; це територія Франції) і не повернувся. Ця світла й добра людина ніби розчинилася в небі.

Антуан де Сент-Екзюпері в Африці

В африканському місті *Кап-Джубі* (нині *Тарфая, або Вілья-Бенс*), що розташоване на краю пустелі Сахари, Антуан де Сент-Екзюпері працював начальником аеропорту. Там він написав свій перший твір *«Південний поштовий»* (1929). У 1930 р. його нагородили орденом Почесного Легіону (найвища нагорода за особливі заслуги перед Францією) за вагомий внесок у розвиток поштової авіації. У Кап-Джубі (Тарфаї) споруджено пам'ятник Антуану де Сент-Екзюпері у вигляді літака.

«МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ»

Історія створення. У 1935 р. під час перельоту Париж — Сайгон Антуан де Сент-Екзюпері потрапив в аварію в пустелі в північно-східній частині Сахари (Африка). Враження від тієї аварії, а також випробування, що випали на долю Європи під час Другої світової війни, спонукали письменника замислитися над долею світу й спільною відповідальністю людей за Землю. У 1942 р. він записав у своєму щоденнику: «Я хвилююся за моє покоління, яке позбавлене духовного змісту. Отримавши

Пам'ятник А. де Сент-Екзюпері, м. Тарфая (Марокко). Сучасне фото

бари, ресторани, автомобілі, гроші, воно веде тваринний спосіб життя, в ньому немає людяності. Існує лише одна проблема, одна-єдина у світі — повернути людям їхню моральну сутність, духовні турботи».

Повість «Маленький принц» присвячена другові Антуана де Сент-Екзюпері Леонові Верту. Це єврейський критик, журналіст, письменник, котрий під час Другої світової війни зазнав переслідувань. Присвята твору саме цій людині — не тільки данина дружбі, а й сміливий виклик автора нацизму та антисемітизму.

Сюжет і композиція твору. У повісті-казці «Маленький принц» протиставлено два світи — дорослі й діти. Але не за віковими ознаками, а за їхніми уявленнями та ідеалами. Для дорослих важливими є власні справи, влада, багатство, честолюбство. А дитяча душа прагне іншого — взаєморозуміння, дружби, радості й краси. За допомогою антитези (дорослі й діти) автор розкриває основний конфлікт казки — зіткнення двох систем цінностей: справжніх і фальшивих, духовних і химерних. Надалі ця антитеза поглиблюється. Залишивши свою планету, маленький принц зустрічається з різними «дивними» дорослими, яких ніяк не може зрозуміти.

Основою композиції твору є прийом мандрівки та діалоги. Зустрічі маленького принца з «дорослими» відтворюють загальну картину існування людства, яке втратило моральні цінності.

Філософський зміст повісті-казки. Антуан де Сент-Екзюпері порушив у творі важливі проблеми: що таке людина; що таке

суспільство; куди прямує людська цивілізація; як улаштований світ.

У творі йдеться про необхідність повернення людям їхньої природної сутності, моральних орієнтирів, а також про пошук виходу з духовної темряви. Маленький принц не спиняється на шляху до істини.

Владислав Єрко. Ілюстрація до твору «Маленький принц». 2015 р.

На початку твору пілот і маленький принц зрозуміли мову малюнків, а в кінці — мову сердець. І маленький принц нарешті усвідомив, що він не самотній у Всесвіті — у нього є друг. А пілот з допомогою хлопчика теж пізнав важливі істини: «Вода буває потрібна й серцю», «Найголовнішого очима не побачиш». У кінці твору з'являється образ криниці, що втілює духовний зміст буття. Цей образ увиразнює ідею відродження людяності, необхідності духовного світла в кожній людині.

Маленький принц повернувся на свою планету, а пілотові подарував на згадку зірки, що сміються, — символ сенсу буття, який шукає кожна людина.

Повість-казку «Маленький принц» читають діти й дорослі, і кожен знаходить у ній свої сенси.

Дерево термінів

Алегорія — утілення загальної ідеї чи рис людей у предметних образах (рослинах, тваринах, предметах ужитку тощо).

Притча — повчальний алегоричний твір, у якому розповідь підпорядкована моралі. Розповідь у притчі ведеться через узагальнені образи та метафоричні події. Будь-яке слово, подія і навіть жест у притчі набувають філософського змісту.

МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ (1942)

ПОВІСТЬ-КАЗКА

(Уривки)

І

1. *Чому дорослі не розуміли хлопчика?*
2. *Чи дали вони йому слушні поради?*

Коли мені було шість років, у книжці під назвою «Невигадані пригоди» — у ній розповідалося про тропічні ліси — я побачив якось незвичайний малюнок. На малюнку величезний удав ковтав якогось хижого звіра. Ось копія того малюнка:

У книжці було сказано: «Удав ковтає свою жертву цілком, не розжовуючи. Після цього він не може поворухнутись і спить пів року, аж поки не перетравить їжу».

Я багато думав про повне пригод життя джунглів і теж намалював кольоровим олівцем свій перший малюнок — малюнок № 1. Ось що я намалював:

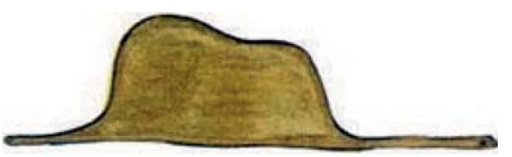

Я показав свій твір дорослим і спитав, чи не лякає він їх. «А чому капелюх має лякати?» — відповіли мені. Але ж то був не капелюх. То був удав, який проковтнув слона. Тоді я намалював удава в розрізі, щоб дорослим було зрозуміліше. Їм же завжди треба все пояснювати. Оце мій малюнок № 2:

Дорослі порадили мені не малювати більше зміів ні зовні, ані в розрізі, а краще цікавитись географією, історією, арифметикою і граматикою. Отак і сталося, що в шість років я покинув блискучу кар'єру художника. Зазнавши невдачі з малюнками № 1 і № 2, я зневірився в собі. Дорослі ніколи нічого не розуміють самі, а діти дуже стомлюються весь час пояснювати й тлумачити їм. Отож довелося мені обрати іншу професію, і я навчився водити літаки. (...)

II

1. *Який емоційний стан переживав герой до аварії?*
2. *Чому, на вашу думку, у житті пілота з'явився маленький принц? Що між ними спільного?*

Так я жив самотнім життям, і не було нікого, з ким міг би по-справжньому поговорити, аж до аварії, якої я зазнав у Сахарі шість років тому. Щось поламалося в моторі мого літака. Зі мною не було ані механіка, ані пасажирів, і я мав усе зробити сам, хоч ремонт був складний. Це для мене було питання життя або смерті. Питної води я мав од сили на тиждень.

Отож першого вечора я заснув на піску в пустелі за тисячі миль від будь-якого людського житла. Я був ще самотніший, ніж той, хто після корабельної катастрофи опиняється на плоті серед океану. Уявіть же собі, як я здивувався, коли на світанку мене збудив чийсь дивний голосок.

Він сказав:

— Будь ласка... намалюй мені баранця.

— Що?

— Намалюй мені баранця...

Я скочив, наче мене грім ударив. Ретельно протер очі. Пильно подивився навколо. І побачив незвичайного хлопчика, що серйозно розглядав мене. Ось найкращий його портрет, який

згодом мені пощастило намалювати. Тільки на моєму малюнку він, звичайно, далеко не такий гарний, як був насправді.

(...) Я ніколи в житті не малював баранів і тому відтворив для нього один з двох малюнків, які тільки й умів малювати: удава зовні. Я був дуже вражений, коли хлопчик відповів:

— Ні, ні! Я не хочу слона в удаві! Удав — дуже небезпечний, а слон надто великий. У мене все маленьке. Мені потрібен баранець. Намалюй баранця.

І я намалював.

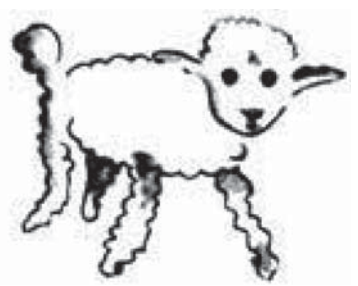

Він подивився пильно та й каже:

— Ні! Цей баранець зовсім кволий. Намалюй іншого.

Я намалював. Мій друг усміхнувся лагідно й поблажливо:

— Ти ж добре бачиш — це не баранець, а великий баран. У нього роги...

Тоді я намалював ще одного. Але він забракував і той малюнок.

— Це надто старий. Я хочу такого баранця, щоб довго жив.

Тоді, втративши терпіння — адже мені треба було якнайскоріше розбирати і лагодити мотор, — я надряпав оцей малюнок:

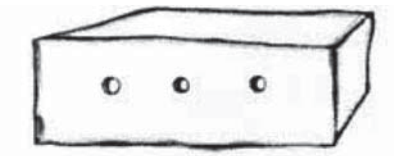

І сказав:

— Ось тобі ящик. А в ньому той баранець, якого ти хочеш.

Я був страшенно здивований, побачивши, як засяяв мій юний суддя:

— Саме такого я й хотів! Як ти гадаєш, багато трави потрібно для цього баранця?

— А хіба що?

— Таж у мене дома все — маленьке...

— Йому, напевне, вистачить. Я дав тобі зовсім маленького баранця.

Хлопчик схилив голову над малюнком:

— Не такий він і маленький... Глянь! Він заснув...

Так я познайомився з маленьким принцом. (...)

Владислав Єрко. Ілюстрація до твору «Маленький принц». 2015 р.

IV

1. *Чому оповідач боїться стати таким, як інші дорослі?*
2. *З якою метою він вирішив написати книжку?*

Так я узнав ще одну дуже важливу річ: його рідна планета навряд чи більша, ніж будинок! Це не дуже мене здивувало. Я добре знав, що, крім таких великих планет, як Земля, Юпітер, Марс, Венера, котрим дали імена, є ще сотні інших, і серед них такі маленькі, що їх навіть у телескоп важко помітити. Коли якийсь астроном відкриє таку планету, він дає їй не ім'я, а номер. Називає, скажімо: астероїд 3251. У мене є серйозні підстави думати, що планета, з якої прилетів маленький принц, — астероїд B-612. Цей астероїд бачили тільки раз — 1909 року, його помітив у телескоп один турецький астроном. Про своє відкриття астроном доповів тоді, подавши всі докази, на Міжнародному астрономічному конгресі. Але ніхто йому не повірив тільки тому, що він був одягнений по-турецькому. Отакі ті дорослі! (...)

Я залюбки почав би цю повість так, як починають чарівну казку. Я хотів би сказати: «Був собі маленький принц, який

жив на планеті, трошечки більшій за нього самого, і якому дуже потрібен був друг...». Ті, хто розуміє життя, одразу побачили б, що все це щира правда.

Я зовсім не хочу, щоб мою книжку читали задля розваги. Мені стає так боляче, коли я згадую свого маленького друга і розповідаю про нього. Минуло вже шість років відтоді, як він разом із своїм баранцем покинув мене. І я намагаюсь розповісти про нього, щоб не забути його. Це сумно, коли забувають друзів. Не кожен має друга. І я можу стати таким, як дорослі, котрі нічим не цікавляться, окрім цифр. (...)

V

Чи корисне правило було в маленького принца? А якими правилами в житті керуєтеся ви?

Кожного дня я щось узнавав про його планету, про те, як він вирушив звідти в мандри, як подорожував. Він розповідав про це поступово, між іншим. Таким чином на третій день я дізнався про трагедію з баобабами. Це теж сталося завдяки баранцеві, бо маленький принц, ніби пойнятий тяжким сумнівом, раптом запитав мене:

— Скажи, правда ж, баранці їдять кущі?

— Так, це правда.

— О! Я радий.

Я не зрозумів, чому важливо, щоб баранці їли кущі. Але маленький принц додав:

— Виходить, вони й баобаби їдять?

Я сказав маленькому принцові, що баобаби — не кущі, а величезні, як дзвіниця, дерева, і хоча б він привів навіть цілий табун слонів, вони не з'їдять жодного баобаба.

Почувши про табун слонів, маленький принц засміявся:

— Їх довелося б поставити один на одного...

А тоді розважливо сказав:

— Перш ніж виростуть, баобаби спочатку бувають маленькі.

— Це правда! Але нащо тобі, щоб баранець їв маленькі баобаби?

— Ну як же? — відповів він, ніби мова йшла про щось зовсім очевидне.

І мені довелося добре подумати, доки я не зрозумів, у чому річ.

І справді, на планеті маленького принца, як і на всіх інших планетах, росли корисні трави й бур'яни. Отже, там є добре насіння корисних рослин і шкідливе насіння бур'янів. Але ж насіння невидиме. Воно спить, сховане в землі, доки якійсь насінинці не заманеться прокинутися. Тоді вона потягається і спершу несміливо пускає до сонця паросток — чарівну маленьку безневинну травинку. Якщо це редиска або троянда — хай собі росте. А коли це якийсь бур'ян — треба одразу, як тільки розпізнаєш той паросток, вирвати його з корінням. На планеті маленького принца було жахливе насіння... То насіння баобабів. Ґрунт планети був геть уражений цим насінням. А баобаб — така рослина, що коли розпізнаєш її надто пізно, то вже ніколи не позбудешся. Він захарастить усю планету. Він проб'є її своїм корінням. І якщо планета дуже маленька, а баобабів дуже багато, вони розірвуть її на шматки.

— Є таке правило, — казав мені згодом маленький принц. — Прибрався сам уранці — ретельно прибери і свою планету. Треба виривати баобаби одразу ж, як тільки побачиш, що то не троянди, бо молоді паростки троянд і баобабів майже однакові. Це дуже нудна робота, але й дуже легка. (...)

VIII

Прослухайте авдіотекст. Чого навчила квітка маленького принца?

audiotext

Музей А. де Сент-Екзюпері, м. Капхен (Південна Корея). Сучасне фото

X

1. *Що смішного й мудрого сказав король?*
2. *Чому дорослі видалися маленькому принцові «дивними»?*

Планета маленького принца була поблизу астероїдів 325, 326, 327, 328, 329 і 330. Отож він і почав з того, що відвідав їх, — треба ж було чимось зайнятися й чогось навчитися. На першому астероїді жив один король. Убраний у пурпур і горностай, він сидів на троні — зовсім простому, а проте величному.

— А, ось і підданий! — вигукнув король, побачивши маленького принца. (...)

— Можна мені сісти? — несміливо поцікавився маленький принц.

— Наказую тобі сісти! — відповів король і велично підібрав полу своєї горностаєвої мантії.

Одне дивувало маленького принца. Планета була зовсім маленька. Чим же міг король тут правити?

— Вибачте, ваша величносте, — озвався він, — дозвольте запитати...

— Наказую: питай! — поспіхом мовив король.

— Ваша величносте... чим ви правите?

— Усім, — дуже просто відповів король.

— Усім?

Король скромним жестом показав на свою планету й на інші і на зірки.

— І всім цим ви правите? — перепитав маленький принц.

— Усім, — одказав король.

Бо він був не тільки абсолютний монарх, а й володар всесвіту.

— І зорі скоряються вам?

— Ну, певно, — підтвердив король. — Зорі негайно виконують мої накази. Я не терплю непокори...

Така могутність викликала захоплення у маленького принца. От би йому таку владу, тоді б він зміг милуватися заходом сонця не сорок чотири рази на день, а сімдесят два, або навіть сто чи двісті разів, і ніколи не пересуваючи стільця! Згадавши свою покинуту маленьку планету, він трохи засумував і наважився попросити короля:

— Мені хотілося б подивитись, як заходить сонце... Зробіть ласку... Накажіть сонцю заходити...

— Якщо б я звелів своєму генералові літати, як метелик, з квітки на квітку, або написати трагедію, або обернутися на морського птаха і генерал не виконав би наказу, то хто був би в тому винен — він чи я?

Владислав Єрко. Ілюстрація до твору «Маленький принц». 2015 р.

— Ви, ваша величносте, — твердо відповів маленький принц.

— Точно, — згодився король. — Від кожного треба вимагати тільки те, що він може зробити. Основою влади має бути передусім розум. Якщо ти накажеш своєму народові кинутись у море, він зробить революцію. Я маю право вимагати покори, бо мої накази розумні.

— А як же мій захід сонця? — нагадав маленький принц, який, спитавши про щось, ніколи не відступав, доки не діставав відповіді.

— Буде тобі й захід сонця. Я зажадаю, щоб воно зайшло. Але в своїй мудрості правителя почекаю, коли будуть сприятливі умови.

— А коли це буде? — поцікавився маленький принц.

— Гм... гм... — відповів король, спочатку заглянувши у товстий календар. — Це буде... гм, гм... сьогодні це буде о сьомій годині сорок хвилин вечора. І тоді ти побачиш, як точно виконуються мої накази.

Маленький принц позіхнув. Шкода, що тут не завжди можна побачити захід сонця. І потім уже він трохи нудьгував.

— Мені більше тут нічого робити, — сказав він королю — Пора в дорогу.

— Залишся! — мовив король, дуже гордий з того, що в нього є підданий. — Залишся, я призначу тебе міністром.

— Міністром чого?

— Міністром... міністром юстиції.

— Але ж тут нікого судити!

— Це невідомо, — заперечив король. — Я ще не все королівство оглянув. Я дуже старий, для карети нема в мене місця, а ходити пішки стомлююсь.

Маленький принц нахилився і ще раз глянув на другий бік планети.

— О! Я вже подивився! — вигукнув він. — Там більше нікого немає.

— Тоді судитимеш самого себе, — відповів король. — Це важче. Себе судити набагато важче, ніж інших. Якщо ти зможеш правильно судити самого себе, то ти справді мудрий.

— Сам себе я хоч де можу судити, — сказав маленький принц. — Нема чого мені тут жити. (...)

«Дивні люди ці дорослі», — подумав маленький принц, мандруючи далі. (...)

XI

1. *Чи правильне визначення дав честолюбець слову «шанувати»? Як ви розумієте значення цього слова?*
2. *Що в поведінці чоловіка здалося маленькому принцові дивним?*

На другій планеті жив честолюбець.

— А-а, ось і шанувальник прибув! — скрикнув він, ще здалеку помітивши маленького принца.

Адже для пихатих усі інші — їхні шанувальники.

— Добридень, — сказав маленький принц. — Який смішний у вас капелюх.

— Це для вітання, — пояснив честолюбець. — Щоб кланятися, коли мене вітають. На жаль, сюди ніхто ніколи не приходить.

— Он як? — сказав маленький принц, нічого не зрозумівши.

— Поплескай в долоні, — порадив йому честолюбець.

Маленький принц поплескав у долоні. Честолюбець, трохи піднявши капелюха, поштиво вклонився.

«Тут цікавіше, ніж у короля», — подумав маленький принц. І знов почав плескати в долоні. А честолюбець, піднімаючи свого капелюха, знову кланявся.

Через п'ять хвилин ця одноманітна гра стомила маленького принца.

— А що треба зробити, щоб капелюх упав? — спитав він.

Але честолюбець не почув. Пихаті люди не чують нічого, крім похвали.

— Ти справді шануєш мене? — спитав він маленького принца.

— А що означає — шанувати?

— Шанувати — значить визнавати, що я найвродливіший, найкраще одягнутий, найбагатший і найрозумніший на планеті.

— Але ж на твоїй планеті ти один!

— Зроби мені ласку, все одно шануй мене!

— Я шаную, — сказав маленький принц, легенько стенувши плечима, — та яка тобі від того користь?

І він утік від честолюбця.

«Ці дорослі — таки дуже дивні люди», — простодушно подумав він, мандруючи далі. (...)

XX

Прослухайте авдіотекст. Чому заплакав маленький принц? Що його засмутило?

audiotext

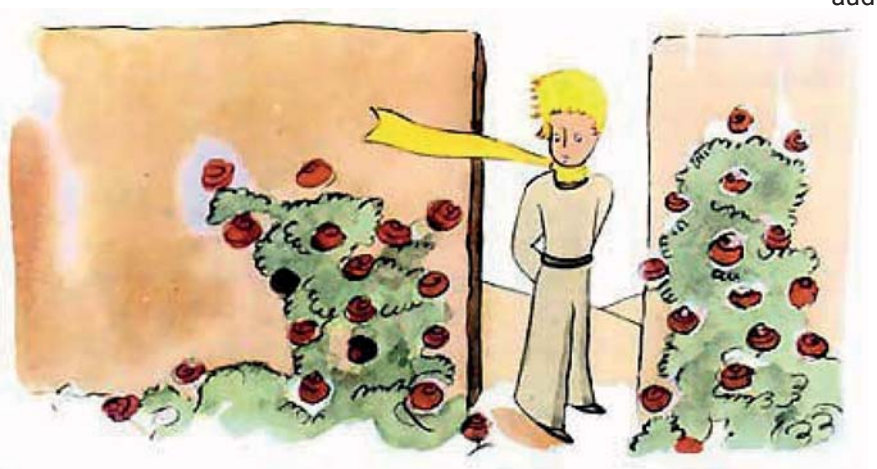

XXI

Який секрет довірив лис маленькому принцові? Що означає цей секрет?

Отоді й з'явився лис.

— Добрий день, — сказав лис.

— Добрий день, — чемно відповів маленький принц і озирнувся, проте нікого не побачив.

— Я тут, — пролунав голос, — під яблунею.

— Хто ти? — спитав маленький принц. — Ти такий гарний...

— Я — лис, — сказав той.

— Пограйся зо мною, — попросив маленький принц. — Мені так сумно...

— Я не можу з тобою гратися, — відказав лис. — Я не приручений.

— О! Вибач, — мовив маленький принц. І, подумавши, додав: — А що означає «приручити»?

— Ти нетутешній, — сказав лис. — Що ти шукаєш?

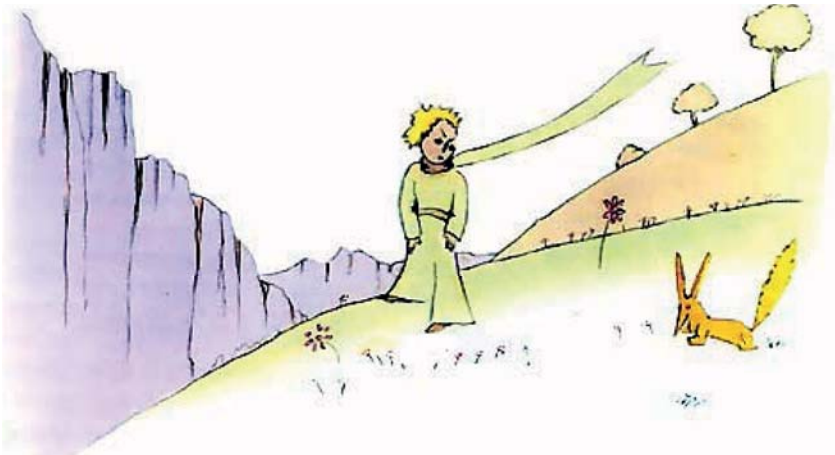

— Я шукаю людей, — відповів маленький принц. — А що означає «приручити»?

— Люди, — сказав лис, — мають рушниці і ходять на полювання. Це так ускладнює життя! І ще вони розводять курей. Це єдина користь од них. Ти шукаєш курей?

— Ні, — мовив маленький принц. — Я шукаю друзів. А що означає «приручити»?

— Це давно забуте поняття, — сказав лис. — Воно означає привернути до себе. (...)

Лис замовк і довго дивився на маленького принца.

— Будь ласка... приручи мене!

— Я б з радістю, — відповів маленький принц, — але в мене мало часу. Мені ще треба знайти друзів і узнати багато різних речей.

— Узнати можна тільки те, що приручиш, — сказав лис. — У людей вже немає часу щось узнавати. Вони купують речі готовими у торговців. Але ж немає таких торговців, що продавали б друзів, і тому люди вже не мають друзів. Як хочеш мати друзів — приручи мене! (...)

Маленький принц пішов подивитися на троянди.

— Ви зовсім не схожі на мою троянду, — сказав він їм, — ви ще ніщо. Ніхто вас не приручив, і ви нікого не приручили. Ви такі, як раніше був мій лис. Він був схожий на сто тисяч інших лисів. Але я з ним потоваришував, і тепер він став єдиним у цілому світі...

І маленький принц повернувся до лиса.

— Прощавай... — сказав він.

— Прощавай, — відповів лис. — Ось мій секрет. Він дуже простий: добре бачить тільки серце. Найголовнішого очима не побачиш.

— Найголовнішого очима не побачиш, — повторив маленький принц, щоб краще запам'ятати.

— Твоя троянда така дорога тобі через те, що ти віддав їй стільки часу.

— Моя троянда така дорога мені... — повторив маленький принц, щоб краще запам'ятати.

— Люди забули цю істину, — сказав лис. — Але ти не повинен забувати. Ти назавжди береш на себе відповідальність за того, кого приручив. Ти відповідаєш за свою троянду...

— Я відповідаю за свою троянду... — повторив маленький принц, щоб краще запам'ятати. (...)

(Переклад Анатоля Перепаді, Анатолія Жаловського)

Владислав Єрко. Ілюстрації до твору «Маленький принц». 2015 р.

Сучасна історія про маленького принца

Сюжет про маленького принца привертає увагу сучасних кінематографістів, які по-своєму переосмислюють книжку Антуана де Сент-Екзюпері. У 2015 р. у Франції було знято анімаційний фільм «Маленький принц» (режисер Марк Осборн) за мотивами повісті-казки. У стрічці з героями твору письменника — маленьким принцом і пілотом — зустрілася сучасна дівчинка. Що з того вийшло — дивіться! *Як ви гадаєте, навіщо творці фільму осучаснили відому історію? Які ідеї втілено в сучасній кіноверсії про маленького принца?*

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Яким ви уявляєте маленького принца?
2. Що стало основою дружби пілота і юного героя?
3. Які дорослі трапилися на шляху маленького принца? Які аспекти суспільства втілені в них?
4. Що хвилювало маленького принца у світі та людях?
5. Прокоментуйте висловлювання лиса: «Якщо хочеш мати друзів — приручи мене».

Аналіз та інтерпретація

6. Назвіть ознаки народної казки у творі Антуана де Сент-Екзюпері.
7. Доведіть, що твір «Маленький принц» є притчею.
8. Розкрийте алегоричний зміст образів: *пустеля, троянда, баобаби, лис, криниця, зірки*.

Творче самовираження

9. Створіть малюнки (1—2) до улюблених епізодів твору. Доберіть до них цитати.
10. Уявіть, що ви зустріли маленького принца. Про що б ви з ним поговорили? Напишіть діалог (12—15 речень).

Кадр із мультфільму «Маленький принц» (режисер Марк Осборн, Франція, 2015)

11. *Робота в групах*. Придумайте сюжет про зустріч маленького принца з принцесою. Створіть комікс або аніме. Прокоментуйте.

Цифрові навички

12. Підготуйте пост або буктрейлер про книжку «Маленький принц». Розмістіть у безпечній соцмережі.

Дослідження і проєкти

13. Дослідіть властивості баобабів і підготуйте повідомлення. Чому саме це дерево обрав письменник для сюжету?
14. Підготуйте проєкт на тему «Небесні тіла у книжці “Маленький принц”». Створіть постер, прокоментуйте.

Життєві ситуації

15. Чи відомий вам стан самотності? Як ви долаєте його?
16. Якби маленький принц опинився в сучасній Україні, які дорослі видалися б йому «дивними»?
17. Чого навчають сучасних дітей та підлітків маленький принц і пілот?
18. Уявіть, що у вас є власна планета. Як би ви влаштували на ній своє життя? Якими принципами керувалися б?

Кадри з мультфільму «Маленький принц» (режисер Марк Осборн, Франція, 2015)

Акутаґава Рюноске (1892—1927)

Якщо ти народився в хатинці,
але маєш мудрість, ти подібний
на квітку лотоса, що виростає
з бруду.

З японської книги
«Повчання для юнацтва»

Чи має людина відповідати за власні вчинки? Перед ким — перед Богом, людьми чи собою?

У Японії імена людей звучать не так, як у нас, європейців. Спочатку там називають прізвище, а потім — ім'я. Тож *Акутаґава* — прізвище класика японської прози, а *Рюноске* — його ім'я.

Акутаґава Рюноске народився в м. Токіо. Коли йому виповнилося десять років, померла мати, а його всиновив дядько — Мітіакі Акутаґава (відповідно митець мав родинне прізвище матері).

У 1913 р. Акутаґава Рюноске вступив на відділення англійської літератури філологічного факультету Токійського імператорського університету, де почав писати свої перші твори й разом із друзями видавав журнал «Сінсітьо» («Нова течія»). У 1915 р. вийшли друком оповідання *«Ворота Расьомон»*, а в 1916 р. — *«Ніс»*, які засвідчили появу нового таланту в японській літературі.

Найпопулярнішими збірками новел Акутаґави Рюноске є *«Расьомон»* (1917), *«Тютюн і диявол»* (1917), *«Лялькoвод»* (1919), *«Обертовий ліхтар»* (1920), *«Нічні квіти»* (1921) та ін. Письменник цікавився історією Японії, її культурою та релігією і водночас європейськими здобутками, опановував досвід

зарубіжних митців. Перша зустріч з Акутаґавою Рюноске може стати початком тривалого діалогу з ним протягом усього життя. Завдяки його творам ми можемо побачити себе зовсім іншими.

Мейдзі — епоха модернізації Японії

Токіо — порівняно нова назва столиці Японії. Колись японці використовували назву *Едо*. Протягом двохсот шістдесяти років країною правив уряд сьогунів, очільників самураїв, який походив з клану Токуґава. У 1868 р. уряд Токуґава було розпущено і почав працювати новий уряд на чолі з імператором. Ця подія відома в історії Японії як «реставрація Мейдзі», названа на честь імператора. Епоха Мейдзі тривала з 1868 р. до 1912 р. До речі, Мейдзі з японської означає «освічене правління». Уряд Мейдзі поставив собі за мету модернізувати Японію, спираючись на досвід інших країн. Тому цей період називають ще «епохою змін», або «епохою модернізації». Тоді було змінено не лише назву столиці, систему управління та інші сфери життя, а й освіту, культуру, літературу, мову. Акутаґава Рюноске, який народився в епоху Мейдзі, стояв біля витоків модернізації японської мови та художньої літератури, формування нових тенденцій і стилів. Він використовував елементи японських, китайських та інших старовинних

Сейкі Курода. Біля ставка. 1897 р.

Сейкі Курода. Жінки з хризантемами. 1891 р.

текстів, поєднуючи їх з європейськими традиціями. Тому Акутаґаву Рюноске називають одним з перших модерністів у Японії.

Культура буддизму

У новелі *«Павутинка»* Акутаґави Рюноске відображено уявлення та вірування японців, пов'язані з Буддою (буддизм). Найдавнішою релігією японців був *синтоїзм* («синто» означає «шлях богів»), основна мета якого — осмислення та виконання волі предків у сім'ї, суспільстві, державі. А в VI ст. в Японії поширився *буддизм*, який приніс ідею особистої відповідальності людини за власні вчинки. Божество Будда є центральним символом буддизму. Його вчення спрямоване на духовне вдосконалення людини, на те, щоб вона пізнала саму себе й усвідомила, що «нічого не лишається без відповіді»: якщо ти вчиняєш добре, то на тебе очікує добро, а якщо погано, тобі доведеться відповідати перед вищою силою. У буддизмі поширене поняття *нірвана* — стан духовного просвітлення, якого має прагну-

Буддійський храм Кійомідзу («Чиста вода»), м. Кіото (Японія). Сучасне фото

Статуя Будди в храмі Кійомідзу, м. Кіото (Японія)

ти кожна людина. У широкому сенсі Будда — теж Просвітлення, Мудрість, Істина і Справедливість. У Японії збереглося багато буддистських культурних пам'яток — храмів, монастирів, творів образотворчого мистецтва тощо.

«ПАВУТИНКА»

Філософський зміст. Новелу «Павутинка» вперше було опубліковано в 1918 р. в журналі «Червоний птах». Його видавала група японських письменників у 1918—1936 рр. спеціально для дітей з метою розвитку їхніх талантів та утвердження моралі. Однак твір «Павутинка» є актуальним і для дорослих читачів, адже в ньому йдеться не лише про вчинки людини, а й про філософію життя — добро і зло, рай і пекло, стосунки особистості з Богом, ставлення до природи, взаємини між людьми тощо.

Сюжет випробування. Події твору відбуваються в пеклі, де опинився за свої гріхи головний герой твору Кандата. Він багато поганого зробив у своєму житті, але єдиний раз учинив добре — пожалів маленького павучка. За це Будда вирішив дати шанс Кандаті врятуватися і спустив йому павутинку, щоб

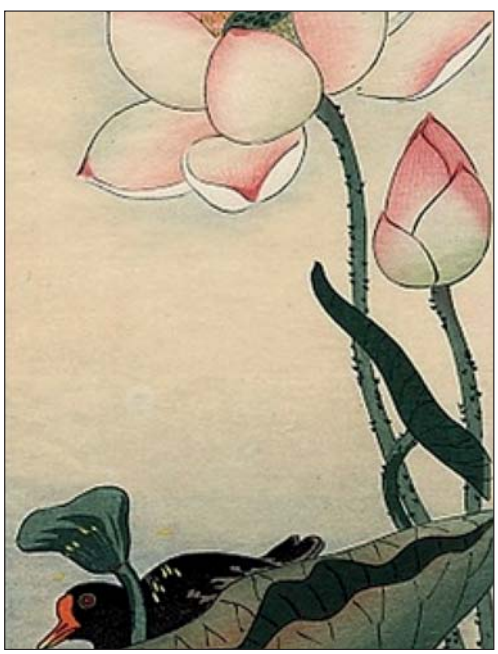

Охара Косон. Із серії «Лотоси». 1912—1918 рр.

той міг вибратися нагору. Однак для героя це стало моральним випробуванням, якого він не витримав.

presentations

Лотос — головний символ твору. Новелу Акутаґави Рюноске можна вважати притчею про відповідальність людини за свої вчинки. А притчам притаманні різноманітні символи, що мають прихований смисл. Серед них — квітка лотосу, що символізує вчення Будди, утілюючи досконалість, мудрість, духовну чистоту, прагнення до моральної довершеності й просвітлення. Лотос також нагадує про те, що хоч у якому середовищі народилася людина і хоч де б перебувала, вона здатна досягти високого ідеалу. Адже лотос починає рости на дні озера, у бруді й воді, а коли виходить на поверхню озера, перетворюється на чудову квітку. Тому ще одне символічне значення лотоса — це перемога краси й чистоти над брудом життя. У творі Акутаґави Рюноске є й інші символи зі світу природи.

ПАВУТИНКА (1917)

НОВЕЛА

I

1. *Чому Кандата опинився в пеклі?*
2. *Як Будда вирішив допомогти Кандаті? Чому?*

Одного дня самотній Будда знічев'я походжав берегом озера Лотосів. Білосніжні, як перли, квіти на воді зі своїх золотистих тичинок ненастанно ширили навкруги невимовно приємні пахощі. У раю був ранок.

Будда пройшов над островом, потім став і крізь листя лотосів, що вкривали поверхню води, подивився вниз. Під озером було пекло, а тому крізь прозору, як кришталь, товщу води, наче в стереоскопі, ясно прозирала ріка *Сандзунокава*[1] й Шпиляста гора. Погляд Будди привернув чоловік на ім'я Кандата, що разом з іншими грішниками, яких аж кишіло, мучився в

[1]Сандзунокава — тут: у буддійській релігії ріка, через яку переправляються на той світ душі померлих.

пеклі. Той Кандата, великий лиходій, за життя вбивав людей, підпалював їхні оселі й учинив чимало інших злочинів. А добро зробив лише один раз. Якось, мандруючи густим лісом, він побачив, як через стежку повзе павучок. Кандата підняв було вже ногу, готуючись його роздушити, та враз передумав: «Ні, не треба. Хоч воно й мале, але теж, напевне, хоче жити. Тож шкода безпричинно вкорочувати йому віку».

Споглядаючи пекло, Будда згадав, як Кандата врятував життя павукові, й вирішив віддячити йому за добро — при нагоді помогти вибратися з пекла. На щастя, поблизу над зеленим, як малахіт, листям лотосу райський павук плів свою чарівну сріблясту нитку. Будда взяв павутинку і мимо сніжно-білих, як перлина, квітів швидко спустив її далеко-далеко вниз, до самого пекла.

II

1. *Що було підставою для радості Кандати?*
2. *Чи мав він право мріяти про рай?*

Там, на дні пекла, у Кривавому озері борсався Кандата. Хоч куди глянь, усюди тьма кромішня, і тільки коли-неколи в тій темряві зблисне вістря Шпилястої гори. (...)

Та якось ненароком він звів очі вгору: з далекого неба над Кривавим озером у пітьмі, немов боячись людського ока, по-

Мідзуно Пурін. Ілюстрації до твору «Павутинка». 2011 р.

Мідзуно Пурін. Ілюстрації до твору «Павутинка». 2011 р.

висла блискуча сріблиста павутинка. Уздрівши над головою павутинку, Кандата на радощах аж сплеснув у долоні: учепившись за неї, напевне, можна далеко полізти, навіть з пекла вибратися. Якщо все піде на лад, то і в раю можна опинитися. А тоді вже не доведеться страждати на Шпилястій горі й потопати у Кривавому озері.

Отак розмірковуючи, Кандата мерщій учепився обома руками за павутинку і відчайдушно почав дертися вгору. Ясна річ, такому лиходієві, як Кандата, до цього не треба було звикати. Та хоч як він силкувався, а догори піднятися було нелегко — рай і пекло віддаляла не одна тисяча *рі*[1]. Зіп'явшись трохи, Кандата втомився й навіть не міг рукою ворухнути. Що ж тут удієш? Вирішивши перепочити, Кандата повис на павутинці й зиркнув униз.

А все-таки його зусилля не пропали марно. Криваве озеро, що в ньому він потопав, за такий короткий час зникло в пітьмі, а страшна своїм тьмяним блиском Шпиляста гора вже опинилася під ногами. «Якщо так і далі, то скоро і з пекла, напевне, видобудуть». Обхопивши руками павутинку, Кандата зраділим, як ніколи, голосом прокричав: «Наша взяла! Наша взяла!». Та враз він схаменувся — слідом за ним, як мурашня, по павутинці вгору п'ялася сила-силенна грішників. (...) Треба негайно щось

[1]Рі — міра довжини (3,9 км).

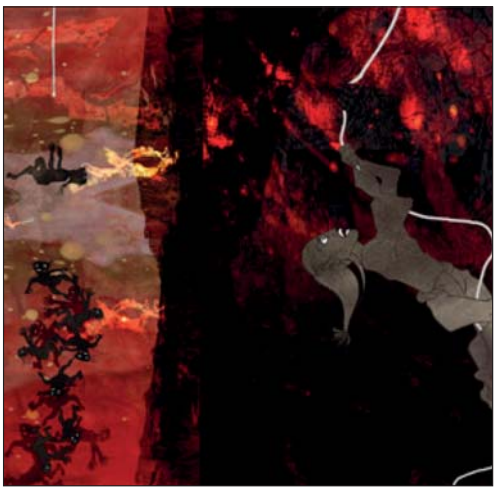

Мідзуно Пурін. Ілюстрації до твору «Павутинка». 2011 р.

придумати, інакше павутинка увірветься. І Кандата щосили закричав: «Гей, грішники! Це моя павутинка. Хто вам дозволив чіплятися за неї? Ану, спускайтеся вниз!».

Але тої ж миті павутинка зненацька розірвалася саме над Кандатою і він, закрутившись дзиґою, швидко зник у темряві. В імлистому просторі, виблискуючи, лише висіла тоненька райська павутинка.

III

Чому обличчя Будди посмутніло?

Стоячи на березі озера Лотосів, Будда від початку до кінця стежив за цією сценою. А як Кандата каменем упав у Криваве озеро, обличчя Будди посмутніло і він пішов далі. Мабуть, жалюгідним здався йому Кандата, який намагався тільки сам вилізти з пекла, але був заслужено покараний за своє черство серце й знову опинився в безодні.

А лотосу до всього байдуже. Його білий, як перлина, цвіт похитував вінчиками коло ніг Будди, а золотисті тичинки сповнювали повітря невимовно приємними пахощами. У раю бралося до полудня.

(Переклад Івана Дзюба)

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. За які вчинки Кандата опинився в пеклі?
2. Чому Будда звернув увагу саме на нього?
3. Чи було достатньо одного доброго вчинку, щоб Кандата міг мріяти про порятунок?
4. Чи використав Кандата шанс урятуватися?
5. У якому місці обірвалася павутинка? Чи випадково?
6. *Дискусія*. Чи мав право Кандата привласнювати павутинку? До чого це призвело?

Аналіз та інтерпретація

7. Назвіть частини твору. Поясніть обрані вами назви.
8. Знайдіть і виразно прочитайте кульмінаційний момент новели. Які риси характеру виявив герой?
9. Сформулюйте ідеї твору.
10. Розкрийте символічний зміст образів — *лотос, павук, павутинка, річка, озеро*.

Творче самовираження

11. Напишіть твір-роздум на тему «Лотос і павутинка для людини».

Цифрові навички

12. За допомогою інтернету знайдіть світлини або ілюстрації, що підходять до певних епізодів твору. Продемонструйте і прокоментуйте.

Дослідження і проєкти

13. *Робота в групах*. Підготуйте проєкт на одну з тем (за вибором):
    1) «Японський живопис кінця XIX — початку XX ст.»;
    2) «Культура сучасної Японії»;
    3) «Традиційне вбрання японців»;
    4) «Популярні свята в Японії».

    Доберіть світлини, підготуйте презентацію.

Життєві ситуації

14. Напишіть список людських вад, які засуджено у творі. Які вади, на вашу думку, варто додати до цього списку?
15. У статті «Мораль завтрашнього дня» Акутаґава Рюноске писав про те, що вчорашня мораль була феодальною (коли діяло правило залежності від господаря), сьогоднішня мораль — індивідуалістична (тобто кожен сам за себе), а завтрашня мораль має орієнтуватися на соціальну спільноту. Як ви вважаєте, якої моралі потребує сучасна Україна для розвитку й процвітання? Поясніть.

Віктор Близнець (1933—1981)

Уява важливіша, ніж знання.
Альберт Ейнштейн

Віктор Близнець — письменник, закоханий у дитинство, природу і людей. У велику літературу прийшов із творами для дорослих, та незабаром відчув, що його покликання — писати книжки для дітей і підлітків.

Дитячі роки Віктора Близнеця минули в селі Володимирівці Одеської області (нині Кіровоградська область). Спогади про ту щасливу пору значною мірою вплинули на творчість письменника, у якій він оспівав природу рідного села. Та найбільше Віктор цінував казки й розповіді батька про історію рідного краю.

Віктор Близнець змалку зазнав чимало горя, адже народився в рік голодомору й мало не помер у ранньому віці. Його навчання в школі перервала німецько-радянська війна. Довелося йому також пережити важкі часи окупації, голод, повоєнне лихоліття.

Віктор Близнець навчався на факультеті журналістики Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка (нині Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Його однокурсниками були Василь Симоненко, Тамара Коломієць та інші талановиті митці й мисткині. Працював журналістом і редактором у газетах, журналах, видавництві й водночас займався літературною діяльністю.

За життя Віктор Близнець створив п'ятнадцять книжок малої прози й повістей: *«Ойойкове гніздо»* (1963), *«Древляни»* (1968), *«Женя і Синько»* (1974), *«Земля Світлячків»* (1979), *«Золота гора до неба»* (1980) та ін. У цих творах порушив проблеми життя і смерті, правди і кривди, любові й ненависті. Твори Віктора Близнеця перекладено багатьма мовами. Його доробок відзначено літературною премією імені Лесі Українки. У 2003 р. Міжнародний освітній фонд імені Ярослава Мудрого започаткував Літературну премію «Звук павутинки» імені Віктора Близнеця за найкращі твори для дітей та юнацтва.

«ЗВУК ПАВУТИНКИ»

«Поема в одежі прози». Повість Віктора Близнеця «Звук павутинки» містить дев'ять новел, пов'язаних між собою змістом. Це надзвичайно ліричний твір, у якому переплетене реальне й уявне. Друг Віктора Близнеця поет Володимир Базилевський зауважив, що «Звук павутинки» — це «поема в одежі прози».

Письменник присвятив повість «трав'яним коникам, хрущам, тихому дощеві, замуленій річечці» як найдивовижнішим явищам, що відкриваються людині в дитинстві. Автор вважав: що глибше ввійдуть живі враження природи у свідомість дитини, то більше вона відчуватиме свою відповідальність за мирне співіснування з нею.

Чарівний світ уяви. Внутрішній світ юного героя становить основу сюжету повісті. Розповідь ведеться від імені сільського хлопчика Льоньки, який має піти в третій клас. Довколишній

presentations

світ для нього наповнений дивовижними звуками, явищами, істотами. Його фантазія оживлює і наділяє незвичайними властивостями будь-який предмет. Завдяки цьому буденні справи перетворюються на справжню подію. Льонці ввижається, що кімнатою бігає срібний чоловічок, десь під лавкою причаїлася страшна кудлата Сопуха, пічка, у якій варять борщ, скидається на пароплав, а листочки на воді — на флотилію. Тільки-но Льонька розплющує вранці очі, світ для нього сповнюється пригодами й дивами. «Чистотою звучання, культурою письма ця річ нагадує мені “Маленького принца” Антуана де Сент-Екзюпері», — так оцінив твір Віктора Близнеця Олесь Гончар.

У колі добрих друзів. Льонька живе з матір’ю в маленькому селі, де немає дітей його віку. Зіткнувшись із проблемою самотності, розв’язує її за допомогою уявних друзів. Він навіть дружить із собакою Рексом, якого давно вбив сусід Глипа, але Рекс для хлопчика ніби живий.

Уявною подругою Льоньки є Ніна. Вона припливає до нього на кораблику, знає про всі події та новини, дає поради. У світі його фантазії Ніна стає справжньою, живою і навіть бере участь у його іграх.

Крім того, у Льоньки з’явився і справжній друг серед дорослих — учений Адаменко, який просить, щоб його називали Адам. Він один із творців «атомного сонця», а тепер — безнадійно хворий на променеву хворобу. Адам знаходить спільну мову з Льонькою, цікавиться його поглядами на життя, допомагає побудувати на річці греблі. Образ Адама у творі символізує непереборну любов до життя всупереч трагічним обставинам.

Але Адам помирає, а потім іде назавжди уявна подруга Ніна, адже восени на Льоньку очікують школа та нові реальні друзі.

Символіка. Одним із провідних символів повісті є звук павутинки. Він утілює дивовижність і красу світу, уміння відкрити його для себе. Письменник вважає, що не кожному з дорослих вдається вловити звук павутинки на слух, відчути його можна тільки чистим серцем. Льонька здатен створити свій особливий внутрішній світ, тонкий і невловимий, як сріблясте павутинка. Автор ніби закликає нас залишатися в душі назавжди дітьми, сприймати довколишній світ незвичайним, кольоровим і сповненим чудес.

ЗВУК ПАВУТИНКИ (1969)

ПОВІСТЬ

(Скорочено)

1. Срібний чоловічок

1. *Які емоції і почуття переживає Льонька, спостерігаючи за забавками срібного чоловічка? Знайдіть у тексті слова на підтвердження вашої думки.*
2. *Чим вразили Льоньку Вишневі Пушинки? Які художні засоби використовує автор, змальовуючи Пушинки?*

— Дзинь...

— Дзінь...

— Бумс!

Я лежу, сповитий темінь-темнотою, і слухаю, як він бавиться. Він давно живе в нашій хаті, може, у запічку, а може, під лавою, де, згорнувшись клубком, дрімає Сопуха. Він зовсім не боїться Сопухи і часто спить на її м'якеньких лапах. А рано-вранці, коли дома нікого нема і вікна закриті віконницями, він приходить до мене в гості. Сідає на бильце мого ліжка і видзвонює срібними підковами.

— Дзинь...

— Дзінь...

— Бумс!

Зараз він у кутку біля мисника. Там чорна діжа з водою, там вогко й темно, але я бачу його. Він тоненький, як стеблинка, той химерний чоловічок. І світиться — синім вогнем. А бистрий, моторний — не вслідкуєш за ним. Шасть, шасть! — так і бігає по долівці, та все скоком-прискоком, так і пурхає по хаті, і здається: блискає світлячок у пітьмі. Крильця у нього легкі й прозорі, як у трав'яного коника, і коли він змахує крильцями, вони тихо шерхотять, майже нечутно потріскують: трісь-трісь-трісь...

Зранку йому весело; мабуть, добре виспався, похрумкав пшеничні крихти (я насипав йому на лаві) і зараз вигулюється — підскакує на одній нозі. Підскочить і вдарить підківками:

дзень! Підскочить і вдарить: дзень! І сам прислухається, як у нього виходить оте срібне дзенькання.

Ось він пурхнув з полиці на ослін і застрибав до мене. Диви, диви, то він дражниться: стриб-стриб — підскочить до мене, а тоді стриб-стриб — тікає назад. І язиком прицмокує, наче примовляє: «Буц, буц, не боюц!».

Ага, думаю, ти в мене дограєшся. Зараз я тебе зловлю...

Тихенько просовую ногу з-під ковдри; і тільки я висунув п'яти — мурашки побігли по тілу, побігли... аж до теплих грудей. Завмираю, жду, поки ноги звикнуть до лоскітливих мурашок. Потім лягаю на живіт і спускаюсь додолу. Сунеться ковдра, сунусь і я, і повисаю десь у повітрі, повисаю над чорною пелюкою. Мені шпигає в лікті, я скрикую «ой!», і пускаю ковдру, і падаю, і раптом торкаюсь чогось холодного, і то, виявляється, долівка.

Ні, я геть не злякався, просто подумав, що впав у глибоченьку яму, і в мене дрижать коліна. Ось я трошки постою, подивлюсь, куди мені йти. Внизу так і дише темінь, і холод хапає за спину. Може, назад? Ліжко ось тут, ковзь — і сховаюсь під ковдру... Еге ж, а той чортик? Він же дивиться з кутка і сміється. Ну чого ти смієшся? Думаєш, я злякався? Стривай, піймаю тебе за хво, тоді побачиш. (А ти знаєш, що таке хво? А хві? А хва? Не знаєш? Отож-бо! Це хвостик у хвалька... такого, як ти).

Темно кругом, я наставляю руки (не граюсь у киці-баби) і навшпиньках ступаю в куток. Щось шелестить проз мене, я розсуваю темінь з-перед очей і придивляюсь: де ж він, малий шалапутько?

— Бульк! — стрибає під ноги мені хитрий чоловічок, від нього тільки срібна тінь, я шастаю руками: нема!.. Куди ж він утік? Обмацую долівку. Щось мокре внизу, липке, немовби тісто. А ось — місячне кружало. Воно ледь-ледь погойдується-

І. Литвин. Ілюстрація до повісті «Звук павутинки». 1985 р.

ся, відсяває тьмяним блиском, і хтось на ньому скаче і лунко б'є підборами: бумс! бум!

Тс-с-с! Він тут.

Я долонею — раз! — ляснув по кружалу, хлюпнула вода з-під руки.

Вода в цинковому тазику.

І я пригадав.

Після дощу затекла у нас хата. Спершу на стелі зробилась жовта райдужна пляма, немовби хтось намалював криве і трошки замурзане сонце. Потім сонце скривилось ще більше, підпливло водою, і додолу закапали руді, перемішані з глиною сльози. Краплі — бумс! — били з розгону в підлогу, видовбували собі лунки, і скоро наша долівка стала такою подзьобаною, як на картинках Місяць, — вся в дірочках і ямках.

Це була дивовижа, я бігав по хаті і заглядав у лунки, над якими тріскались бульбашки, а мати сказала: «Ой горенько! Потоп!.. Що ж воно буде!» — і притягла ночви, і підставила тазик.

Даремно мати злякалась, нічого страшного не сталося. Навпаки, у нашій хаті залунала музика; старі дерев'яні ночви грали по-своєму, і цинковий тазик, куплений в сільмазі, грав по-своєму. Дзум, дзинь, дзінь! — озивався тазик, і звук був такий, наче били молоточками по скляних бурульках. А ночви казали коротко й глухо: бумс! (...)

Я вже й забув, чого опинився тут, біля мисника; стою і слухаю, як набрякають краплі, як вони зриваються зі стелі, як прошивають темряву, як вибухають мелодійним звуком.

Треба довго ждати, поки булькне вода у тазику, і я підганяю краплю: «Падай, ну падай швидше!». Уявляю собі: ось повисає на стелі туга намистина, круглішає, наливається і раптом...

І раптом — лусь!

Я здригнувся, не зразу сторопав, що то була крапля і що вона дзьобнула мене у самісінький ніс, бризнула в очі росою. Я ще й не прокліпав холодну росу, як щось майнуло переді мною — зашерхотіли крильця, синя іскра пурхнула на мисник, аж на верхню полицю. То він — срібний чоловічок! Утік од мене.

Утік — і раз потемнішало в кутку. Лава й діжа стали волохаті. «Чхи!» — пирхнула Сопуха. Пирхнула і заворушилась.

«Тікай!» — шарпнуло мене.

І коли я біжу назад, за мною біжить холодок, і темрява женеться за мною, хтось ніби хоче вкусити за п'яти. Я спрожога кидаюсь у постіль і шурхаю з головою під ковдру:

«А що, вкусив?» — і тихенько сміюсь.

Я лежу і сміюсь (бо таки спритно втік), і щось шумить в голові, десь ніби клепають ковалики. (...) Я настовбурчив ковдру, вийшов гарний курінь над головою; тихцем виглядаю з того куреня і бачу, яке чудернацьке видовище снується в хаті. (...)

Це моє кіно.

Дивіться, що воно буде.

Темно. Жевріє тільки вузенька смужка, вона тягнеться навскоси, од вікна до печі. А за нею, за цією смужкою, тихо й чорно. Та ось... ожила, заворушилась пітьма. Наче хтось сколотив її — піднялись дрібненькі пушинки. Вони виходять із темряви і на світлі стають золотими, рожево-пухнастими. Тихо снують пушинки, пливуть одна за одною, то піднімаються, то опускаються, то зникають зовсім.

Я колись і не знав, що в нашій хаті живе стільки малечі... Ви не смійтесь, ви краще придивіться — вони живі. Бачите: їх сила-силенна, але ніхто не штовхається, не заступає дороги, не заважає іншим. Бо це не прості, це Вишневі Пушинки.

Так, так, саме Вишневі.

Коли квітнуть сади, і тополі стоять у білому пусі, немов обліплені ватою, і кульбаби світять під хатою жовтими сонечками, — ось тоді Вишневі Пушинки живуть у саду, на волі. Вони сидять у чашечках квітів, білі-білі клубочки. Вітер колише їх, сонце зігріває, бджоли годують медом. А потім: одцвітають вишні, опадає пух із тополі, мати відчиняє вікно, і Пушинки із сумом перебираються в хату.

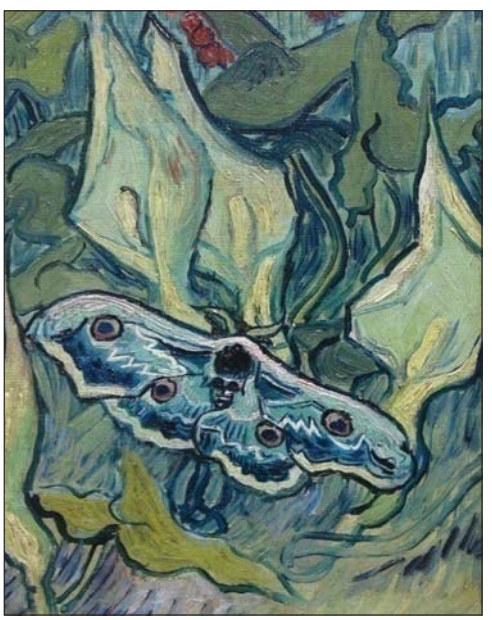

Вінсент Ван Гог. Бражник Мертва голова. 1889 р.

(...) До нової весни ховаються Пушинки у темних закут-

ках. Бо їх, маленьких, може і дощ прибити, і вітер завіять, і комар задушить.

Цілими днями вони сидять нишком. Сумують за сонцем, за фіалками, за вишневим цвітом. І тільки тоді, коли тихо, коли в хаті жеврів промінь, виходять на світло і починають свої забави.

(...) Освітлені сонцем, вони мерехтять, немов зірочки. Їх безліч, їх густо, як маку, і всі рожево зблискують, снують і рояться в пітьмі, сплітаючи свої сліди в химерне мереживо.

Вони танцюють. (...)

Та раптом — що це? Наче війнуло вітром, підхопило й змішало Пушинки, і вони сипонули врозтіч, в глухі закутки.

Ага, ось хто злякав їх!

З-за темної кручі випливла чорна пір'їна. Безшумно, покрадьки вийшла на світло. Я теж подумав — пір'їна, аж то піратське судно. Ніс закручений змієм, у два ряди весла, і стоїть на палубі капітан-розбишака, на ймення Вирвизуб, і гукає своїм бандюгам: «Хапайте Пушинок! Тягніть їх сюди!». І ринув, пішов корабель на лови, пірати ляскають веслами, б'ють по воді, б'ють по головах, тягнуть за коси нещасних... (...)

— Дзинь! — щось тріснуло, і я побачив, як шугнула згори синювата іскра, вдарила по пір'їні, по розбійницькому судну, звалила його у темінь.

Молодець! То мій чоловічок! Сріблястий!

Я аж загицав на ліжку.

Та ось причулось мені: на долівці, в густій пітьмі, щось шарудить, потріскує, поскрипує. Навіть причувся тупіт і тихе дзінькання. І я здогадався: то вони рубаються! Він їх звалив на підлогу, і тепер розбишаки оточили його — мого чоловічка — і з шаблями насідають на нього.

Держись! Я зараз!

Хотів був стрибнути з ліжка, бігти на виручку, та схаменувся: темно, ще наступлю на когось. І тут я згадав: поруч стоїть ослін. Біжком, навпомацки перебрався туди, видерся на підвіконня. Відчинив кватирку, штурхнув кулаком у віконницю.

І хлинуло гостре світло.

Наче піском сипнуло у вічі. Я затулився долонями, постояв засліплений, поки відмигтіло мені в голові. Глянув на долівку.

Там уже нічого не було.

(...) Розбіглись мої невидимки. Хата стала як хата. Повно води у ночвах і в тазику, вода потекла й на долівку, і потяглись аж до печі мокрі темно-руді латки. На це дивитись нецікаво, я засунув палець у дучку й загрюкнув віконницю.

Знов у темному царстві.

Лежу й думаю: звідки він узявся, хоробрий такий чоловічок? Мабуть, народився з крапель. (...)

— Гей, чоловіче, як тебе звати? — гукнув я туди, де стоїть діжа й хитається чорна тінь.

Мовчок. Ані звуку. Тихо й темно, як у вусі.

— Бумс! — раптом озвалась крапля. «Ага! — зрадів я. — Тепер знаю: тебе звати Бумс». Бумс, Бумсик, Бумсюк... А де твоя Бумсиха, де мале Бумсеня? Де дід Бумсило і баба Бумсючка? Ну, скажи! Мовчить. І дух затаїв.

Мені дуже хочеться взяти Бумса в руки, роздивитися, похукати на нього, погладити крильця. А може, й сховати в коробку... Е, ні! Він умре. Він засохне...

(...) А той метелик, якого я посадив у коробку? У нього крильця були жовто-білі, а на лапках, на вусах — золотистий пилок. Він був такий вертун, такий насмішник, так виводив мене по двору, поки я не спіймав його. Він упирався, не хотів лізти в коробку, шамотів, просився: пусти! Я не пустив. Я поклав його у коробку, а коробку в запічок і... забув. Аж восени, як сушили вишні, згадав. Кинувся до метелика — що це? Сухі шкаралупки... порохня... попілець. Зотлів бідолаха взаперті.

Для чого вбивати живе? Чуєш, Бумсе?

Гуляй собі в нашій хаті. Бігай, стрибай де хочеш. Я тебе не чіпатиму. Ніколи.

Ось тобі крихти на лаві, ось молоко у блюдечку — їж, поправляйся. Чуєш, Бумсюк?

І. Литвин. Ілюстрація до повісті «Звук павутинки». 1985 р.

2. Сопуха

1. *Знайдіть у тексті слова, які розкривають емоційний стан Льоньки в очікуванні Сопухи.*
2. *Чому, на вашу думку, Льонька захоплюється «живим народом» — комашками?*

Я вже великий і знаю, що Сопухою лякають дітей. Було, крутишся в ліжку, мати нагримає й скаже: «Ось покличу Сопуху...». Скаже, погасить світло і піде сама на кухню. А ти лежиш, і страшно-страшно тобі; ноги, як у равлика, потиху втягуються, втягуються під груди, і шия втягується, і ніс ховається між колінцями.

Ти скрутився калачиком, лежиш — нічичирк. Все в тобі заніміло, зіщулилось, тільки вуха ростуть. Ростуть вуха, як лопухи, пнуться в темряву, ловлять найтихіше шкряботіння. О, почалось!.. Це вона!.. Там, під лавою, у найчорнішому кутку, сопе Сопуха, так сопе, аж вітер ходить по хаті. Я накриваюсь подушкою, починаю казати про себе «га-ла-ла!», щоб заглушити звірюку, але де там! Щось шкребеться, щось дмухає і під подушку. І втямить не можу, чи то Сопуха сопе, чи сам висвистую носом. Ні, то вона чалапає!

Я заплющую очі, сильно-сильно заплющую, до пекоти, до червоного жару, та все одно бачу: встає — бура кудлата Сопуха... чмихнула, обтрусилася, а тоді гоп на лаву. Ба, то вже не лава, то лиса стара вовчиця; чап-чалап, чап-чалап, — йде, переставляє лапи, суне до мого ліжка. Верхи на вовчиці — Сопуха.

Не кричить. Не жахайтесь. Не кличте мами. Знаєте, що треба зробити?

Треба сказати: «Бумс, за мною!» — і стрибнути з ліжка. Так, це страшно, але з вами Бумс, і ви командир, і за спиною кіннота, шаблі наголо. Рушайте в атаку, сміливіше! Стисніть кулаки, зціпте зуби, ви мужчина; темряву штовхніть плечем, грудьми вперед і примовляйте:

Барі варі вде,
Грім з громами йде!

Не оглядайтесь. Йдіть і кажіть Бумсові: «За мною, Бумсе! Вони тікають, вони розбігаються!». Ви з Бумсом уже в кутку. Не бійтесь, простягніть руки, помацайте лаву. Правда ж, вона

гладенька, тверда, спокійна дерев'яна лава. І стоїть на місці, нікуди вона не ходила, то вам таке привиділось. А тепер помацайте під лавою. Стіна, долівка і більше нічого. Сопуха? Яка Сопуха? Невже ви повірили, що є на світі Сопуха — оте старе кудлате ледащо, оте сонне сліпко, що цілісінький день спить у корчах, а на ніч залазить до людей.

У хату?

Не вірте. Ніякої Сопухи нема. Її придумали старші, щоб лякати дітей. (...)

Пам'ятаю, як малим я виліз у двір. А в малого, ви знаєте, очі в дворі розбігаються. Пляма сонця, пляма неба, пляма трави — все велике, сліпуче, незвичне. Весь цей огром двигтить, хитається, тікає з-під ніг, і тебе несе хтозна-куди. Від цього величезного світу голова йде обертом. Леле, що ж робити? І вхопитися ні за що!..

(...) Сів під хатою, спиною до сонця. І заворожила мене призьба. Вона схожа була на лежанку, тільки довга, і тепла, і вся потріскана. Тріщини темні й глибокі, можна туди пальця просунуть, і в кожній ямці бігало щось живе — стоножки, солдатики, мурашки. З нірок дивились на мене такі жуки й жученята, яких я зроду не бачив. Мабуть, оці тріщини були для жуків справжнісінькі яри й канави, а онде урвище, а он із моху зелений гай, і там сиділа красива золотиста мурашка.

Я помітив, що на стіні коржем відстала глина, і в схованку ту шмигнула ящірка. Прискакало мале жабеня, пузце біле, спина пухириста, сумно глянуло мені в очі і сховалось під призьбу.

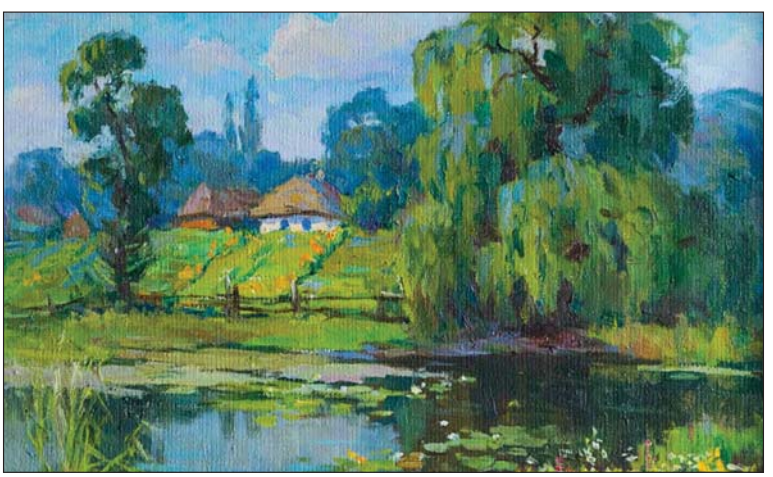

Микола Богданович. Десна. 2000 р.

Довго дзуменіла оса, тикалась у лутку вікна, сердилась, щось шукала. Та ось знайшла дірочку, потрясла хоботком і полізла... куди полізла? До нас у хату?

Тут я задумався. Ящірка, жабеня, мурашки — де вони всі ховаються? Мабуть, у стінах, у долівці, у вікнах. Вони з нами, наші сусіди, живуть в нашій хаті; там їхні гнізда, білі подушечки, мала дітлашня й вусаті комахи-няньки.

Я приклав вухо до призьби. Вона зашаруділа, як коробка, набита хрущами. Там, у призьбі, кишіло таємне життя. Напевно, там були свої комашині школи, були палаци, війська і відбувались святкові паради... Звідти, з того комашиного царства, вилізла на сонце чорнява мурашка, повела вусом, лупнула на мене оком (здрастуй, мовляв, козаче!) і сховалась назад.

— Скажи, який світ! — застиг я здивований. — Скільки кругом живого народу!

3. Крилаті дерева

Чи можна Рекса вважати другом Льоньки? Доведіть вашу думку.

(...) Мати сидить у біленькій хустині, такий дашок зробила на очі, щоб не сліпило сонце; на лице їй упала тінь, і мати ще строгіша від того, замислена, заклопотана. Мабуть, не зжалиться. Скаже: «Самого не пущу».

Аби ж Рекс був, мій собака. Ми б удвох пішли. Нема Рекса. Убив його Глипа.

Якщо Глипа суне повз нашу хату, я хутенько — шасть! — присідаю за погребом або за кабицею. Бо той Глипа, як вам сказати... дідькуватий. Йде, чоботи в нього важкі, як ступи; він шкорб-шкорб — так і гребе ногами пилюку. Голову звісить, очі в землю, наче загубив п'ятака. А за плечима у нього двостволка.

Скажеш було: «Добридень, дядьку!» — не чує. Гукаєш: «Добридень, дядьку!» — мовчить. Підбігаєш та: «Здрастуйте, щоб вам!..». Тоді, як вовк, поверне голову і: «Вшша!» (це в нього «ша!» чи «пшов!» — не знаю).

Вшикне разок на тебе, більше не захочеш здоровкатись.

Живе Глипа не так, як усі, а навпаки: вдень, коли люди роблять, він спить; вночі, коли люди сплять, він товчеться. Ходить, гупає чобітьми по селу. Каже, вночі я краще бачу.

І на полювання (а він мисливець) виходить тільки присмерком. (...) Ось цей Глипа і вбив мого Рекса. Мовляв, напав собака на нього вночі. Бреше... Не такий був Рекс.

Рекс був добрий собака. До нього в будку ходили курчата, жило з ним криве гусеня, забігав сюди білий кролик. Налізе в будку малечі; Рекс ляже, витягне лапи, вуха по землі розстелить, зажмурить очі — блаженствує. Звірята обліплять його з усіх боків: кролик під пахву залізе і спить, як у гніздечку; гусеня до теплої шиї притулиться; курчата всядуться, де хто хоче: і на спині, і на лобі, а котресь — і на кінчик собачого носа. Рекс — як мертвий, вухом не здригне: хай собі гріються. Тільки розтулить око, ліве чи праве, сонно блимне: ну, як там, зручно всім? А ще він був учений собака. І любив смішити людей. Сиджу я під хатою, обнявши кудлатого Рекса, коли це виходить мати у двір, і якась вона заклопотана, ніби щось забула або загубила. З нею це часто буває: ходить, снує по хаті, шукає: «Де я поклала ніж?» — а ніж у неї в руках. І зараз видно: мати присмучена. Я ліктем тихенько штовхитьнув Рекса й кажу йому, сумно проказую: «Рекс, ти знаєш, я від'їжджаю — далеко. Прощавай». Рекс тут же схоплюється на ноги, знімає з кілка мій картуз, несе його в зубах і — хоп! — одягає мені на голову. Я кажу: «Рекс, може, ти й почистиш мене на дорогу?». Рекс хвостом, як щіткою, обмахнув сміттячко з моїх штанів, лизнув мене в руку, в щоку і весело зиркнув у вічі: все — чистий як нова копійка. Тоді я кажу: «Рекс, а ти не знаєш, де мій автомат?». Рекс — він був рудий-рудющий, мов огонь, —

І. Литвин. Ілюстрація до повісті «Звук павутинки». 1985 р.

притьмом кидається в сіни і несе в зубах мою зброю, бузинову палицю.

Мати, хоч і зажурена ще, трошки всміхається і мовить: «Вас хоч обох у цирк»...

І такого собаку убив Глипа.

(...) Ну от, обід зварено.

І мене зварило. Голова — як чугунок. Щось у ній потріскує. Наче там, у голові, відлущується полуда.

— Мам, я піду на річку.

— Не треба... Куди ти сам?

— А я не сам. Я з Рексом піду.

— З яким Рексом? — мати глянула на мене, немовби сказала: «Схаменись. Що ти плетеш, хлопче?».

Я не плету. Я знаю, Рекса нема, ну та й що з того?..

Подивіться: на городі хитнулось гарбузове листя, хитнулося, зашаруділо, хтось нетерпляче борсається в гущині, лізе, пробирається сюди.

Рекс?!

Так, це він. З-під листя вискочив захеканий пес, трошки в реп'яхах, трошки в болоті, морда хитра й весела, аж блищить. (...)

Звісив Рекс язика, дивиться на мене — очі руді й бешкетні. То він підмовляє мене: гайда в степ... гайда на полювання. Але ж духота. Куди тобі в степ, кудлань, коли й так хлебчеш язиком повітря?

— Рекс, — підморгнув я, — краще ходімо на річку.

Я встав. Звівся за мною й пес (а може, тінь піднялась), і ми тихо пройшли повз матір. Вона провела нас збентеженим поглядом. (...)

— Рекс, пішли, — сказав я до тіні, що лежала в моїх ногах, і тінь слухняно пішла за мною. За хатою гукнув: — Ну, хто швидше! — і перший пустився городом.

Стежка гаряча, стежка суха, аж біла, і ноги виляскують по землі, і вітер пузирем надуває сорочку.

Я не обертаюсь, але знаю: пес — той не кинеться одразу навпередки. Стане під хатою, вуха у нього сторч, хвіст — кренделем. Він готується до стрибка, очі горять бешкетством. «Біжи, хлопче, біжи, — написано на Рексовій морді, — я тебе попускаю».

І я стараюсь, біжу щодуху, аж пече мені в п'яти. Стежка в'ється городом, потім викрутас і — в сад. Як тільки я пірнаю в

кущі, в зелений присмерк, щось шурхає за спиною. Ось мелькнуло вогнисте віяло, завихрило в кущах. Рекс! Доганяє мене!

Ми летимо з кручі. Я розкинув руки і бачу тінь, що несеться рядом; то мій Рекс, мій нерозлучний собака. (...)

4. Адам

Прослухайте авдіотекст. Як ви гадаєте, чому Адам, перебуваючи на річці, назвав цю місцевість раєм?

audiotext

Льонька сумував через власну самотність. Адам не з'явився, бо захворів. Перебуваючи біля річки, хлопець побачив млинок, який змайстрував Адам. Льонька замилувався красою природи, але туга за другом не відпускала.

5. Ніна

1. *У які моменти життя в уяві Льоньки з'являється Ніна? Чи потребує він такої подруги?*
2. *Прокоментуйте висловлення Ніни: «З добрих людей виростає щось добре (...), а хто злий, завидющий, то буде реп'яхом, кропивою...».*

Леонід Хведчук. Човен. Живопис. 2000-ні роки

Я хочу друга.

Хочу, щоб хтось до мене прийшов.

Спираюсь на лікті, кидаю погляд на річку, аж туди, де вона вибігає з-за пагорба, напружено дивлюсь і бачу: пливе... пливе човник. Тихо прямує під вербами, поминає острівці водяних лілей, безшумно виходить на плесо, ані хлюпне, ані бовтне веслом. Сонце всипало річку блискітками, і човник пливе, як місяць між зорями, і хтось підгрібав веслом, править до нашого берега.

Вже недалеко — ось він! Повертає до броду, і видно блакитний човник і блакитне весло, і сидить у човнику — хто б ви думали? — дівчинка. Вона теж блакитна, очі великі й здивовані, у косах — біла стрічка.

Я й не стямився, як човник заплив у протоку і став. Став під скелею, на швидкій течії. Дівчина витягла мокре весельце й поклала на дно човна. І звела на мене голубі очі.

— Ти мене кликав? — спитала вона.

— Та ні, не кликав... Просто хотів, щоб приїхала.

— Ну добре. Прив'яжи, будь ласка, човен, а то понесе за водою.

Вона кинула мені ланцюжок, і я прив'язала його до старого кореня, що ліктем виступав із землі.

— Слухай, — сказав я. — Протока вузенька, моя нога ледь пролазить між скелями, а як ти запливла сюди?

Тінь пробігла по її обличчі. Вона пригнулась, зняла білу туфельку, постукала нею об борт човна, буцімто вибиває пісок.

Мабуть, не любила, щоб її дуже розпитували. Взявши туфельку, дівчина глянула на камінь, де я лежав, і спитала:

— Що то коло тебе?

— Млинок. Вночі потрощило його.

— Це Адам тобі зробив, правда ж?

— Адам. А звідки ти знаєш?

І знов вона промовчала. Схилила голову, пальцем підперла щоку й спитала журливим голосом:

— Скажи, чи ходить зараз Адам у капелюсі?

— Ні, — відказав я. — Не ходить у капелюсі. І взагалі не ходить. Лежить у хаті в Сірохи. Баба кутає Адама й голосить, синів своїх згадує... А Сіроха, щоб ти знала, це мати його матері, або ж баба. І каже Адам, що втік сюди від лікарів, бо ганялись вони з уколами; втік, та бач — застудився. Такий слабий, встати не годен.

— Я знаю, — спохмурніла дівчина й сумно глянула на потік води, що падав із каменя в розколину. — Він безпорадний, як дитя. Йому й близько не можна підходити до річки, а він цілий день пробовтався... а вночі задихався, був гарячий, мов жар... І потім, ще зовсім хворий, нишком подався на річку, щоб збудувати млинок.

Хвилі гойдали човник, і дівчинка гойдалася чи, може, печально хитала головою.

— Передай привіт йому, — мовила вона строго, — і ще передай: я на нього сердита. Хай береже себе.

— Від кого ж передати?

— Скажи, від Ніни. Він знає мене.

— А-а! Так це ти Ніна! — підвівсь я, здивований. — Ти якось приснилась була мені. Сниться, наче бринить павутинка на вітрі і тоненько-тоненько виводить: Ні-і-іна...

— Мені час, — промовила Ніна. — Одв'яжи човен.

Коли я подав їй прив'язь, вона відштовхнулась веслом і швидко понеслась з протоки. В блакитному платті, з білою стьожкою в косі, вона стояла в човні, освітлена сонцем, і здавалось — пливе по воді свічка з трепетним вогником. (...)

Вдруге вона припливла надвечір.

Вже сутінь залягла між берегами, кумкало десь жабеня, вода була спокійна, з глянсом. І тоді показався її човник. Як і першого разу, він ішов згори, з тих країв, де заходить сонце і де починається річка.

Ще здалеку видно було, що човник у Ніни інший, не голубий, а білий з темними рисками, наче зроблений з березових лубків. Човник березово-білий, і Ніна у білому сарафанчику, з чорною стрічкою в косі.

І сьогодні вона смутна; може, навіть смутніша, ніж учора.

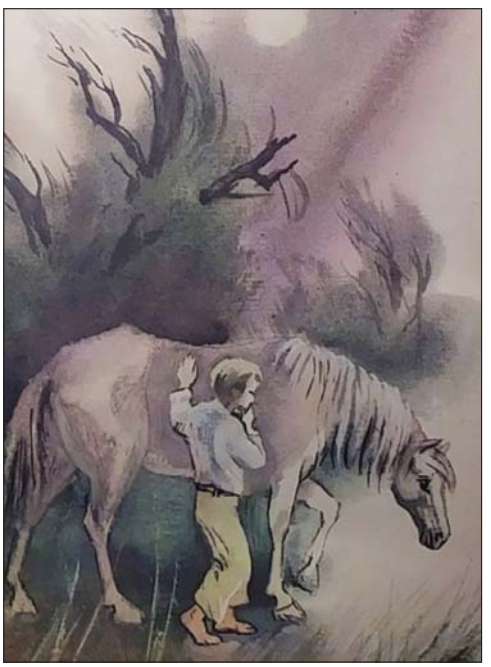

І. Литвин. Ілюстрація до повісті «Звук павутинки». 1985 р.

Вона причалила до берега, привіталася, склала руки на колінцях і, зажурена, дивилася з човна у воду.

— Ніно, — почав я розмову. — Це багато, коли тридцять дев'ять і п'ять?

— Тридцять дев'ять — багато, — зітхнула вона, — а якщо й п'ять — ще більше.

— Така в нього температура. Кажуть, помре...

Ніна, схиливши голову, мовчала. Щось тихо булькнуло — може, впала сльозинка у воду.

— Ти був у нього? — кліпнула на мене мокрими віями.

— Був. Його перенесли у двір під яблуню. Він лежить білий як сніг. І, здається, не дише. Очі заплющені, такі сині-сині, а в куточках білі росинки... Він мене спершу не признав. Я підійшов, поторсав за плечі: «Адам, Адам», — кажу. Як неживий. Тоді я ще поторсав — він ніби очнувся, рукою лап-лап... до мене потягся. «А-а-а, — каже. — Це ти, Ленд, — прошепотів губами. — Нічого, нічого, капітане. Ми ще з тобою змайструємо греблю, справжню, з цегли...» І втішає, рукою мене погладжує. (...)

Не змовляючись, ми сиділи мовчки: я на березі, Ніна у своєму човні. (...)

— Ніно, — сказав я неголосно. — Я хочу померти. Тільки ненадовго. Хочу подивитися, що робиться там, під землею. Ну, зберуться люди, поплачуть, поголосять, засиплять могилу і підуть. А далі? А що тоді? (...)

— Не треба! — здригнулась Ніна, й обличчя в неї стемніло. — Звідти ніхто не повертається... Я знала багатьох, я з ними дружила, вони повиростали, і кого вбило, кого хвороба задавила, — ніхто не повернувся. Не смій помирати, чуєш! — пристукнула вона кулачком і строго глянула на мене. — І Адамові скажи: хто помре, той більше не житиме.

(...) «Е, ні! Тут щось вона, ця дівчина, переборщила». Я так і сказав їй: не вірю, щоб люди вмирали зовсім.

Ніна замислилась. І сказала повагом:

— Так, люди не вмирають зовсім. Коли вони лягають у землю і самі стають землею, то з них виростає трава чи дерева. З добрих людей виростає щось добре — яблуні, бузок, маргаритки. А хто злий, завидющий, то буде реп'яхом, кропивою, лишаєм повзучим.

Я тупнув п'ятою в землю й викрутив ямку. «Гм, — спало чомусь на думку. — А що виросте на місці Глипи?»

8. За павутинкою

Прослухайте авдіотекст. Як «звучить» павутинка? Як ви можете охарактеризувати цей звук?

audiotext

Поховання Адама. Зустрівшись із Ніною, Льонька на її прохання виготовив кораблик із матеріалу, що надіслав у відправленні невідомий Олс. На прощання друзі розпалили багаття і пообіцяли одне одному знову зустрітися.

9. Все відпливає

Про що спілкуються під час прощання Льонька й Ніна? Які емоції він і вона переживають?

(...) Ніч стояла між нами; я тримав Ніну за руку, але не бачив її. Ми принишкли, наче осиротіли без вогню. Десь у небі зі свистом пролетів самотній птах.

— Осінь, — сказала Ніна.

— Осінь, — сказав я. — Птахи у вирій збираються.

Вінсент Ван Гог. Вітфілд, кипариси. 1889 р.

— І мені пора.

Я відчув, як вона легенько стисла мені руку.

Ніна відпливала восени.

Все пливе восени: листя за водою, хмари, павутиння, птаство, школярі, комбайни. Все кудись пливе, прощається з літом. І Ніна прощалась.

Як завжди, ми зустрілися з нею на броду. Вона сиділа в кораблику, я на камені. По воді проносились тіні журавлиних ключів.

— Ти в який клас підеш? — спитала Ніна.

— В третій.

— Значить, скоро забудеш про мене.

«Ет, — знизав я плечима. — Навіщо пусті балачки?»

— Так, ти забудеш про мене, — тихо, але твердо сказала Ніна. — У мене друзів багато було, вони повиростали, купили собі мотоцикли, транзистори, квитки на футбол. І коли я приходжу до них у гості, вони дивляться на мене сонними очима і не впізнають. «Ти хто?» — питають. «Ніна», — кажу. «Не знаю такої». — «А пам'ятаєте, — нагадую тоді, — як ми слухали в степу павукове радіо?» — «Тю, що за дурниці!.. Павукове радіо! Йди собі, дівчино, геть, не мороч нам голову!..»

(...) — Не всі такі, — ображено засопів я. — Адам не забув. Він часто казав про тебе.

— Адама, — Ніна особливо якось вимовила це ім'я. — Адам був дитина. Велика дитина. У нього був свій Бумс, своя Сопуха і свій ліхтарик. (...)

express-lesson

Костянтин Крижицький. Човен на березі. 1887 р.

Я порився в кишені, витяг свої припаси. Забрів по коліна в воду, до її кораблика, і сказав:

— Ніно, ось два кремінці. Найкращі. Один світлий, другий з багрянцем. Вони викрешують вогонь. Якщо тобі страшно-страшно стане, візьми їх і так покреши — блись, блись, і все, і страху не буде.

— Гарні кремінці, — сказала Ніна й загорнула їх у хустинку. — Ну все, Льоню, мені пора.

Вона сіла в кораблик, спустила весла на воду. Легкий, із соснової кори, вітрильник вийшов на течію. Вся річка була встелена жовтим листям, від нього рябіло в очах; серед жовтого листу плив її тихий кораблик. А над нею неслись павутинки, а ще вище — журавлині ключі. Річка петляла долиною, губилась за бурим горбом. І кораблик віддалявся, меншав, мрів над водою. Я вже бачив тільки присмучену дівчину, яка жевріла на сонці, мов свічка.

— Ніно, прощава-ай! — змахнув я рукою.

— ...щавай! — відгукнулась луна.

— На те літо ждатиму. Чуєш?

— Чую!.. Приїду!..

Я зіп'явся на носки, але вітрильник став маленький, як тінь журавля. І раптом мені здалося: то справді журавлик! Гляньте, він знявся з води, понісся над землею, виплив у небо і з розвороту пішов за бистрим ключем.

Навіть примарилось мені: я бачу Ніну. Вона спрямовує свій крилатий кораблик у синю затоку, веслує між хмарами. А хмари над нею — як скелі. А вітрило у неї — як біла пір'їна. А вода чиста-чиста, без дна.

Попливла Ніна у вирій. За птахами.

...І досі не знаю, чи була вона, така дівчинка, чи я її просто вигадав.

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Хто з уявних істот «живе» в домівці героя повісті «Звук павутинки»?
2. Яке кіно любить дивитися Льонька?

check yourself

3. Чому Льонька постійно згадує Рекса, якого вже тривалий час немає?
4. Яке ім'я дав Адам Льоньці? Чому?
5. Як відбулася «зустріч» Льоньки з Ніною? Чим дівчинка привабила його?

Аналіз та інтерпретація

6. Що символізує образ павутинки?
7. Як Льонька сприймає повсякденні предмети, явища природи?
8. З якою метою автор увів у повість трагічну історію про вченого Адама? Що Льоньці дала дружба з Адамом?
9. Як фантазії Льоньки характеризують його внутрішній світ?

Творче самовираження

10. Уявіть, що ви запросили героя повісті «Звук павутинки» на інтерв'ю. Напишіть 6—7 запитань для Льоньки.

Цифрові навички

11. За допомогою інтернету доберіть звуки природи або музику, що суголосні вашому внутрішньому світу.

Дослідження і проєкти

12. Знайдіть зображення та інформацію про природних істот, якими цікавився Льонька: ящірка, хрущ, жаба, оса, стоножка, мураха. Підготуйте презентацію на тему «Дивовижний світ природи в повісті Віктора Близнеця "Звук павутинки"».

Життєві ситуації

13. Як посилити зв'язок сучасної людини з природою? Запропонуйте заходи для екологічної організації.
14. Чи можете ви себе назвати спостережливим/спостережливою і чуйним/чуйною? Як це виявляється?
15. Чи може фантазія окремої особистості змінити світ? Якщо вам відомі такі випадки, розкажіть про них.

Джеймс Олдрідж (1918—2015)

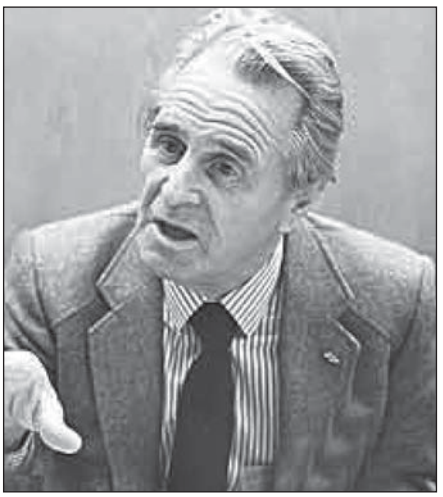

Останній дюйм, який розділяє всіх і все, нелегко подолати, якщо не бути майстром своєї справи.

Джеймс Олдрідж

Англійський письменник Джеймс Олдрідж створив чимало книжок про сильних духом, мужніх і рішучих людей. Він і сам був схожий на них: керував літаком, пірнав з аквалангом, володів зброєю. Зовнішня сила та внутрішня делікатність притаманні й персонажам Джеймса Олдріджа. Вони розуміли, що в складних життєвих ситуаціях головне — залишатися людиною.

Джеймс Олдрідж народився в м. Свон-хіллі (Австралія). Батьки були родом з Великої Британії і намагалися зберегти звичаї своєї батьківщини в далекій Австралії. У 1938 р., після закінчення Мельбурнського комерційного коледжу, юнак поїхав продовжувати навчання в Англію, де вступив до одного з найпрестижніших університетів світу — Оксфорда. Трохи згодом закінчив курси для пілотів, займався журналістською діяльністю в лондонських газетах.

Під час Другої світової війни Джеймс Олдрідж працював військовим кореспондентом у Греції, Іспанії, Італії, Єгипті. Боротьба з фашизмом визначила теми його творів, які з'явилися в цей період, — романів *«Справа честі»* (1942), *«Морський орел»* (1944), *«Дипломат»* (1949). Спогади дитинства він утілив у творах про австралійську природу, дитячі пригоди, учасниками яких нерідко ставали тварини, зокрема коні. Ці благородні тварини є героями творів *«Дивовижний монголець»* (1974), *«Їзда на диких поні»* (1976), *«Розбите сідло»* (1982).

У 1950-х роках письменник побував у Криму й на Кавказі. Враження від морських подорожей відобразив в оповіданні *«Останній дюйм»*[1] (1957), а також у його продовженні — *«Клітка для акули»* (1957).

«ОСТАННІЙ ДЮЙМ»

Історія створення. Джеймс Олдрідж із дружиною і синами, відпочиваючи на узбережжі Чорного моря, любили займатися підводним полюванням і фотографією. Про Акулячу бухту він розповів в оповіданні «Останній дюйм».

Захопливий сюжет і психологія персонажів. Оповідання Джеймса Олдріджа містить усі ознаки пригодницького твору. Тут є і надзвичайні обставини, і стрімкий розвиток сюжету, й екзотична природа.

Дія твору відбувається у двох стихіях — глибоко під водою і високо в повітрі. Чорне море вважають небезпечним для підводного плавання, адже тут водяться піщані акули (акули-кішки[2]), які можуть напасти на людину. Вони покалічили Бена, і це кардинально змінило не лише його життя, а й життя його сина, який мусив швидко подорослішати і прийняти на себе відповідальність за батька.

Проте найбільше уваги автор приділив не захопливим пригодам, а змінам у душі героїв. Тому твір можна назвати не тільки пригодницьким, а й психологічним.

У кожному наступному епізоді головним персонажем стає то батько, то син. Це дає змогу авторові показати ситуацію в різних аспектах.

Шлях до порозуміння. На початку твору між батьком і сином існує стіна непорозуміння, вони не вміють навіть спокійно розмовляти — батько повчає та гримає, а хлопчик боїться і плаче. Поранення батька все змінило, адже саме від Деві залежала їхня подальша доля. Передчуваючи велику біду, батько по-іншому починає дивитися на сина, і хоча ще не знаходить потрібних слів, зближення відбулося. Бен думає про те, як би не налякати сина, спонукати його діяти й думати самостійно. А Деві

---

[1]Дюйм — одиниця довжини в системі англійських мір, що становить 2,54 см.

[2]Акула-кішка — риба з родини акулячих, має яскравий окрас у вигляді плям, сітки; формою очей і голови нагадує кішку.

своїми діями доводить, що в нього є характер, сила й мужність. Батько і син разом змогли подолати шлях не лише додому, а й від серця до серця.

ОСТАННІЙ ДЮЙМ

ОПОВІДАННЯ

(Скорочено)

1. *Яким був і яким став Деві протягом твору? Що спричинило ці зміни?*
2. *Як батько ставився до свого сина? Чи завжди Бен розумів сина?*

Добре, коли після двадцяти років роботи льотчиком ти і в сорок ще відчуваєш задоволення від польоту; добре, коли ти ще можеш радіти з того, як артистично точно посадив машину: легенько натиснеш ручку, піднімеш невеличку хмарку куряви й плавно відвоюєш останній дюйм над землею! Особливо коли приземляєшся на сніг. Сніг — чудова підстилка під колеса, і добре сісти на сніг — це так само приємно, як пройтися босими ногами по пухнастому килиму в готелі. (...)

Отак він і залишився з порожніми руками, коли не брати до уваги байдужу дружину, якій він був не потрібний, і десятирічного сина, що народився надто пізно і, — Бен розумів десь

Літак марки «Остер»

у глибині душі, — чужого їм обом, самотнього, неприкаяного хлопчика, який у десять років розумів, що мати ним не цікавиться, а батько — стороння людина, яка не знає, про що з ним говорити, різка й небагатослівна в ті лічені хвилини, коли вони бували разом. От і ця хвилина не була кращою за інші. Бен узяв із собою хлопчика на «Остер», який страшенно кидало на висоті двох тисяч футів над узбережжям Червоного моря, і чекав, що сина ось-ось закачає.

— Коли тебе занудить, — сказав Бен, — нагни голову нижче, щоб не забруднити всю машину.

— Добре, — хлопчик мав дуже нещасний вигляд.

— Боїшся?

Маленький «Остер» нещадно кидало в розпеченому повітрі то в один, то в другий бік, але переляканий хлопчина все ж не губився і, відчайдушно смокчучи цукерку, розглядав прилади, компас, рухливий авіагоризонт.

— Трохи, — відповів хлопець тихим і несміливим голоском, не схожим на грубуваті голоси американських дітей. — А літак не зламається від цих поштовхів?

Бен не вмів заспокоювати сина, він сказав правду:

— Якщо машину не доглядати, вона неодмінно зламається.

— А ця... — почав хлопчик, але його дуже нудило й він не закінчив.

— Ця в порядку, — роздратовано сказав батько. — Цілком справний літак.

Хлопчик опустив голову й тихенько заплакав. Бен пожалкував, що взяв із собою сина. Усі великодушні поривання в них у сім'ї завжди закінчувалися невдачею, їм обом давно бракувало цього почуття — черствій, плаксивій, провінційній матері й різкому, нервовому батькові. Якось під час одного з таких нападів великодушності Бен спробував повчити хлопчика вести літак, і хоча син виявився дуже кмітливим і досить швидко засвоїв основні правила, кожен окрик доводив хлопця до сліз...

— Не плач! — наказував йому тепер Бен. — Нічого тобі плакати. Підведи голову, чуєш, Деві!.. Підведи зараз же!

Але Деві сидів похнюпившись, а Бен більше й більше жалкував, що взяв його, і сумовито поглядав на величезну мертву пустелю узбережжя Червоного моря, котра розстилалася під крилом літака, — суцільну смугу на тисячу миль, якою

відокремлювалися ніжно розмиті акварельні фарби суходолу від бляклої зелені моря. Усе було нерухоме й мертве. Сонце випалювало тут усе живе, а весною вітри підіймали в повітря маси піску на тисячах квадратних миль і відносили його на той бік Індійського океану, де він і залишався навіки; пустеля зливалася з дном морським.

— Сядь прямо, — коли хочеш навчитися, як іти на посадку. (...) Найголовніше — це правильно розрахувати, — сказав Бен. — Коли вирівнюєш літак, треба, щоб відстань до землі була шість дюймів. Не фут і не три, а рівно шість дюймів! Якщо вище — стукнешся під час посадки, і літак буде пошкоджено. Надто низько — наскочиш на горбик і перекинешся. Головне — останній дюйм.

Деві кивнув. Він уже знав, він бачив, як в Ель-Бабі, де вони брали напрокат машину, одного разу перекинувся такий «Остер». Учень, який літав на ньому, загинув.

— Бачиш! — закричав батько. — Шість дюймів. Коли він почне сідати, я беру назад ручку. Тягну її на себе. Отак! — сказав він, і літак торкнувся землі легко, мов сніжинка. — Останній дюйм!

Бен зразу ж вимкнув мотор і натиснув на ножні гальма. Ніс літака задерся вгору, а гальма не дали йому зануритись у воду — до неї залишилося шість чи сім футів.

* * *

Двоє льотчиків повітряної лінії, які відкрили цю бухту, назвали її Акулячою — не через форму, а через її мешканців. У

Котяча акула. Сучасне фото

ній завжди водилася сила-силенна великих акул. Вони запливали сюди з Червоного моря, ганяючись за косяками оселедців і кефалі, які час від часу шукали собі тут захистку. Бен і прилетів сюди, власне, заради акул, а тепер, коли потрапив у бухту, зовсім забув про хлопчика й тільки часом давав йому розпорядження: допомогти розвантажувати речі, закопати мішок із продуктами в мокрий пісок, змочити пісок морською водою, подавати інструменти й усякі дрібниці, потрібні для акваланга й камер.

— А сюди хтось заходить коли-небудь? — запитав Деві.

Бен був надто зайнятий, щоб звертати увагу на те, що питає хлопчик, але все ж, почувши запитання, похитав головою:

— Ніхто! Ніхто не може сюди потрапити інакше, як легким літаком. Принеси мені два зелених мішки, що стоять у машині, і прикрий голову від сонця. Не вистачає тільки, щоб ти схопив сонячний удар. Більше Деві ні про що не питав. Коли він про що-небудь запитував батька, голос його зразу ставав сумним: він наперед чекав різкої відповіді. Тепер хлопчик уже й не пробував розмовляти й мовчки виконував те, що йому наказували. Він уважно спостерігав, як батько готує свій акваланг і кіноапарат для підводних зйомок, збираючись опуститися в напрочуд прозору воду, щоб знімати акул. (...)

* * *

Деві поглядав на море, яке поглинуло його батька, наче міг у ньому що-небудь побачити. Але дивитися не було на що, хіба на пухирці повітря, які з'являлися час від часу на поверхні.

Нічого не було видно ні на морі, яке вдалині зливалося з горизонтом, ні на безкраїх просторах випаленого сонцем узбережжя. А коли він виліз на розпечений піщаний горб біля найвищого краю бухти, то не побачив позад себе нічого, крім пустелі, то рівної, то трохи хвилястої. Виблискуючи на сонці, вона тягнулася вдалину, де в гарячому серпанку невиразно вимальовувались обриси червонуватих пагорбів, таких же голих, як і все довкола.

Під ним був тільки літак, маленький сріблястий «Остер». Він ще потріскував, бо мотор ніяк не охолоджувався. Деві відчув свободу. Кругом на цілих сто миль не було нікого, і він міг посидіти в літаку та добре його роздивитися. Але запах, що йшов від літака, знову запаморочив йому голову. Хлопець виліз і облив

водою пісок, де лежала їжа, а потім сів і став дивитися, чи не з'являться акули, яких знімав його батько. Під водою нічого не було видно, і в розпеченій тиші, залишившись сам-один, — про що він не жалкував, хоч і гостро відчував свою самотність, — хлопчик роздумував, що ж з ним буде, якщо батько так ніколи й не випливе з морської глибини.

* * *

Бен, притулившись спиною до корала, мучився з клапаном, що регулює подачу повітря. Він опустився неглибоко, не більше як на двадцять футів, але клапан працював нерівномірно, і йому доводилося із зусиллям утягувати повітря. А це дуже втомлювало й було не зовсім безпечно.

Акул було багато, але вони трималися на відстані. Вони ніколи не підпливали так близько, щоб на них можна було як слід націлити об'єктив. Доведеться після обіду приманити їх до себе. Для цього він узяв у літак половину кінської ноги; загорнута в целофан, вона лежала закопана в піску.

«Цього разу, — сказав він собі, шумно випускаючи пухирці повітря, — я вже назнімаю їх не менше як на три тисячі доларів».

Телевізійна компанія платила йому по тисячі доларів за кожні п'ятсот метрів фільму про акул і тисячу доларів окремо за зйомку молота-риби. Але в цих водах молот-риба не водиться. Були тут дві чи три нешкідливі акули-велетні й досить велика плямиста акула-кішка, що бродила біля самого сріблястого дна, далі від коралового берега. Бен знав, що зараз він надто

Кораловий риф. Сучасне фото

рухливий, щоб привабити до себе акул, але його цікавив великий орляк[1], який жив під навісом коралового рифу. За нього теж платили п'ятсот доларів, їм потрібен був кадр з орляком на відповідному фоні. Підводний кораловий світ, що кишів тисячами риб, був добрим фоном, а сам орляк лежав у своїй коралові печері.

— Ага, ти ще тут! — сказав Бен тихенько.

Риба була чотири фути завдовжки, а важила — один Бог знає скільки. Вона поглядала на Бена зі своєї схованки, як і минулого разу — тиждень тому. Жила вона тут, мабуть, не менше ста років. Ляснувши в неї перед мордою ластами, Бен примусив її податися назад і зробив добрий кадр із панорами, коли риба, не поспішаючи, але сердито, пішла головою вниз, на дно.

Поки що це було все, чого він добився. Акули нікуди не дінуться й після обіду. Йому треба берегти повітря, тому що балони ніяк не перезарядиш тут на березі. Обернувшись, Бен відчув, як повз його ноги прошелестіла плавниками акула. Поки він знімав орляка, акули зайшли йому в тил.

— Ану, геть звідси, капосні душі! — закричав він, випускаючи величезні пухирі повітря.(...)

— Зривається вітер, — сказав Деві, як завжди тихо й надто серйозно.

— Знаю. Я пробуду під водою лише пів години. Потім піднімусь, заряджу нову плівку й опущуся ще хвилин на десять. Займись тут чим-небудь. Шкода, що ти не захопив із собою вудочки.

«Треба було йому про це нагадати», — подумав Бен, занурюючись у воду разом із принадою з конини. Принаду він поклав на добре освітлену коралову гілку, а камеру встановив на виступі. Потім він міцно прив'язав м'ясо телефонним дротом до корала, щоб акулам важче було його відірвати.

Закінчивши цю справу, Бен відступив у невелику нішу на якихось десять футів від принади, щоб захистити себе ззаду. Він знав, що акул не доведеться довго чекати.

У сріблястому просторі, там, де корали переходили в пісок, їх було вже п'ять. Він мав рацію. Акули прийшли зразу ж, почувши запах крові. Бен завмер, а коли видихав повітря, то при-

---

[1]Орляк — риба-скат з трикутним тілом і довгим хвостом, назву отримала за великі плавники, подібні до крил птаха.

тискував клапан до корала за спиною, щоб пухирці повітря, лопаючись, не сполохали акул.

— Підходьте! Ближче! — заохочував він риб.

Але їх і не треба було запрошувати.

Вони кинулися прямо на шматок конини. Попереду йшла знайома плямиста акула-кішка, а за нею дві чи три акули тієї ж породи, але менші. Вони не пливли й навіть не ворушили плавниками; вони летіли вперед із великою швидкістю, наче сірі ракети. Підійшовши до м'яса, акули трохи звернули вбік, на ходу відриваючи шматки.

Він зняв на плівку все: наближення акул до цілі, якусь дерев'яну манеру роззявляти пащу, наче в них боліли зуби, пожадливий пакосний укус — найогидливіше видовисько, яке йому доводилося бачити в житті.

— Ах ви гади! — сказав він, не розкриваючи губ.

Як і кожен підводник, він їх ненавидів і дуже боявся, але не міг не захоплюватися ними.

Вони з'явилися знову, хоча ролик його плівки був уже майже цілком використаний. Отже, йому доведеться піднятися на сушу, перезарядити камеру й швидше повернутися назад. Бен глянув на камеру й пересвідчився, що плівка закінчилася. Підвівши очі, він побачив, що вороже настроєна акула-кішка пливе просто на нього.

— Геть! Геть! Геть! — загорлав Бен у трубку.

Кішка на ходу повернулася на бік, і Бен зрозумів, що вона зараз кинеться на нього. Тільки в цю мить він помітив, що руки й

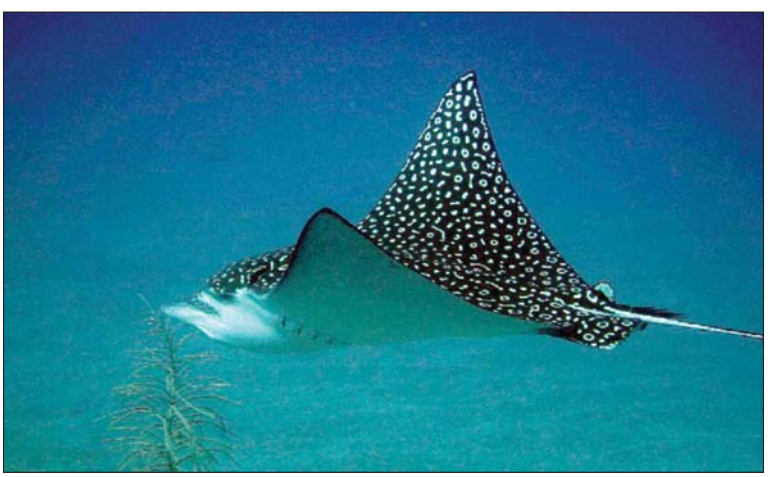

Скат-орляк.
Сучасне фото

груди в нього вимазані кров'ю від кінського м'яса. Бен прокляв свою необережність, але докоряти собі було безглуздо й пізно, і він почав відбиватися від акули кіноапаратом.

Кішка випередила його, і камера тільки злегка ковзнула по ній. Бокові різці з розмаху схопили праву руку Бена, ледве не зачепили грудей і пройшли крізь його руку, наче бритва. Від страху й болю Бен почав розмахувати руками; кров його зразу ж скаламутила воду, але він уже нічого не бачив і тільки відчував, що акула зараз нападе знову. Одбиваючись ногами, Бен посувався назад і раптом відчув, що його різонуло по ногах. Судорожно кидаючись, він заплутався в гіллястих заростях; Бен тримав трубку в правій руці, боячись випустити її. І тієї миті, коли він побачив, що на нього напала ще одна акула, трохи менша, він ударив її ногами й сам одкинувся назад.

Бен ударився спиною об надводний край рифу, якось викотився з води і, весь у крові, повалився на пісок, як сніп.

* * *

Опам'ятавшись, Бен одразу ж згадав усе, що сталося, хоч і не розумів, чи довго він був непритомний і що було потім: усе тепер, здавалося, уже не корилося його владі.

— Деві! — закричав він.

Десь зверху почувся приглушений голос хлопця, але в очах у Бена було темно — він знав, що ще не минув шок. Але він побачив сина, його нахилене, сповнене жаху обличчя й зрозумів, що був без пам'яті лише кілька секунд. Рухатися він майже не міг.

— Що мені робити? — кричав Деві. — Бачиш, що з тобою сталося?

Бен заплющив очі, щоб зібратися з думками. Він знав, що вже не зможе вести літак: руки горіли, як у вогні, і були важкі, наче свинець, ноги не рухалися, а в голові стояв туман.

— Деві, — ледве-ледве вимовив Бен із заплющеними очима, — що в мене з ногами?

— У тебе руки… — почув він невиразний голос Деві, — руки зовсім порізані, просто жах!

— Знаю! — сердито сказав Бен, не розтуляючи зубів. — А що в мене з ногами?

— Ноги в крові, теж порізані...

— Дуже?

— Дуже, але не так, як руки. Що мені робити? (...)

— Міцно обв'яжи мені ліву руку вище ран, щоб зупинити кров. Потім якось прив'яжи кисть до плеча. Так міцно, як тільки зможеш. Зрозумів? Перев'яжи обидві руки.

— Зрозумів.

— Перев'яжи дуже міцно. Спочатку праву руку, але закрий рану. Зрозумів? Ти зрозумів...

Бен не почув відповіді, тому що знову знепритомнів; цього разу він був без пам'яті довше й опам'ятався тоді, коли хлопчик перев'язував йому ліву руку. Серйозне, напружене, бліде личко сина скривилося від жаху, але він із відчайдушною мужністю старався виконати своє завдання.

— Це ти, Деві? — сказав Бен, чуючи сам, як невиразно вимовляє слова.

— Послухай, хлопчику, — говорив він через силу, — я тобі повинен сказати все відразу на випадок, якщо знову знепритомнію. Перебинтуй мені руки, щоб я не втрачав надто багато крові. Приведи в порядок ноги й витягни мене з акваланга. Він мене душить.

— Я хотів тебе витягнути, — сказав Деві сумним голосом. — Не можу, не знаю як.

— Ти мусиш мене витягнути, ясно? — прикрикнув Бен за своєю звичкою, але тут же зрозумів, що єдина надія врятуватись і хлопчикові, і йому — це примусити Деві самостійно думати, упевнено робити те, що він повинен зробити. Треба якось переконати в цьому хлопчика. — Я тобі скажу, синку, а ти по-

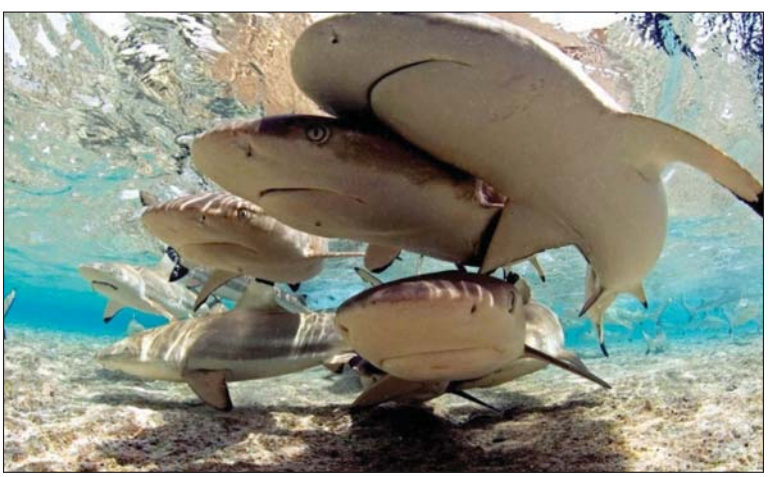

Акули Червоного моря. Сучасне фото

старайся зрозуміти. Чуєш? — Бен ледве чув сам себе й на секунду навіть забув про біль. — Тобі, бідоласі, доведеться все робити самому, так уже сталося. Не сердься, коли я на тебе гримну. Тут уже не до образ. На це не треба зважати, зрозумів?

— Зрозумів, — Деві перев'язував ліву руку й не слухав його.

— Молодець! — Бен хотів підбадьорити дитину, але це в нього якось не виходило.

Він ще не знав, як підійти до хлопчика, але розумів, що це необхідно. Десятирічна дитина мала виконати надзвичайно складну справу. Якщо вона хоче вижити. Але все повинно йти по порядку. (...)

* * *

Єдиною надією врятувати хлопця був літак, і Деві повинен буде його вести. Не було ні іншої надії, ні іншого виходу, але спочатку треба все добре продумати. Хлопця не можна лякати. Якщо сказати Деві, що йому доведеться вести літак, його охопить жах. Треба добре подумати, як про це сказати синові, підготувати його й переконати зробити це, хоч і несвідомо. Треба було навпомацки знайти шлях до пойнятої страхом незрілої свідомості дитини. Бен уважно подивився на сина й пригадав, що давно вже як слід не приглядався до нього.

«Він, здається, хлопець розвинутий», — подумав Бен, дивуючись чудному напрямку своїх думок. Цей хлопець із спокійним обличчям був чимось схожий на нього самого: за дитячими рисами приховувався, можливо, твердий і навіть невгамовний характер. Але бліде, трохи широкувате обличчя виглядало зараз нещасним. Помітивши пильний погляд батька, Деві відвернувся й заплакав. (...)

Деві розстелив біля нього рушник. Бен смикнувся, щоб перевернутися. Йому здалося, що в нього розірвалися на шматки і руки, і груди, і ноги, але йому пощастило лягти на рушник спиною, упершись п'ятами в пісок, і він не втратив свідомості.

— Тепер тягни мене до літака, — ледве чутно промовив Бен. — Ти тягни, а я буду відштовхуватися п'ятами. На поштовхи не звертай уваги, головне — швидше дістатися туди.

— Як же ти зможеш вести літак? — запитав його зверху Деві.

Бен заплющив очі, він хотів уявити собі, що переживає зараз син. «Хлопчик не повинен знати, що машину доведеться

вести йому, — думав він. — Якщо сказати, це перелякає його на смерть».

— Цей маленький «Остер» літає сам, — відповів Бен. — Треба тільки покласти його на курс, а це не важко.

— Але ж ти не можеш поворушити рукою. І очей зовсім не розплющуєш.

— А ти про це не думай. Я можу літати наосліп, а правити коліньми. Давай тягни. (...)

* * *

Ех, коли б він міг рухати ногами! Видно, щось сталося в нього з хребтом; він тепер був майже певен, що кінець кінцем усе-таки помре. Головне — вижити до Каїра й показати хлопцеві, як посадити літак. Цього буде досить. Тільки на це він надіявся, це була його найдальша мета.

І ця надія допомогла йому забратися в літак, він уповз у кабіну зігнувшись, напівсидячи, майже непритомний. Потім спробував сказати хлопцеві, що треба зробити, але не зміг вимовити й слова. Хлопця охопив страх. Обернувшись до нього, Бен відчув це й зробив ще одне зусилля. (...)

— Ось що треба зробити, Деві, — повільно вів батько. — Потягни важіль газу на дюйм, не більше. Одразу. Зараз же. Постав усю ступню на педаль. Добре! Молодець! Тепер поверни чорний вимикач із мого боку. Чудово! Тепер натисни оту кнопку, а коли мотор заведеться, потягни важіль ще трохи. Стій! Коли мотор

Акуляча бухта в Червоному морі. Сучасне фото

заведеться, постав ногу на ліву педаль, увімкни мотор до краю й розвернися проти вітру. Чуєш?

— Це я можу, — сказав хлопець, і Бену здалося, що він почув у його голосі різку нотку нетерпіння, яка нагадувала чимось його власний голос. — Здорово дме вітер, — додав хлопець. — Надто сильно, мені це не подобається.

— Коли будеш вирулювати проти вітру, подай уперед ручку. Починай! Запускай мотор!

Бен відчув, що Деві перехилився через нього й увімкнув стартер; потім чхнув мотор. Тільки б не надто сильно пересував ручку, доки не заведеться мотор! «Зробив! Їй-богу, зробив!» — подумав Бен, коли мотор почав працювати. Він кивнув, і в голові відразу ж запаморочилося від напруження. Бен зрозумів, що хлопчик дає газ і намагається розвернути літак. А потім його всього неначе поглинув якийсь нестерпний шум: він відчув поштовхи, спробував підняти руки, але не зміг і опам'ятався від надто сильного ревіння мотора. (...)

(Переклад Володимира Гнатовського)

Прослухайте авдіотекст. Чому Деві вирішив, що вже ніколи не буде плакати?

audiotext

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Де відбуваються події твору?
2. З якою метою там опинилися Бен і Деві?
3. Що вам відомо про їхнє життя?
4. Чому Деві почувався самотнім на початку твору?
5. Які зміни в характерах героїв відбулися протягом розвитку сюжету?
6. Чому Бен вирішив, що становище сина гірше, ніж його?

Аналіз та інтерпретація

7. Оцініть ставлення батька до сина і сина до батька:
   а) до екстремальної події;

б) під час випробування;
в) після того, як небезпека минула.
Наведіть відповідні цитати.

8. Розкрийте пряме та переносне значення назви твору.
9. Перекажіть епізод про підводну зйомку акул. Знайдіть в описах підводного світу порівняння, метафори, епітети.

Творче самовираження

10. Розкажіть від імені Деві про момент приземлення літака на каїрському аеродромі.
11. Намалюйте 1—2 ілюстрації до твору. Прокоментуйте.

Цифрові навички

12. *Робота в групах*. За допомогою інтернету знайдіть зображення літака, на якому літали Бен і Деві, а також 1—2 сучасних. Які зміни в літаках ви помітили? Опишіть їх.
13. *Робота в групах*. Знайдіть в інтернеті зображення мешканців підводного світу, про яких ідеться у творі. Опишіть їхні звички, ареал.

Дослідження і проєкти

14. Дослідіть епізоди, коли кожен із персонажів бере на себе відповідальність за іншого. Що означає *бути відповідальним* для кожного з персонажів?
15. Покажіть на мапі географічні місця, про які розповідає автор. Намалюйте схему пересування героїв.

Життєві ситуації

16. Сформулюйте 3—4 правила поведінки людини в небезпечній ситуації.
17. Про які стосунки з батьками або близькими людьми ви мрієте?
18. Як виховати в собі вміння приймати відповідальні рішення? Які відповідальні рішення ви приймали у своєму житті? Як це вплинуло на долі інших людей?
19. Заради кого ви готові ризикувати в екстремальній ситуації?

Євген Гуцало (1937—1995)

Якщо ти можеш мріяти,
то можеш втілити свої
мрії в життя.
Волт Дісней

Євген Гуцало — український письменник, журналіст, поет і кіносценарист. Народився в с. Старий Животів (нині — Новоживотів) на Вінниччині в родині сільських учителів. Дитинство його було затьмарене німецько-радянською війною, яка пізніше визначила його творчість.

Навчався на філологічному факультеті Ніжинського державного педагогічного інституту імені Миколи Гоголя. Ще зі школи мріяв стати журналістом, тому якийсь час працював у редакціях газет на Вінниччині, Львівщині, Чернігівщині. Згодом цілком присвятив себе професійній літературній діяльності.

У 1962 р. вийшла перша збірка його оповідань *«Люди серед людей»*. Книжку тепло прийняли критики й широка публіка. Відтоді одна за одною виходили нові збірки.

Спадщина Євгена Гуцала вирізняється жанровим різноманіттям. Він написав понад 200 оповідань, 20 повістей, 2 романи, 3 збірки поезій. Належав до плеяди шістдесятників. У 1960-х роках, коли суспільство поступово позбувалося тоталітарного тиску, саме вони привнесли дух свободи в тогочасну українську літературу, зміст і форми якої почали стрімко змінюватися.

Значну частину доробку Євгена Гуцала становлять твори для дітей і підлітків. Його дитяча проза багата за проблематикою і персонажами, характеризується особливим поетичним бачен-

ням людських стосунків. Твори для дітей *«Саййора»* та *«Пролетіли коні»* відзначено Шевченківською премією (1985).

На честь письменника було засновано Всеукраїнську літературно-мистецьку премію імені Євгена Гуцала.

«У СИНЬОМУ НЕБІ Я ВИСІЮ ЛІС...»

Герой-дивак. Оповідання «У синьому небі я висію ліс» увійшло до збірки «Пролетіли коні». Заголовок твору — майже пряма цитата з вірша Миколи Вінграновського «У синьому небі я висіяв ліс...». Головний герой оповідання Миколка Коструба наділений неймовірною фантазією і спостережливістю. Він жвавий, допитливий, життєво мудрий хлопець. Можливо, має крила, припускає оповідач, бо ніби літає над землею у світі фантазії. Миколка любить усе довкола називати по-своєму, мріє, щоб люди розмовляли між собою як птахи. Його найкращим другом є пес Боніфацій, до якого він ставиться як до рівної собі істоти. Миколка наділений рідкісним талантом вигадувати, мріяти, бачити дива в повсякденному житті.

Світ природи у творі. Гармонію між мрією і буденністю герой шукає в чарівному світі природи. Вона пробуджує в нього раптові спалахи уяви. У фантазіях хлопця дерева й квіти ходять на гостину одне до одного, а рослини таємничо пов'язані з дикими тваринами.

Явища природи, зображені в оповіданні Євгена Гуцала, допомагають замислитися над сенсом людського життя та усвідомити свою сутність. Образ синього неба, де хлопчик планує побудувати ідеальний куточок світу, з'являється кілька разів у короткому оповіданні. Миколка міркує, де краще — на небі чи на землі. Його душа прагне до високого, відірваного від земних проблем буття.

Особливості жанру. Твір написаний у формі ліричного спогаду. Оповідача приваблює зворушлива відкритість душі, внутрішня чистота й переживання хлопчика-дивака.

В оповіданні виявилися такі особливості індивідуального стилю письменника, як ліризм, філософічність, прагнення до прекрасного світу мрій на противагу сірій буденності. Тому оповідання «У синьому небі я висію ліс...» можна назвати ліро-романтичним. У художньому сприйнятті автора

presentations

дитинство — це принципово відмінний від дорослого світ, сповнений світлих почуттів і фантазій, а тому чистий і щирий.

У СИНЬОМУ НЕБІ Я ВИСІЮ ЛІС... (1966)

ОПОВІДАННЯ

1. *Які асоціації викликає у вас назва оповідання Євгена Гуцала «У синьому небі я висію ліс...»? Яку картину ви уявляєте?*
2. *Чи потрібні мрійники в сучасному світі?*

Спершу пригадую хлопчика з того далекого літа. Можливо, в нього були крила, які він завжди ховав під сорочкою, а то під курткою чи піджаком. Крила мали рости саме там, де на спині сходились докупи гострі лопатки. Літав на тих крилах низько над землею, поміж розквітлих будяків на пасовиську, поміж копиць свіжого сіна в лугах. Поряд із ним або над ним кружляли птахи, подивовані здатністю маленької дитини літати.

А відтак літав на крилах шпаркий погляд його зелених, мов горохові стручки, очей. Літав шовковистий чубчик, схожий на волоття кукурудзяного качана. Літали щоки — дві великі пелюстки польового маку, літали брови — дві стрімкі стрілочки.

А що хлопчик ніколи не мовчав, то разом із ним літали слова про те, що довкола бачив, бо він любив усе називати. Називав зірку — і вже летіла зірка, називав яблуню в червоних яблуках — і вже вирушала в політ яблуня.

А сам хлопчик звався Миколкою. Миколкою Кострубою. Кожне в селі здебільшого так і казало: «О, полетів малий Коструба на крилах».

Отже, спершу пригадую хлопчика з того далекого літа, а вже потім його собаку.

Бо, звісно, Коструба мав собаку.

Цей собака вдався рудої масті — такими рудими бувають восени гарбузи на городах. І навіть по рудих його боках темніли розмиті смужки, які ото оперізують опасисті гарбузи, щоб вони, мабуть, не розпались від своєї достиглості й сили-силенної зернят, схованих у їхніх могутніх грудях.

Лапи собака мав білі, наче надів білі вовняні панчохи, щоб не мерзнути взимку. Але чомусь не скидав ті вовняні панчохи і влітку, так і гасав. Чи боявся, що вкрадуть, коли зніме, чи, може, не парились йому лапи і в жнив'яну спеку.

На лобі хтось приліпив йому білу латку, то, звісно, собака з тією міткою й не розлучався.

А такої розумної морди не мав, певне, жоден собака. Я, потай від хлопчика, думав, що це хитре створіння має очі життєлюбного мудреця. Отого мудреця, який спромігся на мудрість не на схилі віку, а замолоду, коли можна вдовольнити всяке своє розумне чи нерозумне бажання.

Собаку звали Боніфацієм, і, мабуть, це було єдино справедливе ім'я для цього чотириногого життєлюба з очима юного філософа.

І коли хлопчик змахував своїми невидимими крильми, зриваючись у політ, то разом із ним у цьому польоті завжди перебував Боніфацій. Пес Боніфацій летів слідом чи попереду по стежці між соняшників, майорів рудою своєю мастю через садок чи город, палав летючим огнем через полини, по чебрецях. Він натхненно летів разом із тими словами, які в польоті зривалися з уст хлопчика, і серед тих живих див, які таїлись у могутніх словах: серед хрещатого барвінку, що сяяв неправдоподібно синіми вічками, серед криниць, що таїли цілющу воду, а також, звісно, серед стрічних людей, яких називав хлопчик, і серед коней, корів, телят, машин, мотоциклів!..

Катерина Білокур. Квіти в тумані. 1940 р.

Хто відає, може, хитрий Боніфацій з очима життєлюбного мудреця більше втішався в тих польотах над землею, ніж хлопчик?

(...) Одного разу хлопчик запитав у мене:

— А може так статись, що одного разу всі люди перестануть розмовляти своїми людськими голосами?

— Як же вони тоді спілкуватимуться? — здивувався я.

— Дуже просто. Хай переймуть голоси пташок.

— Нічого не второпаю...

— Знаєте, що тоді б сталось? Одні розмовляли б між собою, як горобці, другі, як ворони, треті б, як сороки.

— Як би тоді розмовляв ти?

— Як щиглик!

— А твоя мама?

— Як ластівка!

— А батько?

— Як голуб!

— А, скажімо, я?

— Як лелека!.. Всі люди навчилися б говорити по-пташиному, тоді б тільки й чувся на всій землі пташиний спів, було б так цікаво!

— Але ж стривай, Миколко, поміркуй над таким. Щиглики розуміють щигликів, ластівки ластівок, голуби голубів, а лелеки лелек. І вже твоя мама-ластівка не зрозуміла б тебе, щиглику, а ти, щиглику, не зрозумів би свого батька-голуба. І така сім'я розпалася б.

— Чому?

— Бо ластівка полетіла б до ластівок, голуб подався б до голубиної зграї, а щиглик водився б із такими, як сам, щигликами.

— А ви полетіли б до лелек?

— Авжеж, до лелек.

— А потім у вирій?

— Восени полетів би у вирій.

Подумалось, що, звичайно, в цій метаморфозі багато привабливого — зняти з шиї хомут набридливого побуту, звичних занять і майнути спільно з безтурботними птахами в екзотичні краї, звідати химерні почуття, набратись феєричних вражень... Але не я сам подався б у вирій, подалися б і всі інші люди, то що тоді сталося б із нашою рідною землею?

Хлопчик побіг, слідом за ним чкурнув пес Боніфацій, а через якийсь час вони обоє повернулись, тільки вже попереду біг Боніфацій, а слідом за ним Миколка Коструба. В обох палахкотіли очі, тільки в хлопчика вони палахкотіли зеленими гороховими

стручками, омитими літньою грозою, а в розумного пса вони сяяли, як душі веселих грішників.

— Я не подамся до щигликів, а мама не полетить до ластівок, і батька нашого не заманять голуби! — ще здалеку закричав Миколка Коструба.

— Правду кажеш?

— Правду! Бо ми навчилися б перекладати мову на мову! Мову щиглика на мову ластівки й голуба. А мову ластівки й голуба на мову щиглика!

Того літа пощастило мені довідатись те, чого раніше й підозрювати не міг. Наприклад, я взнав від Миколки Коструби, що не тільки, мабуть, люди ходять у гості одне до одного, а й дерева до дерев. Так, скажімо, верба в лузі, певне, ходить у гості до калини, й то святковими вечорами, гомонять тихенько. І квітки вчащають у гості до квіток — настурція до калачика, красоля до повитиці, матіола до березки, бо їм, напевне, теж кортить побути разом.

(...) Я також довідався, що зозулині черевички не відцвітають так, як усі інші квіти. Просто наступає пора, коли кожна зозуля взуває той цвіт на свої лапи й так літає в тому незвичайному взутті.

Авжеж, інші квіти відцвітають і в'януть, а зозулині черевички завжди собі літають разом із зозулями по гаях та левадах.

Це від нього, від Миколки Коструби, я довідався про таємницю заячого холодку. Мовляв, ця тендітна рослина виростає там, де в полі за грудкою землі переночує заєць. Але хіба наперед угадаєш, де куцохвостому заманеться переночувати? Ото вже по зелених, полохливих кущиках пізніше бачиш, де він снив свої короткі, сторожкі сни.

Може, вам кортіло б проникнути в таємницю волового ока? Чи збагнути загадку, яку криє в собі ведмеже вушко? Кінський щавель? Куряча сліпота? Сущу істину міг повідати тільки Миколка Коструба.

Іноді він всідався під стовбуром верби, а поряд всідався пес Боніфацій. Мені здавалось, що обоє зосереджено стежать, як я ловлю рибу в річці. Здавалось, що обоє навіть бачать крізь товщу води, як та риба плаває між кущиру, як завмирає біля стебел очерету, як обачно оминає наживку на гачку.

Вони сиділи й мовчали, непорушні. Зрештою, я запитував:

— Миколко, де це ти зараз?

Він здригався, прокидаючись, і так само поряд здригався, прокидаючись, пес Боніфацій.

— Оце ми з Боніфацієм були в Києві, — казав хлопчик.

І мені, здивованому, здавалось, що в його замислених очах справді можна в цю хвилю помітити непевні відображення стародавнього міста над Дніпром. (...)

Здавалось, можна було побачити обриси міста, в якому насправді Миколці бувати не доводилося, та ось зараз силою уяви явленого отут, на цих луках, під спопелілим від спеки подільським небом.

Як багато, як цікаво Миколка Коструба зумів помандрувати в своєму юному віці!

Ото, скажімо, прийшли ви до лісу, рвете черешні чи суниці, довкола палахкотять сині дзвоники, туркочуть горлиці, а Миколка начебто з вами — й водночас десь далеко-далеко. Де саме? Не бачить лісу, не рве черешень чи суниць. А що ж він бачить замість дерев, які голоси замість пташиного співу чують його вуха? І так не хочеться необережним словом порушувати те зачарування.

Зрештою, наче прокинувся, знов опинився на лісовій галяві.

— Миколко, ти де був?

— Десь в Африці, а де — й не скажу.

— Обійшлось без пригод чи з пригодами?

— Хіба трапляється без пригод? Боніфацій весь час виручав.

Авжеж, виручав вірний пес Боніфацій, бо хіба ж могло обійтись без нього чи тут, у лісі, чи в золотоголовому Києві, чи в джунглях Африки...

Та якось він пропав. Пропав лише на один день, проте за цей день де тільки не вибігав хлопчик, шукаючи. Вірніше, не вибігав, а вилітав, озиваючись тужливо кличним голосом, яким ото озивається чайка перед бурею. Кликав на околиці, в лугах біля річки, по чагарниках, по байраках, по глинянках, — і нізвідки не чулось у відповідь заливчастого гавкання пса Боніфація.

За цей день хлопчик згас очима, обличчям, прив'яв своїми рухами, згорбився гінкою постаттю, як ото згасає, в'яне і горбиться самотня в степу житня стеблина, яку спалив подих смертовбивчої спеки.

Та вже ввечері пес Боніфацій прибився додому зі своїх невідомих блукань, і хлопчик знову ожив. Обоє літали по селу, й

кожній стрічній людині Миколка радісно казав, що Боніфацій знайшовся, ось він, поряд, бо хіба може зрадити вірний друг!

Того літа між нами відбулась розмова, що згадується й понині. Ми йшли через поле, довкола стежки слалась розквітла конюшина. Синів ліс праворуч, а попереду на горбах розляглося село в садках. По блакиті небес пливли й пливли білі хмарки, й Микола, задираючи голову, стежив за їхньою плавбою. Пес Боніфацій то попереду біг, то ззаду, а то спинявся й задирав морду з очима життєлюбного філософа, наче теж стежив за польотом хмар.

— Де краще — на небі чи на землі? — мовив хлопчик.

— Згадай, — усміхнувся я, — ти колись запитав у мене: «Що сильніше — дерево чи літак?»

— Бо й справді, що сильніше. — не втямив моєї іронії хлопчик, який, здається, і понині не дошукався відповіді.

— У всього своя сила. І своя краса.

— Колись, — сказав Миколка Коструба, — люди додумаються до того, що селитимуться й на хмарах. А в синіх небесах посадять ліс, посіють пшеницю, розведуть квіти...

Можливо, в ту хвилю він уже бачив те, про що говорив. На отій частій хмарині бачив веселе село, на отій більшій, що сяє золотавим боком, бачив містечко, а поміж ними — березовий гай, у якому співають солов'ї чи в свої лункі дудки виграють іволги!

Можливо, бачив таку картину, а можливо, й іншу цей мій малолітній товариш, якому так баглося з'ясувати: що ж усе-таки сильніше — дерево чи літак?

Тарас Триндик. Небесні хвилі.

Який у синьому небі хотів би посіяти ліс — із калини та дуба, з беріз та ялин, а в тому лісі поселили птахів.

Якому хотілося, щоб квітка ходила в гості до квітки, щоб люди розмовляли не людською мовою, а голосами голубів, журавлів, ластівок, і так, як птахи, восени відлітали до вирію, в теплі краї.

Який, не полишаючи чорноземне подільське село, міг собі поміж його зеленочубих верб вибудувати золотоголовий Київ та й так сидіти поряд із вами: він у Києві, а ви під вербою на березі...

Того літа пес Боніфацій пропав удруге.

Знову хлопчик бігав по селу, розшукуючи, і, здається, ладен був запитувати про пса не тільки в людей, а й у дерев, вулиць, колодязів, кущів. Ладен був запитувати в собак, що сиділи на ланцюгах, у коней та гусей, що паслись у лузі. І знову голос його звучав кигиканням чаїної тривоги, кличучи, благаючи.

Довколишній світ, начебто зостаючись тим самим світом, що й досі, вже був іншим світом: це був світ без Боніфація.

І хлопчик не міг змиритися з цим ні сьогодні, ні завтра.

Мабуть, він відчував, що я не хочу поділитися з ним якоюсь дуже важливою таємницею, бо, скільки літав по селу в пошуках пса Боніфація, скільки розпитував у людей, птахів та дерев, неодмінно звертав до мене.

Й наступного дня я затіяв таку розмову:

— Ти ж знаєш, Миколко, що квіти ходять у гості до квіток.

— Знаю, — сумно сказав хлопчик.

— І що люди колись навчаться говорити так, як, наприклад, ластівки чи лелеки.

— Авжеж, — згодився.

— Й відлітатимуть до вирію.

— А потім повертатимуться додому, — нагадав хлопчик.

— Колись житимуть на хмарах, а в синьому небі садитимуть калину, вербу, тополю, дуб, сіятимуть жито й пшеницю. Ти посадиш ліс, там співатимуть пташки.

— Посаджу ліс, — не став заперечувати він.

— А де зараз може бути твій пес Боніфацій? Можливо, йому закортіло побігти в Індію й погратися з бенгальським тигром.

— Він погратися і прибіжить назад?

— Пограється і прибіжить... А може, йому заманулось гайнути в Африку й побавитися з левами та носорогами?

— І знову прибіжить назад? — запитав.

— Звичайно, прибіжить... Згадай, адже коли ти бував у Києві, то повертався назад.

— Але в Києві ми бували разом з Боніфацієм! — вигукнув хлопчик. — А він мене забув узяти з собою.

— Він повернеться й наступного разу візьме. Ти чекай.

— Я чекатиму.

Після нашої розмови Миколка Коструба ожив і знову став схожий сам на себе. Крила, які він завжди ховав під сорочкою, носили його по селу, і в своєму польоті, звісно, хлопчик хотів якоїсь радісної миті стрітися з Боніфацієм, який ось уже скоро повинен був повертатись із далеких мандрів...

І тепер, коли вже минуло стільки часу, я пишаюсь із тодішньої нашої розмови. Не з того, що підтримав Миколчину віру в гостювання квіток, перельоти людей до вирію та з вирію. А пишаюся зі свідомого свого обману. Адже я бачив, як пес Боніфацій востаннє у своєму житті перебігав дорогу, як на нього наїхав вантажний автомобіль. І не хтось, а я таки сам викопав яму в придорожній бузині й засипав його там.

Але чи міг я про цей випадок розказати хлопчикові, який літав?

Я не бачив Миколку Кострубу з того далекого пам'ятного літа, часто згадую наші розмови й подеколи з таким радісним очікуванням зводжу очі догори, наче навіч сподіваюсь нарешті угледіти в синьому небі посіяний і доглянутий його руками ліс — березовий та дубовий, калиновий та в'язовий, зі співом солов'їв та зозуль...

Олег Шупляк. «Time flows like a river...» (Серія «Український космос»). 2015 р.

Кінофільм «Солом'яні дзвони»

express-lesson

У 1987 р. режисер Юрій Іллєнко зняв за оповіданнями Євгена Гуцала двосерійну стрічку «Солом'яні дзвони». Спершу картину назвали «У синьому небі я висію ліс...» — за назвою одного з оповідань. Режисер спробував поєднати у фільмі кілька часопросторів: період німецько-радянської війни, перші повоєнні роки й сучасність. У фільмі помітне намагання знайти особливу ліричну кіномову, яка б відповідала прозі Євгена Гуцала. Коли стрічка вийшла на екран, багато хто не сприйняв її. Проте виконавець головної ролі Лесь Сердюк здобув на міжнародному кінофестивалі в м. Карлові Вари (Чехія) нагороду за найкращу чоловічу роль. *За допомогою інтернету подивіться кінофільм і висловте враження. Поясніть назву стрічки «Солом'яні дзвони».*

Кадри з кінофільму «Солом'яні дзвони». Режисер Юрій Іллєнко, Україна, 1987 р.

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Чому в селі про Миколку всі говорили: *«О, полетів малий Костpуба на крилах»*?
2. До яких місць літав у своїх мріях Миколка Костpуба? Що він згадував про свої уявні мандри?

3. Про які таємниці рослин і дерев розповідав Миколка?
4. Яку версію зникнення пса Боніфація запропонував Миколці оповідач. Що насправді трапилося з Боніфацієм?

Аналіз та інтерпретація

5. Поясніть назву оповідання «У синьому небі я висію ліс...».
6. Як співіснують у творі реальність і вигадка? Наведіть приклади.
7. Охарактеризуйте світ дитинства в оповіданні.
8. Які риси характеру Миколки Коструби вам подобаються? Чи хотіли б ви його наділити ще якими-небудь якостями?

Творче самовираження

9. Напишіть продовження твору, у якому оповідач і Миколка Коструба зустрілися через двадцять років після завершення подій в оповіданні. Як, на вашу думку, змінилося життя Миколки?

Цифрові навички

10. Створіть сторінку у фейсбуці (або інстаграмі) для Миколки Коструби. Поясніть, що на ній мало би бути розміщено.

Дослідження і проєкти

11. Які кольори використовує Євген Гуцало в оповіданні? Як вони допомагають розкрити світ фантазій героя?

Життєві ситуації

12. *Робота в групах*. Запропонуйте 3—5 професій для Миколки Коструби, пов'язані з його талантом мріяти й бачити дива в буденних речах.
13. Що для вас означає дружба з тваринами?
14. Продовжте речення: «Якби люди розуміли мову тварин і птахів...».
15. Розкажіть про ваші мрії. Що ви робите для того, щоб вони здійснилися? Скільки часу потрібно для цього?

ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСТ У СЬОГОДЕННЯ

Марина Павленко (нар. 1973)

Справжні принци мусять
колись-таки надати перевагу
тим, хто штурмує храми науки...
Марина Павленко

Марина Павленко — сучасна українська письменниця, художниця, науковець і педагог. Народилася в с. Старичі на Яворівщині (Львівська область). Закінчивши Уманський державний педагогічний інститут (нині — університет), захистила кандидатську дисертацію і викладає в тому самому закладі вищої освіти, у якому навчалася. Марина Павленко — авторка поетичних збірок (*«Бузкові зошити»* (1997), *«Чар-папороть»* (2002)), казкових творів (*«Півтора бажання (Казки з Ялосоветиної скрині)»* (2004), *«Домовичок із паліторою»* (2001), *«Домовичок повертається»* (2007), *«Домовичок і купа проблем»* (2019) та ін.), роману *«Санта Лучія в кирзових чоботях»* (2010), повістей (*«Миколчині історії»* (2008), *«Моя класнюча дівчинка»* (2016) та ін.). У творчому доробку Марини Павленко — цикл повістей для підлітків про Русалоньку із 7-В, створений у 2005—2019 рр. Усього до циклу увійшло п'ять повістей, пов'язаних між собою спільними персонажами й тематикою.

За книжку *«Райдуга в решеті»* у 2015 р. мисткиня отримала Всеукраїнську літературну премію імені Ірини Вільде. Вона — переможиця і лавреатка багатьох літературних конкурсів:

«Гранослов», «Привітання життя», «Коронація слова», Української бібліотеки у Філадельфії (США), конкурсу на кращу поему, присвячену річниці незалежності України (США), Світової федерації українських жіночих організацій та ін. А ще — володарка Міжнародної українсько-німецької премії імені Олеся Гончара за збірку *«Як дожити до ста»*, літературної премії «Благовіст» за монографію *«Тичининська формула українського патріотизму»* тощо.

Читання як насолода, або Почнімо із себе

В одному з інтерв'ю Марина Павленко визначила переваги читання художньої літератури: «Хай у списку переваг буде спершу читання як насолода, а вже потім — як праця. Праця, що є гарним фітнесом для нашого мозку, джерелом радості... А ще — збагачення нашого словникового запасу, яке, при всій повазі до телебачення й соцмереж, може дати нам тільки книжка. Здобуті знання й словниковий запас можна чудово використати в тих-таки соцмережах — поділитись якимось маловідомим рядком із Ірини Жиленко чи Люсі-Мод Монтгомері!.. Мовчу вже про те, що багатий словниковий запас допоможе нам освідчитись в коханні чи влаштуватися на роботу в круту фірму. Книжка — це як здорова їжа, яка, хоч і видається не такою ефектною і зручною, як комп'ютерний чи телевізорний "фаст-фуд", але приносить набагато більше користі. Книжка робить красивими, адже тупа людина красива тільки до того моменту,

Марина Павленко на зустрічі з юними читачами. Сучасне фото

поки не заговорить, а яскраве, небанальне мовлення, начитаність неодмінно додають зовнішності чарівності, ефектності й харизми...». *З якими аргументами мисткині ви погоджуєтеся? З якими могли б посперечатися? Додайте власні аргументи щодо необхідності читання книжок.*

Русалонька чи морська діва?

У 1837 р. Ганс-Крістіан Андерсен створив казку *«Русалонька»*. Данською мовою назва твору звучить як *«Den Lille Havfrue»*, що дослівно означає *«Маленька Морська Панна»* (або *«Маленька морська діва»*). 1913 р. в м. Копенгагені (Данія) було встановлено статую на честь Русалоньки (скульптор Едвард Еріксен). Хоча в перекладах українською мовою твір називається *«Русалонька»*, героїня Ганса-Крістіана Андерсена ніяк не пов'язана з русалками — персонажами слов'янської міфології. Витоки цього образу — у скандинавському фольклорі й міфології, де є образ *морської діви*, дочки морського царя. У казці Ганса-Крістіана Андерсена маленька Морська Панна живе в підводному царстві разом із батьком і п'ятьма сестрами. Як тільки морським панянкам виповнювалося п'ятнадцять років, вони мали право підніматися на поверхню води, щоб подивитися на світ. Коли найменша Морська Панна випливла за межі підводного царства, вона побачила корабель і прекрасного принца, у якого палко зако-

Пам'ятник Русалоньці, м. Копенгаген (Данія). Сучасне фото

халася. Під час шторму маленька Морська Панна врятувала принца, поклавши його, непритомного, біля храму, де його знайшла молода принцеса. Морська Панна дуже прагне кохання принца, а також безсмертної душі, якою наділені люди. За допомогою чарівного зілля вона отримує ноги в обмін на свій чарівний голос. Але принц одружується з принцесою, яку побачив у храмі, думаючи, що та його врятувала... Серце Морської Панни розбите. Вона не в змозі вбити принца після вінчання (хоча його кров могла повернути їй морський хвіст і шлях додому). З першими сонячними променями героїня перетворилася на морську піну, а потім — на дочку повітря.

«РУСАЛОНЬКА ІЗ 7-В, АБО ПРОКЛЯТТЯ РОДУ КУЛАКІВСЬКИХ»

Софійка та її книжковий світ. Головна героїня повісті Марини Павленко «Русалонька із 7-В, або Прокляття роду Кулаківських» Софійка наділена пристрастю до читання і розгадування різних таємниць. Вона уявляє себе то Русалонькою, то Попелюшкою, то Алісою в Країні Див. Найбільше їй подобається казка Ганса-Крістіана Андерсена «Русалонька», яка схвилювала дівчинку і навіть викликала сльози на її очах. Крізь призму образу казкової Русалоньки (маленької Морської Панни) Софійка сприймає і себе, і однокласника Вадима Кулаківського (який видається їй прекрасним принцом), і однокласницю Іринку Завадчук (яка в уяві Софійки постає казковою принцесою і «відбирає» в неї коханого). Під впливом фантазії Софійка не помічає, що поруч з нею надійний друг — Сашко, готовий заради неї на все. Але згодом пережиті події спонукають її переглянути попередні уявлення і подивитися об'єктивно на людей та життя.

Реальні та чарівні події в повісті. Софійка живе ніби у двох світах — дійсному та уявному. Вона — звичайна семикласниця з купою повсякденних шкільних та особистих проблем. У її родині готуються до весілля тітоньки Сніжани з її обранцем Валентином. Софійка допомагає мамі доглядати маленького братика, а також перебирає на себе частину обов'язків, пов'язаних з підготовкою до весілля Сніжани та переїздом сім'ї на

нову квартиру. Якщо старий будинок був для Софійки теплим, милим і затишним, то нове помешкання видається їй сповненим жахів і таємниць. Щоночі у квартирі сусідів знизу лунають незвичні звуки, з'являються загадкові тіні... А чорний кіт приносить дивну блакитну стрічку... Що ж це відбувається? Чи нова казка? Чи якась чужа життєва історія?..

Софійка розгадує одразу декілька таємниць, зокрема з минулого, у якому вона опинилася за допомогою старої шафи, що здатна переносити Софійку у світ старих світлин. Серед предків Вадима Кулаківського, її однокласника, були різні люди, зокрема Гордій Кулаківський, котрий обманом заволодів майном односельців. А Вадим, який украв Софійчині коралі, каже: «Не я краду — прокляття моє краде...». Софійка прагне звільнити Вадима від «прокляття». Та чи справді це «прокляття», чи свідомі вчинки, за які людина має нести відповідальність? У цьому «Русалоньці» із 7-В доведеться розібратися самій.

«Казка, яка не завершилася весіллям... Чи так це вже й погано?». У повісті Софійка та її тітонька Сніжана переживають конфлікт мрії та дійсності. Їхні обранці є зовсім не тими, якими видавалися. Звісно, у Сніжани, котра готувалася до весілля, — більш дорослі проблеми, ніж у Софійки, яка переживає перше кохання. За допомогою світлини, на якій зображений сумний хлопчик, і старої шафи Софійка встановила, що у Валентина, нареченого Сніжани, була сім'я і син, позбавлений батькової

Марина Павленко. Сучасне фото

уваги. Жадібність і жорстокість Валентина, попри його вдавану уважність, вразили Сніжану. Весілля не відбулося, бо, як сказала Сніжана: «Хіба можна будувати щастя на брехні?». Як з'ясувалося, чоловіки в родині Валентина були чимось схожі. Кожен з них робив ганебні вчинки.

Повість-казка тримає читачів у напрузі до самого кінця. Чи пробачить Сніжана Валентинові? Чи знайде нарешті своє справжнє щастя? Чи повторить Софійка нещасливу долю Андерсенової Морської Панни? Чи в Софійки буде інший шлях? Який? Про це допитливі читачі дізнаються аж у фіналі твору.

Чарівні предмети. Ознакою казкових творів є не лише фантастичні події, а й чарівні предмети та несподівані перетворення персонажів за допомогою цих предметів. У повісті-казці Марини Павленко теж є такі предмети. Стара шафа, яка допомагає Софійці побачити минуле, а також справжню сутність теперішнього та майбутнє. Коралі, що є родинним оберегом. У творі згадано й про відьмине ворожіння та її чарівне зілля, про інші речі. Усе це не тільки створює захопливу інтригу, а й дає змогу письменниці експериментувати з реальністю, випробовувати своїх персонажів на духовну міцність, перевіряти їхню людяність, стійкість і мужність. Софійка, як казкова героїня, має особливе завдання — установити правду й допомогти іншим людям. І тільки пройшовши через це випробування, вона отримає нове (реальне) бачення світу та людей.

Історія, переплетена із сучасністю. Повість-казка Марії Павленко нагадує нам, що ми всі невидимими ланцюжками пов'язані з нашим минулим, з історією України. Представники різних родин у творі випробовуються реальними обставинами: революцією, війною, соціально-політичними конфліктами. Але за всіх часів, як вважає письменниця, загальнолюдські цінності не тьмяніють. Хтось зраджує, тікає, ховається, а хтось живе чесно й вільно, бореться за своє кохання та щастя попри тяжкі обставини.

У фіналі чарівна стара шафа дає змогу Софійці зазирнути в майбутнє і побачити, що чекає на неї та її однокласників. Хто з ким залишиться? Кого очікує справжній прекрасний принц? І хто це? *Прочитайте повість-казку Марини Павленко — і про все дізнаєтеся!*

РУСАЛОНЬКА ІЗ 7-В, АБО ПРОКЛЯТТЯ РОДУ КУЛАКІВСЬКИХ (2005)

ПОВІСТЬ

(Уривки)

Чому сумувала Софійка?

1. Вони знову!

От нащо казки з нещасливим закінченням?! Софійка й досі не заспокоїться. Так гірко! Так шкода Русалоньки! Хочеться в самісіньке вухо закричати нетямущому принцові: «Це ж вона, Русалонька, тебе врятувала!!!».

Але красунчик принц, схожий на однокласника Вадима Кулаківського, не чує. Він усе кружляє в танку з обраницею-обманницею, схожою на Ірку Завадчук: он і татуювання на плечі таке саме! Русалонька невідворотно перетворюється на сяйливу хмарку і пропливає в небі над Софійчиним балконом. От-от упадуть на книжку солоні краплі...

— Ти плачеш? — раптом озвалася за спиною тітонька Сніжана.

Тітонька Сніжана також порятувала свого судженого. Але не з води. Валентин поламав ногу на футболі. До травмопункту потрапив саме на Сніжанине чергування. Так і познайомились. У них за півтора тижня весілля.

Тітонька поклала свою легку (так і її пацієнти кажуть!) руку на Софійчине плече:

— Я й собі колись за Русалонькою побивалась і не терпіла казок із поганим кінцем. Якби моя воля — видала б закон: заборонити нещасливі фінали в казках!

— То я не одна така? — схлипнула голосно, але з полегкістю.

— У мене вдалась! Правда, нині... — тітонька сумовито провела поглядом хмаринку і сперлась на поруччя, — і я не проти політати безтурботним клубочком пари...

— Ви серйозно, тітонько? — не вірила своїм вухам племінниця.

— А що? Ні тобі переживань, ані клопотів про якесь там заміжжя...

Отакої! Якесь заміжжя! Мама так раділа, що тітонька нарешті знайшла своє щастя! Що кінець кінцем вибрала гідну пару. Бо Сніжана перебирала женихами, як циган кіньми. Багатьох відшивала тільки за те, що були всілякими там Зеленьками, Пічкурами, Розсипаними.

Жодне з прізвищ не пасувало до її імені!

Та й на своєму зоставатись ніяк: Ягода Сніжана! Цей же наречений — і розумний, і серйозний. І прізвище, як на замовлення, — Білий!

Тітоньці шилася розкішна весільна сукня. Вітальню вже засновано м'яким прозорим шовком, закидано мережаними стрічками, обсипано дрібними атласними трояндочками... Убрання буде справжнісіньким дивом — Софійка передчувала це, щогодини бігаючи до вітальні милуватися. Мама з тітонькою шитимуть його власноруч. По-перше, заощадять, хоч для жениха гроші — не проблема. По-друге, створять щось неповторне, ексклюзивне, як тепер кажуть. І після цього пхекати: «Якесь заміжжя!». Роздуми обірвав плач тримісячного братика.

— Софійко, біжи забав! — попросила мама. — Бо ми сьогодні так і не покроїмо. Стій, не крутись! Мірку мені, по-твоєму, з чого знімати? З бабусиної шафи?

Шафа тут, звісно, ні до чого. Просто, на відміну від тонесенької білявки Сніжани, вона неповоротка. Товста і чорна. І не виходить заміж.

Ну от, морочитись із братиком знову Софійці! Ні-ні, вона обожнює маленького Ростика! Проте мусять бути якісь межі. Усеньке вчорашнє післяобіддя вона вистоювала з візочком під магазинами: тітонька з мамою не минули

М. Павленко. Авторська ілюстрація до повісті «Русалонька із 7-В, або Прокляття роду Кулаківських». 2005 р.

жодного, вибираючи тканини і, як її, фурнітуру. Сьогодні ж укотре доведеться занапасть робити математику: зайнята-бо з дитиною!

Нарешті братика вгамовано, математику сяк-так подолано, сукню розкроєно, тітоньку Сніжану проведено. Ще трохи, ще кілька перепон (придумав же хтось проти ночі зуби чистити), і Софійка та мама попадають з ніг. Тобто вкладуться спати.

Як вони любили вечори у колишній квартирі! Мама читала казку, на край ліжка злiталися птахи-зорі, а тісна кімнатина здавалася затишним кубельцем...

Тут — інакше. Мабуть, від незвички: переселились тільки місяць тому. Всі меблі стають проти ночі набундюченими, лихими. Ні сіло ні впало поскрипують паркетини. А тиша — наче води у вуха позаливали. Укритися з головою, заплющити очі... Не бачити, як по кутках збирається пітьма, не відчувати, як важчає німота, як налягає на горло. Не помічати, як нашорошилась шафа, як лиховісно прикипіла до підлоги. Як на те, тато повернеться з відрядження аж за два дні. Без нього тутешні вечори ще моторошніші... Якби не поодинокий гуркіт далеких потягів і безтурботне викумкування жаб десь аж із Олексіївського болота...

Раптом поверхом нижче хтось побіг. Хтось по-молодецькому гасав кімнатами — тільки дверима хряскало! На тілі виступають сироти, на голові їжиться волосся. До біганини додалися важкі старечі кроки із шарканням, охканням і постукуванням ціпка.Софійка все глибше заривається в подушку. Мабуть, господарі повернулися. Вони мали від'їхати на пів року? То й що? Зараз і в Москві не дуже заробиш, от і повернулися, не пробувши й двох місяців... Кинулася до відривного календарика: повня! І минулого разу — також... Ці дивні бешкети відбуваються в повню!!! А може, це всього-на-всього фантазія? Софійка читала про людей, котрі піддаються впливу нічного світила. Тоді чому в їхньому старому помешканні було спокійно?

— Ха-ха-ха!!! — прокотилося внизу тонко, ніби здавлено.

Нетямлячись, рвонулася до спальні:

— Мамусю, мамусю, вони знову!..

Мама також не спала. Пригорнула доньку, обхопила колисочку з сином. Так і сиділи обійнявшись. А там — стукотіло, реготало, хлипало...

Аж як у вікнах засірів світанок, у загадковій квартирі пролунав даленіючий свист — і враз усе стихло.

Так само раптово, як і почалося.

2. Вилазка до шафи

Чому шафа здавалася Софійці незвичайною?

За вікном дощило.

— Кінець травня, а тепла — не бачили! — бурчала Софійка, неохоче збираючись до школи. — Добре маленькому: спить!

Маленький подав голосок, і мама побігла до спальні.

Ростик пхикав уже в мами на руках, коли завітали до баби Валі. Баба Валя — сусідка навпроти. Це їй мешканці загадкової квартири довірили ключі, аби поливала вазони.

Чи не пограбовано часом тієї квартири вночі?

Баба спідлоба глянула на схвильованих новоселів. Неохоче побряжчала ключами — на перший поверх.

— Як бачите, все на місці! Перекинутий стілець? То це ж я його й перевернула! Коли аспарагус на серванті поливала.

— А що це за блакитна стрічка? — Софійка перелякано вказала на килим.

— Такі частенько валяються! — здається, бабине обличчя зблідло. — Десь, либонь, зачепила, то й витяглося!

— Що ж, перепрошуємо... Перепрошуємо... — завибачалася мама.

Баба пошкутильгала нагору. На порозі її вже дожидався котисько. Пухнасту вгодовану тварину звали Фантиком. З усіма тутешніми котами Софійка познайомилася першого ж дня, щойно переїхали. Але те, що Фантик геть чорний, зауважила вперше. Як у казках про відьом: чорний, сажа сажею, самі очі світяться...

На уроки встигла. Краще б запізнилася: з математики все одно підхопила сімку! Кого винуватити? Братика? Русалоньку, через яку плакала замість уроки робити?

Не краще й з українською. Завдання виконала швидко, навіть дала списати Кулаківському, а той... Тільки й бовкнув: «Сенк'ю, ти — кльова!». Та всі перерви підкидав хрущів до рюкзака — не

Софійці — противній Ірці Завадчук. Що ж, справжній рятівниці і в казці, і в житті зостаються крихти зі столу суперниці!..

Додому не тягнуло. Взагалі, відколи переселились у новий будинок... От і мама каже: гнітить він її. І це, їй-Богу, не тільки тому, що обтяжливо й нудно сидіти з дитиною в чотирьох стінах!

Не без утіхи Софійка зробила добрий гак. Тим паче, кортіло побачити колишнього сусіда Сашка, який і досі мешкав у напівпідвальчику.

Сашко, як і завжди, сидів на тротуарі під липою. Біля нього лежали ваги і в'язка штурпаків. Під в'язкою — напис на картоні: «Тирміново продаюця дрова. Приймаюця оптові замовлиня». А поруч — відро з пучками рясту.

— Привіт! Як давно тебе не бачив! — аж підскочив Сашко. — Хочеш — задарма зважу?

— Ні, дякую! — Софійка ще не худне, на відміну від більшості її ровесниць. Спіднички й штани, якщо їх не підперізувати, неодмінно сповзають. Сашко й не наполягає — він іще худіший та дрібніший. Мов хрущик.

— Тоді візьми — ось!!! — хлопчина королівським жестом вручає Софійці найпишнішого букетика. — Гостинець од фірми!

— Спасибі, нащо? — несміливо бере квіти і шукає, куди б їх притулити: перехожі-бо зглядаються.

Аби приховати ніяковість, хлопець починає протирати циферблат ваг, делікатно попльовуючи на бувалу в бувальцях ганчірку.

— Ти що, й до школи не ходив? — сказала, щоб підтримати ниточку розмови.

— Уже давно повернувся! В нас же не так, як у вашій гімназії. Останні уроки можна й пропустити.

— Еге! Очевидно, у вас останніми ставлять мову: дрова ти геть неграмотно підписав!

Сашкові вуха зрадливо запалали:

— Що, знов? Без тебе нема кому порадити: завжди втулю якусь не таку букву. Біля ваг он ти писала — замилуєшся!

— Сподіваюся, мій напис допомагає?

— Аякже! До того ж скоро літо, клієнт масово скидає жир і потребує моїх послуг. А зранку до лісу зганяв: квіти нині теж у ходу.

— Багато продав? — Софійка вирішила не питати, коли все-таки Сашко встиг сьогодні відвідати школу.

— Та трохи є, — побряжчав монетами чи то розчаровано, чи то весело.

— Хмиз також із лісу?

— Ти про дрова? Де там! Адже тільки нашими дворами пройти — цілий кузов назбираєш! Гроші під ногами валяються — умій лише підняти! — і за хвилю додав: — Інша справа, що не сезон... Ех, мені б лише стартовий капітал зібрати! Я б тоді знаєш як розкрутився!..

Свого часу й Софійка збирала стартовий капітал. Дуже мріяла про комп'ютер. Батьки ж затялись: «Поки не купимо квартири...». Окрилена сподіваннями, взялася працювати в Сашка художником (підписувала картонки для товару) і реалізатором за сумісництвом. Більше двох днів не витримала. На сонці нашмалилась, ніс облущився, а вторгувала хіба на пачку морозива. Кинула це діло. Їй не вистачає лише комп'ютера. А Сашко — єдиний мужчина в сім'ї. Мама працює прибиральницею, та й то часто хворіє, а в сім'ї ще трійня малих сестричок.

Якийсь здоровань хвацько скочив на ваги.

— Дев'яносто вісім кілограмів! — мовив Сашко.

— Скільки з мене?

— А ось написано: п'ятнадцять копійок. Дешевше, ніж у центрі!

— Переб'єшся! — молодик кинув Сашкові п'ятикопійчану монету і, вихопивши з відра букетик рясту, перевальцем пішов далі.

Сашкове обличчя палало. Така ганьба, ще й перед дівчиною!

— А... а в мене стільки новин! — Софійка мусила піднімати бойовий дух нещасного.

Вона заторохтіла про гімназію, про новий двір і його собак та котів, про тітоньчи-

М. Павленко. Авторська ілюстрація до повісті «Русалонька із 7-В, або Прокляття роду Кулаківських». 2005 р.

не заміжжя і пережиті нічні страхи. Переказала навіть казочку про Русалоньку, тільки очі ховала, як ішлося про принца, так схожого на Вадима.

— Хочеш, наступної повні підкрадемося до тієї квартири? — покругліли Сашкові очі. — Ночами я вільний від бізнесу.

— Жити набридло?! — зойкнула перелякано.

— Ні-ні, ти подумай!

— Думаю хіба про те, що вже додому пора, — спохопилася дівчинка.

— Так швидко? Ну, частіше заходь! Ти ж знаєш: я завжди тут, на точці.

Удома таки наполохались. Мама й тітонька нервово зметували тканину, по черзі термосили братика й висіли на телефоні.

Софійка мужньо витримала вливання тарілки супу (хоч мама у Софійчину миску не кидає цибулі, але суп від того не перестає бути супом). Витримала братикові рулади й енергійне стрибання ним по кімнаті. Витримала й роззявлену пащу підручника з математики, з якого випав прив'ялий пучок рясту.

— Доню, коли звільнишся, полізеш до шафи. Треба дещо знайти.

О, з радістю! Хоч і до шафи! Заховатись і пересидіти цю колотнечу!

Шафа не проходила в двері колишньої квартири, тож була зборищем старих речей у підвалі. Тато давно мріяв її реставрувати й зробити лялечку. Тому в нове житло шафу пропхали.

Під час переїздів уміст шафи неодноразово розпихався десь по ящиках. Навряд чи тепер хтось його відтворить.

А от широченну, на всю довжину шафи, різьблену шухляду не чіпали. Вона-бо замикалась, але мама загубила ключа, тато ж не хотів псувати старовинного замочка. Довелося тітоньці Сніжані поорудувати своєю легкою рукою, потицяти невидимкою... Шухляда відчинилась, і замок уцілів!

— А що шукати? — перепитала, коли тітонька поспішала до вітальні.

— Коралі, Софіє, коралі! — проспівала Сніжана, яка вже встигла ускочити в сукню для примірки.

А мама, підметуючи поділ, повідала, що кожна жінка їхнього роду під вінець одягала коралі. Намисто дісталося ще прапрапрабабі. Відтоді передавалося з роду в рід на щастя. Хоча Софій-

чина мама чомусь його всерйоз не сприймала. Вдягла тільки з поваги до реліквії. А по весіллі відразу кудись поділа, здається, таки до шафи. Якби не сестра — чи й згадала б?..

Стара шухляда неохоче, з басовитим рипом вилізла на світ Божий.

«Комедія! Прорипіла щось, ніби кор-р-ралі. Хитрюща, знає, що шукатиму», — подумала Софійка.

В очі порснуло пилюкою. Дуже зворушлива спадщина! Піти прозвітувати. Щедро сиплючи потерухою, потягла скарби до вітальні.

Одяг виявився ще пра-пра-пра...

— Швидше віднеси його на смітник!

Чобітки — Софійчиними:

— О, буде Ростику в чому по калюжах лазити!

Фотографії та газети — різних власників, різних часів:

— Поклади назад! Колись переберемо!

Коробочка — від маминих парфумів:

— Тато подарував ще до одруження!

Е, в ній щось наче торохтить? Софійка відкрила коробочку — випала маленька низка.

— Коралі!!!

Сподівалася побачити щось незвичне, розкішне. Як ото величні морські химери з книжок і телевізора. А з'ясувалося, що це всього-на-всього коротенька, на обхват шиї, низка дрібних вишнево-коричневих трубочок.

Сніжана приклала коралі до своєї ніжної шкіри, і низка немов засвітилась, ожила.

— Ще дібрати помаду!..

— Тітусю моя хороша, можна і мені приміряти?

Сніжана ласкаво смикнула небогу за пишний хвіст, охоплений металевою заколкою:

— Поноси, поки я добра! Але на весілля...

— Гаразд, гаразд, тітусю! Дякую, обіцяю їх не з'їсти!

Вибігла на балкон, задивилася на захід сонця і уявила: вони з Вадимом Кулаківським стоять у церкві перед вівтарем, а на ній — коралі...

Коли нарешті зібралась поскладати назад газети й фотографії (роздивитись би їх до пуття — таж математики не довчила!), помітила, що шухляда... замкнена!

— Навіщо було замикати? — сердилась тітонька Сніжана, знову колупаючи невидимкою в замковому вічку.

Та не замикала Софійка! Навпаки, залишила висунутою, щоб усередині протерти!

— Все шкереберть! — нервувалась тітонька. — Мені сукню перероблять, а тут грайся з вашими замочками!

— А шафа ця таки загадкова! — бубоніла Софійка, запихаючи до шухляди старі папери.

(...)

Коралі — давній український оберіг

Багато народів світу вважають, що намисто має магічні властивості: захищає від нечистої сили, зла, хвороб. У глибоку давнину люди вірили, що розрив нитки або втрата намиста віщують усілякі нещастя. Є подібні вірування і в українців. Коралі — це традиційний елемент національного вбрання українських жінок. Його робили з коралових намистинок у вигляді циліндриків або барилець, нанизаних на нитку (разок). Коралі берегли й передавали у спадок. Їх вважали оберегом.

60. Ще одна таємниця шафи

Прослухайте авдіотекст. Які чарівні властивості мала шафа?

audiotext

61. Обнадійливий ранок

Чому Софійка почувалася щасливою?

(...) — Софко, ну ти даєш! — Вадим був таким захопленим, що забув і привітатись. Він знову розбудив Софійку. Ростик

уже зробився спокійнішим, і сестричка усе відсипалась. — Новий прикол! Той ханурик... дядько... татів брат... Отой, що ніби від наркотиків загнувся! Так-от, живий він! Короче, вертається!

— Ти радий? — спитала традиційно.

— Це ж на хату зайвий рот! В'їжджаєш? То я був єдиним спадкоємцем, а тепер... В принципі нормально!

— Вітаю.

— О, мало не забув! Стара тебе на вечерю запрошує. На честь об'єднання родини й повернення блудних синів. Припливеш? Інші плани? — засмутився Вадим. — Це не в кайф, але що вдієш?..

— До побачення! Коли щось нове — свисти!

— Покедово!

— Софійко-о-о! — долинуло з вікна.

Вибігла на балкон. Внизу, біля дороги, стояв Сашко.

— Привіт! — помахала рукою. — Чого тобі?

— Як сьогодні спалось?

— Нормально! Якби не будили всякі, то й зовсім би добре! А нащо питаєш?

— Як це нащо? Ти що, не знаєш, яка це була ніч?

— І яка ж?

— Це була ніч у повню!!!

express-lesson

М. Павленко. Авторська ілюстрація до повісті «Русалонька із 7-В, або Прокляття роду Кулаківських». 2005 р.

— Леле! Я й не помітила! Спокійно все, тихо.

На якусь мить Софійка забула про Сашкову звістку. Вулицею проходив Валентин. Очевидно, щойно повернувся з Києва. З ним була... його київська Іринка. Ішли бадьоро, сміючися і перекидаючися новеньким футбольним м'ячем.

Зла до нього не почувала. Ще б пак: якби тоді не його шоколадка, хтозна, як би все повернулось!..

— То кажеш, усе чудово, Софійко? — нагадав про себе Сашко.

— Все чудово, Сашку! Ця казка — щаслива!..

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Назвіть персонажів повісті «Русалонька із 7-В, або Прокляття роду Кулаківських». Розподіліть їх за групами: «Минуле», «Теперішнє», «Майбутнє».
2. Через які випробування довелося пройти Софійці? Чи гідно витримала їх героїня?
3. Як Сашко заробляв гроші? Навіщо це було йому треба? Про які якості героя свідчить його намагання побільше заробити?
4. Назвіть історичні події, що випали на долю предків Вадима і Софійки. Як у цих подіях виявилися характери та моральні якості персонажів?

Аналіз та інтерпретація

5. Визначте подібності й відмінності між образом Русалоньки (маленької Морської Панни) Ганса-Крістіана Андерсена та образом сучасної «Русалоньки» — Софійки, героїні книжки Марини Павленко.
6. Визначте проблеми повісті «Русалонька із 7-В, або Прокляття роду Кулаківських».

Творче самовираження

7. Оберіть одного/одну з героїв/героїнь твору й розкажіть його/її життєву історію від його/її імені.

8. Опишіть стару річ, що зберігається у вашому домі, придумайте про неї історію (усно або письмово). Створіть малюнки.

Цифрові навички

9. За допомогою інтернету ознайомтеся з одним-двома інтерв'ю Марини Павленко. Випишіть її думки, що є близькими для вас.
10. Знайдіть сторінку мисткині у фейсбуці. Яку нову інформацію про творчість письменниці ви дізналися із соцмереж?

Дослідження і проєкти

11. Порівняйте персонажів слов'янської (русалки) та скандинавської (морські діви) міфології: їхні вигляд, помешкання, сюжети, пов'язані з ними. Знайдіть в інтернеті зображення русалок і морських дів.
12. *Робота в групах*. У яких творах української та зарубіжної літератури герої і героїні потрапляють у дивовижний світ? Підготуйте презентацію.

Життєві ситуації

13. За які вчинки персонажам повісті має бути соромно? А якими вчинками вони можуть пишатися? Поясніть.

7

«Ти знаєш, що ти — людина?..»

Тарас Шевченко (1814—1861)

Шевченко — це голос душі українського народу, його крик, сльози, стогін і разом з тим поклик гніву.

Браніслав Нушич

Тарас Шевченко помер далеко від батьківщини. У вірші *«Як умру, то поховайте...»* він просив поховати його в Україні на високій горі. 22 травня 1861 р. відбулося перепоховання Тараса Шевченка на Чернечій горі (або Тарасовій горі), що неподалік від м. Канева. Це місце було обрано невипадково: Канівщина традиційно була місцем поховання козацьких ватажків. Іван Підкова, Яків Шах, Самійло Кішка та інші славні козаки знайшли там останній прихисток. На честь Тараса Шевченка там створено музей, а вздовж Шевченкової алеї встановлено дев'ятнадцять скульптур — персонажів «Кобзаря». У Шевченківському національному заповіднику зібрано бібліотеку з понад 23 000 книжок. Тут відбуваються виставки художників, поетичні вечори та святкування визначних подій. Уклонитися

presentations

Олег Шупляк. Дух свободи

великому Кобзареві на Тарасову гору приїжджають численні шанувальники з України та з-за кордону. Це місце святе для кожного українця.

«ЯК УМРУ, ТО ПОХОВАЙТЕ...»

Цей вірш ще називають *«Заповіт»*. Його було написано у м. Переяславі (нині м. Переяслав-Хмельницький). Якось поет гостював на хуторі на Полтавщині та раптово застудився. Господар хутора відвіз його в Переяслав до лікаря Андрія Козачковського, який і клопотався про хворого поета. У ніч з 24 на 25 грудня 1845 р. Тарас Шевченко написав цей вірш.

«Як умру, то поховайте...» єднає минуле, теперішнє і майбутнє. У вірші органічно поєднані особиста доля ліричного героя (поета, кобзаря, борця) і доля народу (мрія митця про щасливе майбутнє народу й палка віра в нього).

Центральним образом твору є Україна, опис якої створено кількома влучними характеристиками: могутні кручі й вітри; пороги Дніпра («як реве ревучий[1]»); степ широкий з могилами; лани широкополі; синєє море. Образ України доповнений образом поета-пророка, який не тільки заповідає поховати себе на батьківщині, а й закликає народ чинити опір поневолювачам, порвати пута й здобути волю.

---

[1]Після створення штучних морів пороги (гранітні брили в руслі річки) зникли і Дніпро більше не «реве».

Використання дієслів наказового способу, полум'яні заклики створюють атмосферу спонукання до дії, нестримного руху народу й України вперед — до кращого майбутнього.

Твір наскрізь просякнутий ідеєю єднання з рідною землею. Україна завжди була для Тараса Шевченка омріяним краєм, куди він не міг потрапити через численні заборони й переслідування з боку царського уряду.

ЯК УМРУ, ТО ПОХОВАЙТЕ... (1845)

Чому ліричний герой просить поховати його на високій горі?

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій,
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.
Як понесе з України
У синєє море

Артур Орльонов. Становлення нації. 2021 р.

video-text

Кров ворожу… отоді я
І лани, і гори —
Все покину і полину
До самого Бога
Молитися… а до того
Я не знаю Бога.
Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.
І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

«Заповіт» у музиці

На текст вірша «Як умру, то поховайте…» написано твори великих музичних форм — кантати Станіслава Людкевича, Бориса Лятошинського, Левка Ревуцького та ін. Відомі десятки музичних інтерпретацій цього вірша. Уже в 1868 р. свої варіанти музики до нього представили Микола Лисенко і Михайло Вербицький. А найпопулярнішою стала мелодія, яку на початку 70-х років XIX ст. створив полтавський учитель музики й хорового співу Гордій Гладкий. Саме цей варіант «Заповіту» часто виконують під час урочистостей.

Національний хор імені Григорія Верьовки. Сучасне фото

Скільки пам'ятників Тарасові Шевченку у світі?

У світі встановлено понад 1100 пам'ятників великому Кобзареві. Перший пам'ятник на українській землі встановили в м. Харкові у 1897 р. Майже 50 країн світу вшанували пам'ять нашого генія скульптурними зображеннями. Один із найцікавіших пам'ятників Тарасові Шевченку — в м. Римі (Італія) — Кобзар в образі античного філософа. І це невипадково, адже силу мудрості поета визнано в усьому світі. *Сфотографуйте та опишіть пам'ятник Тарасові Шевченку, який є у вашому місті, селі чи обласному центрі. Дізнайтеся та розкажіть про історію пам'ятника.*

Пам'ятник Тарасові Шевченку в м. Бородянка (Київська обл.), який потрапив під російський обстріл у 2022 р.

Пам'ятник Тарасові Шевченку в Харкові захищають мішками з піском від обстрілів. 2022 р.

Пам'ятник Тарасові Шевченку, м. Рим (Італія)

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Що заповів поет у вірші «Як умру, то поховайте...»?
2. Якою постає Україна у вірші?
3. Про що мріє ліричний герой твору?
4. Чи можна ліричного героя назвати патріотом? Доведіть.

Аналіз та інтерпретація

5. Які географічні реалії згадано у вірші «Як умру, то поховайте...»? Розкрийте їхнє символічне значення.

Творче самовираження

6. Створіть пост для соцмереж до дня народження Кобзаря.

Цифрові навички

7. Тарас Шевченко є символом української ідентичності, тому до його образу постійно звертаються сучасні митці. Знайдіть в інтернеті 2—3 сучасні зображення поета. Прокоментуйте.
8. Послухайте музичне виконання «Заповіту». Поділіться враженнями.

Дослідження і проєкти

9. Дослідіть, яку роль відіграють твори Тараса Шевченка в подіях, що відбуваються в сучасній Україні (Революція гідності, повномасштабна війна в Україні тощо). Знайдіть у пресі та/або соцмережах приклади, коли твори Тараса Шевченка були духовною підтримкою для українців, закликали до боротьби, вели в бій за свободу.

Життєві ситуації

10. Чи лишається актуальним гасло Шевченка «кайдани порвіте»? Поясніть свою думку.
11. Які заповіти Шевченка ви вважаєте важливими для себе і для України? Чи будете їх дотримуватися у своєму житті?

Редьярд Кіплінг (1865—1936)

Я з вами жив заодно...
Редьярд Кіплінг

Коли називаємо ім'я англійського письменника Джозефа-Редьярда Кіплінга, одразу згадуються Мауглі, кішка, яка «гуляла, як сама собі знала», або маленьке слоненя, якого жорстокий крокодил ухопив за хобот. Однак Кіплінг — не тільки дитячий письменник. Він є автором цікавих повістей, романів, новел, а також поезій, у яких порушено важливі філософські проблеми. Його творчість сповнена тривоги за весь світ, за розвиток земної цивілізації.

Індійські жінки. Сучасне фото

Джозеф-Редьярд Кіплінг народився в м. Бомбеї (нині Мумбай) — одному з найбільших міст тодішньої Британської Індії. Змалку він засвоїв дві різні, але цікаві й неповторні культури — західну та східну.

Редьярд Кіплінг закінчив Девонське військове училище в Англії, однак його не приваблювала військова кар'єра. Він захопився літературою. У сімнадцятирічному віці повернув-

Кадр із кінофільму «Книга джунглів» (режисер Джон Фавро, США, 2016)

ся до Індії і почав працювати репортером у «Громадянській та військовій газеті». Це дало йому змогу вивчати життя та набиратися досвіду.

Справжня слава прийшла до Редьярда Кіплінга після повернення в 1889 р. до Англії. На тлі сповненої умовностей англійської літератури вікторіанської доби голос письменника зазвучав свіжо й виразно. Його твори живили яскраві події, про які він чув або в яких сам брав участь, чудова природа Індії та враження від зустрічей з людьми, сильними духом. У 1894 р. вийшла його *«Книга джунглів»*, у 1901 р. — роман *«Кім»*, у 1902 р. — *«Просто казки»*.

Редьярд Кіплінг любив подорожувати різними країнами, і скрізь його супроводжувала слава. Він побував у Китаї, Австралії, Японії, країнах Африки, тривалий час жив у США. У 1907 р. був удостоєний Нобелівської премії в галузі літератури.

«ЯКЩО...»

Редьярд Кіплінг — людина особливої вдачі. Він мав сильний і нестримний характер, не раз помилявся, падав з вершин слави, однак умів знову підвестися і йти далі. Моральний кодекс справжньої людини втілено у вірші «Якщо...» (англ. *If*). Це один з найгуманніших творів Редьярда Кіплінга, у якому проголошено вічні цінності — честь, мужність, воля, відда-

ність високій меті. Вірш написано у формі звернення до сина. Твір можна сприймати як духовний заповіт письменника всім наступним поколінням.

ЯКЩО...

Які поняття в тексті вірша виділено великими літерами? Чому? Поясніть їх.

Як вистоїш, коли всі проти тебе —
Упали духом і тебе клянуть,
Як всупереч усім ти віриш в себе,
А з їх зневіри також візьмеш суть;
Якщо чекати зможеш ти невтомно,
Оббріханий — мовчати і пройти
Під поглядом ненависті, притому
Не грати цноти ані доброти;
Як зможеш мріять — в мрійництво не впасти,
І думать — не творити думки культ,
Якщо Тріумф, зарівно як Нещастя,
Сприймеш як дим і вітер на віку;
Якщо стерпиш, як з правди твого слова
Пройдисвіт ставить пастку на простих,
Якщо впаде все, чим ти жив, і знову
Зумієш все почати і звести;
Якщо ти зможеш в пориві одному
Поставить все на карту і програть,
А потім — все спочатку, і нікому
Про втрати навіть слова не сказать;
Якщо ти змусиш Серце, Нерви, Жили
Служити ще, коли уже в тобі
Усе згоріло, вигасло — лишилась
Одна лиш воля — встоять в боротьбі;
Як зможеш гідно річ вести з юрбою
І з Королем не втратиш простоти.
Якщо усі рахуються з тобою —
На відстані, яку відміриш ти;

video-text

Якщо ущерть наповниш біг хвилини
Снагою дум, енергією дій,
Тоді весь світ тобі належить, сину,
І більше: ти — Людина, сину мій.

(Переклад Євгена Сверстюка)

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Які проблеми порушено у вірші?
2. Доведіть, що вірш має ознаки заповіту, звернення до молодої людини, якій автор прагне передати духовний досвід.
3. Що означає слово *Людина* (з великої літери) в контексті вірша? До чого закликає автор?

Аналіз та інтерпретація

4. Розкрийте значення повтору на початку строф (анафора).
5. Знайдіть в інтернеті й прочитайте вірш Редьярда Кіплінга «Якщо...» в різних перекладах (а якщо знаєте англійську — мовою оригіналу). Знайдіть у ньому рядки, у яких ідеться про: а) боротьбу; б) людяність; в) безкомпромісну позицію.

Творче самовираження

6. Сформулюйте поетичні настанови автора прозою.

Цифрові навички

7. За допомогою інтернету дослідіть жіночий і чоловічий одяг Індії. Доберіть світлини. Назвіть елементи традиційного індійського вбрання.

Дослідження і проєкти

8. Дослідіть екранізації творів Редьярда Кіплінга. Які з них, на вашу думку, є найвдалішими? Підготуйте презентацію.

9. Дослідіть звичаї і традиції, особливості природи й способу життя в Індії. Які з них знайшли відображення у творах Редьярда Кіплінга?

Життєві ситуації

10. Які настанови з вірша «Якщо...» є актуальними для вас особисто?

Василь Симоненко (1935—1963)

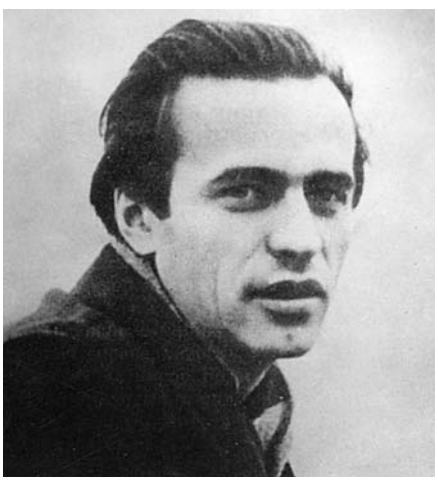

З творів Симоненка постає образ сучасної молодої людини, цільної і благородної у своїх пориваннях.
Олесь Гончар

Василь Симоненко — легендарна постать української літератури, яка символізує нескореність, свободу та патріотизм. Він належав до шістдесятників, як і Ліна Костенко, Іван Світличний, Микола Вінграновський та ін.

Народився в с. Біївці, що на Полтавщині, в селянській родині. Виховували його мати і дід. Закінчивши школу, вступив на факультет журналістики Київського державного університету імені Тараса Григоровича Шевченка (тоді таку назву мав Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Працював на Черкащині журналістом у газетах і журналах.

Навесні 1960 р. завдяки хрущовській «відлизі» (тимчасове послаблення ідеологічного тиску у зв'язку з приходом до влади М. Хрущова) у Києві було створено Клуб творчої молоді — іні-

ціативне об'єднання, яке всупереч тодішній тоталітарній системі ставило за мету об'єднати духовні та фізичні зусилля молоді для оновлення України. Туди прийшли молоді поети Дмитро Павличко, Ліна Костенко, Іван Драч, Микола Вінграновський, Василь Стус, Віталій Коротич, Василь Симоненко та ін. Їх пізніше нарекли шістдесятниками. Партійним чиновникам колишнього СРСР дуже не подобалися їхні волелюбність, громадська активність, непідкупність, загострена соціальна чутливість, прагнення до розвінчання злочинів сталінізму, адже все це виливалося в поетичній творчості, що відразу полонила широку читацьку авдиторію.

Хоча Василь Симоненко тоді жив у Черкасах, він був активним членом клубу. Часто їздив Україною, брав участь у літературних вечорах і творчих дискусіях, намагався пробудити в сучасників національну свідомість. Він разом з Аллою Горською та Лесем Танюком виявив місця поховання розстріляних у роки репресій на Лук'янівському та Васильківському кладовищах та у с. Биківні. А 1965 р. розпочалися репресії супроти Клубу творчої молоді, і зрештою його було ліквідовано.

Митець залишив неперевершений поетичний і прозовий спадок. Перша його збірка *«Тиша і грім»* (1962) відразу викликала зацікавленість публіки та критики. У 1962 р. він мав намір вступити до аспірантури Інституту літератури Національної академії наук України, проте не склалося. За активну громадянську позицію Василь Симоненко зазнав утисків з боку радянського уряду. У своєму щоденнику він записав: «Кожен лакей робить, що йому заманеться... До цього ще можна додати, що в квітні були зняті мої вірші у "Зміні", зарізані в "Жовтні", потім надійшли гарбузи з "Дніпра" й "Вітчизни"...». З великими труднощами друзям Василя Симоненка вдалося надрукувати (уже після смерті митця) збірки *«Земне тяжіння»* (1964), *«Вино з троянд»* (1965), *«Поезії»* (1966), *«Лебеді материнства»* (1981). Ще у спадку Василя Симоненка є казки: *«Цар Плаксій та Лоскотон»* (1962), *«Подорож у країну Навпаки»* (1962), *«Казка про Дурила»* (1963).

Василь Симоненко постає у своїй творчості великим патріотом України:

Народ мій є! Народ мій завжди буде!
Ніхто не перекреслить мій народ!

presentations

В. Клименко. Портрет Володимира Симоненка. 1985 р.

У 1995 р. Василеві Симоненку посмертно присуджено Державну премію України імені Тараса Шевченка.

Редьярд Кіплінг і Василь Симоненко

Дослідники давно помітили подібність віршів *«Якщо...»* Редьярда Кіплінга і *«Ти знаєш, що ти — людина?..»* Василя Симоненка. Їх поєднує ідея людяності. Ідеться в поезіях про служіння істині навіть за тяжких випробувань та ударів долі. Як у часи Редьярда Кіплінга, так і в часи Василя Симоненка боротьба за людяність була чи не найголовнішою проблемою. Перегук творчості двох великих поетів не є випадковим, адже вони обидва не хотіли миритися з антигуманними явищами, сміливо протистояли зазіханням на істину. Редьярд Кіплінг і Василь Симоненко оспівували творчу сутність особистості й вірили в перемогу гуманізму.

Дерево термінів

Художність — це критерій, який відрізняє мистецтво від інших явищ. Ознаками справді художніх творів є їхнє національне й загальнолюдське значення; висока майстерність письменника/письменниці; актуальність тем, проблем, образів, мотивів; багатозначність твору, що залишає широке поле для роздумів та інтерпретацій; наявність високої гуманістичної ідеї.

«ТИ ЗНАЄШ, ЩО ТИ — ЛЮДИНА?..»

Цей вірш навертає читачів до джерел людяності, ніби очищуючи їхню свідомість від усього неважливого, шкідливого, утверджуючи справжню сутність життя людини. Він спонукає замислитися над сенсом людського існування, над місцем і призначенням кожного у світі, над неповторністю моментів буття. Автор був саме такою людиною, не йшов на компроміси і не зраджував духовних ідеалів.

ТИ ЗНАЄШ, ЩО ТИ — ЛЮДИНА?..

Який смисл ліричний герой вкладає в поняття «людина»?

Ти знаєш, що ти — людина?
Ти знаєш про це чи ні?
Усмішка твоя — єдина,
Мука твоя — єдина,
Очі твої — одні.

Більше тебе не буде.
Завтра на цій землі
Інші ходитимуть люди,
Інші кохатимуть люди —
Добрі, ласкаві й злі.

Сьогодні усе для тебе —
Озера, гаї, степи.
І жити спішити треба,
Кохати спішити треба —
Гляди ж не проспи!

Бо ти на землі — людина,
І хочеш того чи ні —
Усмішка твоя — єдина,
Мука твоя — єдина,
Очі твої — одні.

Малюнок учениці Єлизавети Михайловської. 2023 р.

«ЛЕБЕДІ МАТЕРИНСТВА»

Вірш «Лебеді материнства» надзвичайно мелодійний та емоційно наснажений, тому органічно перетворився на пісню: композитор Анатолій Пашкевич поклав його на музику. Цю поезію нерідко називають колисковою, адже саме цей жанр покликаний заспокоїти, утішити, гармонізувати душу. Образ лебедів — символ духовності, вірності та краси — у цьому творі пов'язаний з материнством, з материнською турботою про дитину.

ЛЕБЕДІ МАТЕРИНСТВА

Що може і чого не може вибрати у своєму житті людина?

Мріють крилами з туману лебеді рожеві,
Сиплють ночі у лимани зорі сургучеві.

Заглядає в шибу казка сивими очима,
Материнська добра ласка в неї за плечима.

Ой біжи, біжи, досадо, не вертай до хати,
Не пущу тебе колиску синову гойдати.

Припливайте до колиски, лебеді, як мрії,
Опустіться, тихі зорі, синові під вії.

Темряву тривожили криками півні,
Танцювали лебеді в хаті на стіні.

Лопотіли крилами і рожевим пір'ям,
Лоскотали марево золотим сузір'ям.

Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу,
Виростуть з тобою приспані тривоги.

У хмільні смеркання мавки чорноброві
Ждатимуть твоєї ніжності й любові.

Будуть тебе кликать у сади зелені
Хлопців чорночубих диво-наречені.

video-text

Олег Шупляк. Із циклу «Берегиня». 2016 р.

Можеш вибирати друзів і дружину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Можна вибрать друга і по духу брата,
Та не можна рідну матір вибирати.

За тобою завше будуть мандрувати
Очі материнські і білява хата.

І якщо впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі,

Стануть над тобою, листям затріпочуть,
Тугою прощання душу залоскочуть.

Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Пісні на вірші Василя Симоненка

Багато поезій Василя Симоненка зацікавили музикантів і композиторів. Рок-група «Біла Вежа» 2015 р. представила патріотичну пісню на слова Василя Симоненка *«Виростеш ти, сину...»*. Гурт «Піккардійська Терція» виконує пісню *«Ти на землі людина...»*, в основу котрої покладено вірш «Ти знаєш, що ти — людина?..». До *«Лебедів материнства»* написав музику Анатолій Пашкевич. Цю пісню виконує група Bandurband у власному аранжуванні.

За нотами Анатолія Пашкевича Державний академічний Волинський народний хор виконує пісню на слова Василя Симоненка «*Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу…*». Класичне сольне виконання цієї пісні представила Ірина Стиць у своїй відеообробці.

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Які рядки у віршах Василя Симоненка вам особливо сподобалися? Чому?
2. Що заповів поет у вірші «Ти знаєш, що ти — людина?..»? Наведіть цитати.
3. Чому поет зробив центральним образом у вірші «Лебеді материнства» саме образ лебедів? Що втілює цей образ?

Аналіз та інтерпретація

4. Знайдіть у творі «Лебеді материнства» образи зі світу природи. Проаналізуйте і розкрийте їхнє значення.
5. Порівняйте вірші «Якщо…» Редьярда Кіплінга і «Ти знаєш, що ти — людина?..» Василя Симоненка.

Творче самовираження

6. Дайте відповідь на запитання «Ти знаєш, що ти — людина?..» у формі есе.

Українська співачка Ірина Стиць у відеокліпі «Все буде Україна». 2022 р.

7. Створіть листівку для мами або для близької людини, яка любить вас.

Цифрові навички

8. Знайдіть в інтернеті й послухайте 1—2 пісні на слова Василя Симоненка. Висловте враження.

Дослідження і проєкти

9. Дослідіть палітру кольорів у вірші «Лебеді материнства». Намалюйте цими фарбами ілюстрацію «Моя Батьківщина».

Життєві ситуації

10. Які якості ліричного героя поезії Василя Симоненка вам близькі й зрозумілі? Які з них ви хотіли б виховати в собі?

Айзек Азімов (1920—1992)

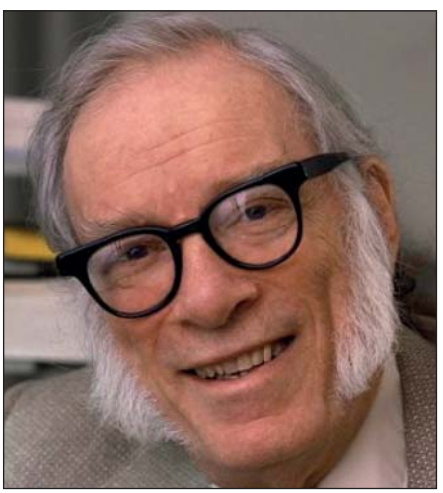

Наукова фантастика дає людству нові напрямки руху.

Айзек Азімов

1. *Чи любите ви читати фантастичні твори? Чому?*
2. *Розкажіть про один із ваших улюблених фантастичних творів.*

3. Якою ви уявляєте Україну майбутнього? Опишіть (усно) або намалюйте.

Одним з найпопулярніших сучасних фантастів світу є американський письменник Айзек Азімов (справжнє ім'я *Ісаак Юдович Озимов*). У м. Нью-Йорку минули дитинство і юність майбутнього письменника. Його першою мовою був ідиш (ним говорили в родині), однак свої твори митець писав англійською, оволодівши нею досконало.

Айзек Азімов став біохіміком, читав лекції для студентів у Колумбійському та Гарвардському університетах.

Його письменницький набуток становить майже п'ятсот книжок. Це науково-фантастичні романи, повісті, оповідання, новели. А ще він писав наукові праці з біохімії, математики, міфології, астрофізики.

Серед художніх творів письменника найпопулярнішими є збірка оповідань *«Я — робот»* (1950), романи *«Сталеві печери»* (1953), *«Оголене сонце»* (1954), *«Кінець Вічності»* (1955), *«Фах»* (1958), *«Самі боги»* (1972) та ін.

Айзек Азімов передбачив появу штучного інтелекту, космічні перельоти, розвиток робототехніки. Водночас він попереджав про те, що суспільство, у якому люди не мислитимуть самостійно і забудуть про мораль, приречене на занепад. Письменник вірив, що наукова фантастика допоможе зберегти людяність і мир на всій планеті.

Дмитро Лебедь. Місто Венери. 2023 р.

Робот ASIMO. Сучасне фото

Музей майбутнього

У сучасну добу в різних куточках світу існують музеї, у яких представлено наукові винаходи, прогнози майбутнього, фантастичні проєкти. У 2022 р. в м. Дубаї було відкрито Музей майбутнього у формі величезного ока. У цьому музеї можна уявити себе на іншій планеті, першовідкривачем далеких галактик, випробувачем новітніх приладів. Водночас експозиції нагадують відвідувачам, що треба зберігати живі почуття та емоції, не дозволяти цифровим технологіям руйнувати своє єство. *За допомогою інтернету здійсніть віртуальну мандрівку цим музеєм. Як ви гадаєте, чому його побудували у формі ока?*

Музей майбутнього, м. Дубай (Об'єднані Арабські Емірати). Сучасне фото

«ФАХ»

Роздуми про майбутнє людини й людства. Світ, зображений Айзеком Азімовим у повісті «Фах», на перший погляд, є розумно та раціонально влаштованим. Тут панують дисципліна, порядок і культ освіти. Однак діти не вчаться самостійно мислити та шукати інформацію, а за допомогою спеціальних технічних приладів отримують готові знання. Здається, це швидше й надійніше, однак спотворює людську природу, позбавляє особистість можливості бути собою, здатності мислити й творити. Люди в державі майбутнього, змальованій письменником, подібні до роботів, які мають виконувати лише те, що їм

призначає влада. А тих, хто не вписується в «пронумеровану» більшість, хто виявляє схильність до самостійного мислення, відокремлюють від суспільства в спеціальні інтернати, створені для того, щоб плекати справжні таланти, які можуть проєктувати нові машини й визначати науково-технічний прогрес. Але більшість мешканців суспільства майбутнього, про яке йдеться у творі, не мають права вибору. *Чи правильно це — забирати в людини право на вільну думку? Який у цьому сенс?*

Образ Джорджа Плейтена. Головний герой повісті Джордж Плейтен був звичайним землянином, але вже з дитинства виявляв інтерес до навчання і вчився думати. Його вміння робити власні висновки виявилося в День читання. Це вважали «відхиленням» від норми та усталеного порядку. Пізніше, у День освіти, Джордж довів, що вміє не лише мислити, а й здобувати знання, шукати відповіді на різноманітні запитання. Через цей «недолік» Джорджа помістили в Інтернат для недоумків. У такий жорстокий спосіб у державі майбутнього виявляли справжні таланти. Визнання того, що він не такий, як усі, непридатний до освіти й професії, ледь не вбило Джорджа. Але творчість, жага до знань, прагнення мислити не дали йому загинути. Джордж почав читати й за допомогою книжок не лише набував знань, а ще й пізнавав себе, учився узагальнювати, робити висновки, бути вільним у своїй уяві та думках.

Проблема духовної реалізації людини. Джордж Плейтен залишив інтернат, відчувши в собі достатньо сили довести, що він здатний до плідної діяльності задля суспільства. В освіті його не

Дмитро Лебедь. Той, хто йде попереду. 2023 р.

цікавили матеріальні блага чи престиж. Наука була важливою для нього сама по собі. Це відчуття притаманне лише справжнім талантам.

Айзек Азімов порушив у повісті «Фах» багато питань, актуальних і нині. Як розвивати суспільство? Яка роль у цьому процесі належить освіті та як її вдосконалити? Навіщо в людей відбирають право на власну думку? Чим людина відрізняється від робота? Чи можна в людині вбити здатність до творчості й вільного мислення? *Поміркуйте над ними.*

ФАХ (1958)

ПОВІСТЬ

(Скорочено)

1. *Навіщо людині треба читати?*
2. *Чи хотіли б ви здобувати знання в такий спосіб, як Джордж Плейтен «навчився» читати?*

(...) Діти зібралися у просторій залі міського будинку Освіти. Цього місяця в усіх куточках Землі в мільйонах таких самих будинків зібралися такі самі групи дітей. Сірі стіни зали та напруження дітей, що ніяковіли у незвичному святковому одязі, вплинули на Джорджа гнітюче. Він інстинктивно повівся так, як усі. Відшукав невеличку групу хлопців, що жили з ним на одному поверсі, і приєднався до них.

Тревіліян, який мешкав поруч, був ще по-дитячому кучматий. Від маленьких бачків і негустих рудих вусів, що виростуть у нього, тільки-но дозволить природа, його відокремлювало багато років. Він (для нього Джордж іще був Джорджі) гукнув:

— Ага! Злякався!

— Анітрохи, — заперечив Джордж і щиро додав: — А тато з мамою поклали на моїй тумбочці друкований текст, повернуся додому — прочитаю все до останнього слівця. (В ту мить найбільших страждань завдавали його власні руки: він не знав, куди їх подіти. Йому суворо наказали не чухати голови, не терти вух, не довбатися в носі й не пхати руки до кишень. Що ж йому було з ними робити!)

Тревіліян спокійно заклав руки до кишень і оголосив:

— А мій батько зовсім не хвилюється.

Тревіліян-старший майже сім років був за металурга на Діпорії, ось чому, вийшовши на пенсію і повернувшись на Землю, він мав вищий соціальний статус за своїх сусідів.

Взагалі повернення на Землю не заохочувалося через її перенаселення, але декому щастило повернутися. Насамперед життя на Землі було дешеве, і пенсія — мізерна в умовах Діпорії — тут мала солідний вигляд. Крім того, декому надто приємно хизуватися своїми успіхами саме перед давніми друзями, а не перед рештою світу.

Своє повернення Тревіліян-старший обґрунтовував ще й іншим: якби він залишився на Діпорії, то довелося б там залишитися і його дітям, а це, своєю чергою, не давало б їм шансів згодом потрапити в інші світи, навіть у Новію, бо Діпорія мала зв'язок тільки із Землею.

Малий Тревіліян рано усвідомив цю істину. Ще до дня Читання він уже був переконаний, що врешті-решт житиме на Новії, і в розмовах завжди говорив про це.

Джордж, пригнічений майбутньою величчю Тревіліяна і думкою про власну нікчемність, негайно, захищаючись, перейшов у наступ:

— Мій тато теж не хвилюється. Просто хоче почути, як я читаю, і знає, що читатиму я добре. А твій батько, найпевніш, не хоче тебе слухати, бо знає, що нічого в тебе не вийде.

Дмитро Лебедь. Ілюстрації до твору «Фах». 2023 р.

— Ба, вийде! А читання — це пусте. На Новії я найму людей, які мені читатимуть.

— Тому що ти сам читати не навчишся! Бо ти бовдур!

— А як я тоді потраплю на Новію?

І Джордж, украй розлючений, перекреслив усе:

— А хто тобі сказав, що ти потрапиш на Новію? Биймося об заклад, що ти нікуди не поїдеш!

Коротун Тревіліян почервонів:

— Та все ж трубоукладачем, як твій таточко, я не буду!

— Забери свої слова назад, дурню!

— Сам забирай!

Вони стояли лицем до лиця. Правду кажучи, їм зовсім не хотілося битися, та в цьому чужому приміщенні вони прагнули якось розвіятися, вдатися до чогось звичного, щоб відчути себе у «своїй тарілці». Джордж уже був готовий. Він стиснув кулаки й став у боксерську стійку, вирішивши у такий спосіб проблему з руками. Інші діти збуджено обступили їх. Лементові поклав край жіночий голос, що пролунав у залі, підсилений гучномовцем. Запанувала повна тиша. Джордж опустив руки і забув про Тревіліяна.

— Діти, — мовив голос, — зараз будемо називати ваші прізвища. Хто почує своє, повинен одразу підійти до когось із людей, що чекають біля стіни. Ви бачите їх? Вони вдягнені в червоне, їх легко знайти. Дівчата підуть праворуч, хлопці — ліворуч. А тепер подивіться, хто в червоному стоїть до вас найближче…

(...) Вони сіли на маленькі стільчики і знову чекали. Їх почали викликати по одному. Джорджа Плейтена назвали третім.

Він зайшов у велику кімнату, захаращену страхітливою апаратурою з безліччю кнопок на прозорих панелях. Посеред кімнати стояв письмовий стіл, де сидів якийсь чоловік.

— Джордж Плейтен? — запитав він.

— Так, сер, — уривчасто прошепотів Джордж, змучений нескінченним очікуванням і блуканням по кімнатах. Він уже мріяв про те, щоб усе швидше скінчилося.

Чоловік за письмовим столом сказав:

— Мене звуть лікар Ллойд. Як ти себе почуваєш, Джордже? (...)

Лікар простяг йому картку.

— Ти знаєш, що оце за знаки?

І хоча Джордж чудово знав про своє невігластво, несподіване запитання примусило його глянути на картку, ніби він уже навчився читати. Однак значки так і залишилися незрозумілими, і він повернув картку лікареві.

— Ні, сер.

— А чому?

У Джорджа раптом виникла підозра: а чи не з'їхав лікар з глузду? Хіба ж він не знає чому?

— Бо я не вмію читати, сер.

— А хотілося б тобі навчитися?

— Так, сер.

— А для чого, Джордже?

Спантеличений, він витріщив очі. Ніхто зроду не запитував його про таке, і він розгубився.

— Я не знаю, сер.

— Друкована інформація буде направляти тебе все життя. Навіть після дня Освіти ти повинен багато чого навчитися. І знання ти здобуватимеш з таких-от карток, з книжок, з телевізійних екранів. Друковані тексти розкажуть тобі стільки корисного й цікавого, що не вміти читати було б так само погано, як зовсім не бачити. Тобі зрозуміло?

— Так, сер.

— Ти боїшся, Джордже?

— Ні, сер.

— Чудово. Тепер я поясню тобі, з чого ми почнемо. Я прикладу ці дротики до твого чола над кутиками очей. Вони приліпляться до шкіри, не завдаючи тобі ніякого болю. Потім я увімкну дещо, і почується дзижчання. Воно здаватиметься тобі незвичним, і, може, тобі буде трохи лоскітно, але це теж зовсім не боляче. Та якщо ти все ж відчуєш біль, скажи мені, і я одразу вимкну апарат. Але боляче не буде. Ну що, домовились?

Судомно ковтнувши, Джордж кивнув.

— Ти готовий?

Джордж знову кивнув. Заплющивши очі, він чекав, поки лікар готував апаратуру. Батьки про все це йому розповідали. Вони теж запевняли, що боляче не буде. Однак старші хлопці, яким уже виповнилося десять, а то й дванадцять років, завжди дражнили восьмирічних, тих, хто чекав свого дня Читання, попереджаючи: «Бережися голки». В тихому закутку по секрету

розповідали: «Вони розітнуть тобі голову величезним ножем з гаком на кінці», — і таке інше з жахливими подробицями.

Джордж ніколи не вірив їм, та вночі його мордували кошмари. І тепер, заплющивши очі, він опинився наодинці зі страхом.

Він відчув дротики на скронях. Дзижчання линуло звідкись здаля і поглиналося гупанням крові у вухах, що озивалося відлунням, наче в печері. Наважившись, він повільно розплющив очі.

Лікар стояв до нього спиною. З одної машини виповзала вузька паперова стрічка, де було видно хвилясту фіалкову лінію. Лікар відривав її і вкладав у щілину іншої машини. Машина викинула невеликий шматок плівки, її лікар уважно вивчав. Нарешті він повернувся до Джорджа і якось дивно звів брови.

Дзижчання припинилося.

— Вже все? — прошепотів Джордж.

— Так, — заклопотано сказав лікар.

— І я вже вмію читати? — Джордж не відчував у собі ніяких змін.

— Що? — перепитав лікар, і на обличчі його майнула несподівана посмішка. — Все йде як годиться, Джордже. Читати будеш за п'ятнадцять хвилин. А зараз ми попрацюємо з іншою машиною, і це буде трохи довше. Я закрию тобі нею голову, а коли увімкну апарат, ти якийсь час нічого не бачитимеш і не чутимеш, але це не боляче. Про всяк випадок я дам тобі в руки вимикача. Якщо все-таки відчуєш біль, натиснеш на цю маленьку кнопку, і апарат вимкнеться. Гаразд?

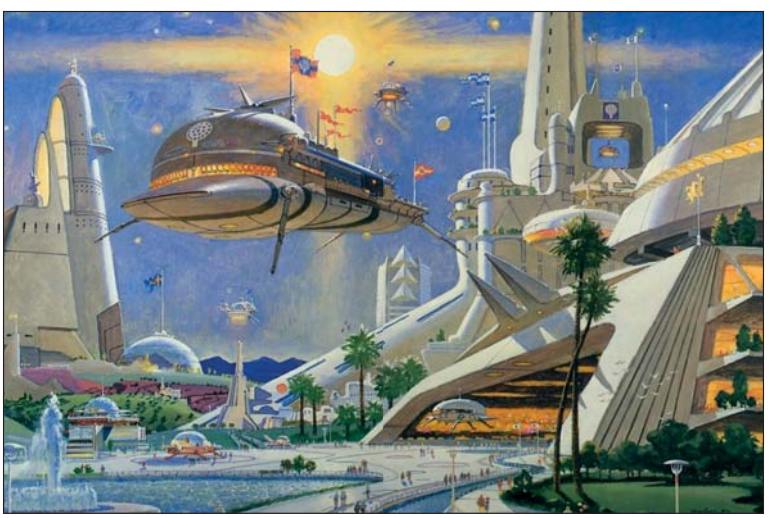

Роберт Макколл. Метрополіс. 1980-ті роки

Пізніше Джорджеві розповіли, що вимикач був несправжній і його давали дитині тільки для того, щоб вона почувала себе певніше, та все ж він не був переконаний, що так воно було насправді, бо сам тої кнопки не натискав.

Йому одягли на голову великий шолом, вимощений усередині гумою. Три-чотири невеликі опуклості присмокталися до голови, але він відчув тільки легкий дотик, який одразу ж зник. Болю не було.

Звідкись іздалеку долинув лікарів голос:

— Ну як, Джордже, все гаразд?

І тоді, без будь-яких попереджень, його наче оповило грубою повстиною, відокремивши від буття. Він не чув власного тіла, зникли відчуття, весь довколишній світ, зостався тільки він сам і голос, що зринав із безодні й щось шепотів… шепотів…

Напружившись, він намагався почути й зрозуміти те невловиме, та між ним і шепотом лежала груба повстина.

Потім з нього зняли шолома. Яскраве світло вдарило в очі, а лікарів голос тарабанив у вуха:

— Ось твоя картка, Джордже. Скажи, що тут написано?

— Тут написано… написано: «Плейтен Джордж. Народився 13 лютого… року, батьки — Пітер і Емі Плейтен, місце…» — і затнувся від хвилювання.

— Ти вмієш читати, Джордже, — підбадьорив лікар. — Усе вже позаду.

— Назавжди. Я не розучуся?

— Звичайно, ні, — лікар нахилився і, як дорослому, потис йому руку. (…)

1. *Що здивувало лікаря Антонеллі в поведінці Джорджа?*
2. *Про що пошкодував Джордж? Куди потрапив Джордж Плейтен? Чому це стало для нього трагедією?*

audiotext

Джордж дістався до дверей з номером 15-С. Його завели в пусту кімнату і залишили. На якусь мить він піднісся духом. Якби ця кімната була для чорноробів, тут, звичайно, вже сиділи б десятки юнаків.

Біля невисокої, заввишки по пояс, переділки ковзнули розсувні двері, й до кімнати зайшов літній сивоголовий чоловік. Він посміхнувся, показавши рівні, мабуть, штучні, зуби. Проте у нього було молоде гладеньке обличчя й гучний голос.

— Добрий вечір, Джордже! — привітався він. — Бачу, цього разу до нас у сектор потрапив тільки один.

— Тільки один? — безпорадно запитав Джордж.

— Таких, як ти, на Землі тисячі. Ти не самотній.

Джордж почав дратуватися.

— Я нічого не розумію, сер, — сказав він. — Яка в мене класифікація? Що тут коїться?

— Спокійно, синку. З тобою все гаразд. Таке могло б статися з кожним, — він простягнув руку, і Джордж машинально взявся за неї. Тепла долоня міцно потисла Джорджеву долоню. — Сідай, синку. Мене звуть Сем Елленфорд.

Джордж нетерпляче кивнув.

— Я хочу знати, в чім річ, сер.

— Природно. По-перше, Джордже, ти не можеш бути програмістом. Думаю, ти сам уже збагнув.

— Так, — з гіркотою в голосі погодився Джордж. — Але ким же я тоді буду?

— Таке важко пояснити, Джордже, — Елленфорд помовчав, а потім вимовив: — Ніким.

— Що?!

— Ніким!

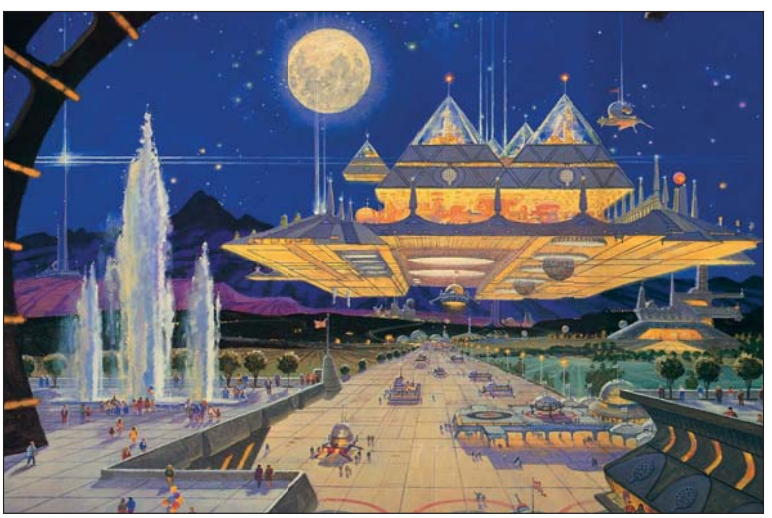

Роберт Макколл. Метрополіс. 1980-ті роки

— Що це означає? Чому ви не можете дати мені фаху?

— В цьому разі, Джордже, у нас немає вибору. За нас вирішує структура твого мозку.

Джордж пожовтів і витріщив очі.

— З моїм мозком щось не так?

— У ньому є якісь зміни. Гадаю, з погляду фахової кваліфікації, ти можеш вважати, що в ньому є порушення.

— Але чому?

Елленфорд знизав плечима.

— Ти, звісно, знаєш, яким чином діє земна Програма Освіти: практично всяка людина спроможна засвоїти будь-які знання, але кожен окремий мозок краще підходить до одних видів знань, ніж до інших. Ми намагаємося, по змозі, поєднувати структуру мозку з відповідними знаннями даного фаху, виходячи з потреби на спеціальність.

Джордж кивнув:

— Так, я знаю.

— Проте інколи, Джордже, нам трапляється юнак, у якого інтелект не підходить для накладання будь-яких знань.

— Ви хочете сказати, що я не здатен здобути освіту?

— Саме це я маю на увазі.

— Казна-що. Я ж тямлю. Я можу зрозуміти…

Він безпорадно озирнувся, наче шукаючи якоїсь нагоди довести, що мозок його працює справно.

— Будь ласка, глянь на речі тверезо, — поважно сказав Елленфорд. — Ти розумний. Поза всяким сумнівом. Твій інтелект навіть вищий за середній. На жаль, це не має відношення до накладання знання на мозок. І взагалі, сюди завжди потрапляють розумні люди.

— Ви хочете сказати, що я не годжуся навіть у дипломовані чорноробі? — промимрив Джордж. Навіть така перспектива здавалася йому кращою, ніж розчахнута поряд із ним безодня. — Що ж такого треба знати, щоб стати чорноробом?

— Ти недооцінюєш чорноробів, юначе. Існує багато різновидів професії чорнороба, і кожен з них має свій досить складний комплекс знань. Крім того, для цього фаху ми повинні добирати не тільки відповідні розуми, а й відповідні тіла. Ти не придатний для цього, Джордже. Якби ти й став чорноробом, то тебе надовго б не вистачило.

Джордж знав, що йому бракує фізичної сили.

— Але я ніколи не чув, щоб хтось не мав фаху, — заперечив він.

— Таких небагато, — визнав Елленфорд. — І ми охороняємо їх.

— Охороняєте? — Джордж відчув, як у збентеженій душі зростає страх.

— Тобою опікується планета, Джордже. З тієї миті, як ти зайшов у ці двері, ми почали виконувати свої обов'язки, — і він усміхнувся.

То був аж надто лагідний усміх. Джорджеві він здався усміхом власника, усміхом дорослого до безпорадної дитини.

— Виходить, я потраплю до тюрми? — спитав він.

— Боронь Боже. Ти житимеш з такими, як ти.

З ТАКИМИ, ЯК ТИ. Ці слова громом вибухнули Джорджеві у вухах.

— Ти будеш мати спеціальний догляд. Ми піклуватимемося про тебе, — запевнив Елленфорд. (...)

Джордж потрапив до Інтернату. Минув шок від того, що з ним сталося. Але юнака не полишало відчуття власної нікчемності. Сусід по кімнаті — Хейлі Омейні — намагався пояснити Джорджеві, що в інтернаті теж можна здобути фах, але складним і дуже повільним шляхом — за допомогою книжок. Проте Джордж прагнув до рішучіших дій і не хотів здаватися. Щороку мріяв про Олімпіаду, де молоді люди у змаганнях виборюють фахову першість, щоб дістати місця на нових планетах. Нарешті вирішив утекти й спробувати власні сили.

Прослухайте авдіотекст. Чому Тревіліян не зміг виграти змагання? Чи слушну пораду дав йому Джордж?

audiotext

Несподіваний захисник Джорджа виявився впливовою людиною і організував неймовірне — розмову юнака з особою з іншої планети — новіанином. Джордж був упевнений, що зможе його переконати.

Що запропонував Джордж Плейтен у розмові з новіанином? Чи слушна то була пропозиція?

(...) Джордж спробував триматися невимушено. Всі вони, як новіани, так і земляни, кожний по-своєму «вивчали» його, як жука на голці. Інженеску тепер сидів у кутку й спостерігав за ним широко розкритими очима. (...)

— Не думайте, що я жартую. Стрічки дійсно нічого не варті. Вони вчать надто багатьох речей і надто безболісно. Людина, яка отримує знання з їхньою допомогою, не уявляє, як можна вчитися інакше. Її знання застигають у тому вигляді, в якому вона бере їх зі стрічки. А якби замість того щоб напихати людину стрічками, її примусили з самого початку вчитися, так би мовити, вручну, вона звикла б учитися самотужки й продовжувала б навчання далі. Хіба це не розумно? А коли звичка буде добре розвинена, людині можна дати трохи знань через стрічку, щоб заповнити прогалини чи уточнити деякі деталі. А далі вже вона вчитиметься самостійно. Таким чином ви зможете своїх металургів, що знають спектрограф Хенслера, навчити користуватися спектрографом Бімена, і вам не доведеться прилітати на Землю по нові моделі спеціалістів.

Новіанин кивнув.

— А звідки отримують знання, окрім стрічок? З міжзоряного простору?

Дмитро Лебедь. Ілюстрація до твору «Фах». 2023 р.

Нікос Гіфтакіс. Думка. 2010-ті роки

— З книжок. Вивчаючи самі апарати. Думаючи.

— З книжок? Як же можна зрозуміти книжки, не здобувши освіти?

— Книжки складаються зі слів, а більшу частину слів можна зрозуміти. Спеціальні ж терміни можуть роз'яснити ті фахівці, яких ви вже маєте.

— А як бути з читанням? Ви припускаєте використання стрічок, по яких учаться читати?

— Гадаю, з тими стрічками все гаразд, хоча й не бачу причин, чому не можна вчитися читати старим методом. У всякому разі, частково.

— Щоб із самого початку виробити звичку до самостійних знань? — запитав новіанин.

— Так, так, — радісно підтвердив Джордж; цей чоловік вже почав розуміти його. (...)

— А самі ви намагалися вчитися по книжках? Чи це тільки ваша теорія?

Джордж повернувся й швидко глянув на Інженеску, та історик лишався незворушним. На його обличчі застигла тільки доброзичлива цікавість.

— Намагався.

— І ви вважаєте, з цього щось виходить?

— Так, вельмишановний, — палко відповів Джордж. — Візьміть мене з собою на Новію. Я можу скласти програму і керувати...

— Зачекайте, я маю ще декілька питань. Як ви гадаєте, скільки вам потрібно буде часу, щоб стати металургом, який вміє працювати з біменівським спектрографом, якщо припустити, що почнете вчитися, не маючи ніяких знань і не використовуючи стрічок освіти.

Джордж завагався.

— Ну... можливо, кілька років.

— Два роки? П'ять? Десять?

— Не можу сказати, вельмишановний.

— Бачите, це найголовніше питання, і ви повинні відповісти на нього. Ну, приміром, п'ять років. Вас улаштовує такий термін?

— Думаю, що так.

— Чудово. Отже, протягом п'яти років людина вивчає металургію за вашим методом. Ви не можете не погодитися, що весь

цей час вона не дає нам ніякої користі, а її треба годувати, забезпечувати житлом і грішми.

— Але ж…

— Дайте мені закінчити. До того часу, коли вона буде підготовлена і зможе користуватися спектрографом Бімена, мине п'ять років. Чи не здається вам, що тоді у нас уже з'явиться удосконалена модель апарата, з яким вона не зуміє працювати?

— Однак доти вона стане досвідченим ученим, і засвоєння нових деталей буде для неї питанням днів.

— Ви так гадаєте. Гаразд, припустімо, що ваш друг, приміром, самостійно вивчав апарат Бімена і успішно його опанував; чи зможе він зрівнятися своїм умінням з умінням учасника змагань, який отримав усе за допомогою стрічок?

— Можливо, й ні… — почав Джордж.

— Отож-бо й воно, — докинув новіанин.

— Заждіть, дайте закінчити мені. Навіть якщо він і знає щось гірше, ніж той, інший, в даному випадку важливо те, що він може вчитися далі. Він зможе придумати нове, на що не здатна людина, яка здобула освіту за допомогою стрічок. Ви будете мати в запасі людей, здатних оригінально мислити…

— А ви протягом свого навчання винайшли щось нове? — запитав новіанин.

— Ні, але ж я один, і не так уже й давно почав учитися…

— Так… ну, леді й джентльмени, ми досить з вами порозважалися?

Роберт Макколл.
Сонячна Арізона.
1980-ті роки

— Зачекайте! — раптом перелякавшись, вигукнув Джордж. — Я хочу домовитися з вами про особисту зустріч. Є речі, які я не можу пояснити по відеофону. Ряд деталей…

Погляд новіанина ковзнув повз Джорджа.

— Інженеску! По-моєму, я зробив вам послугу, про яку ви просили. Завтра у мене напружений день. Бувайте здорові!

Екран згас.

Джорджеві руки рвонулися до екрана в нестримному бажанні оживити його.

— Він не повірив мені! — скрикнув Джордж. — Він не повірив мені!

— Так, Джордже, не повірив. Невже ви й справді думали, що він повірить? — запитав Інженеску.

Джордж майже не чув його.

— Але чому? Адже це правда. І так вигідно для нього. Ніякого ризику. Вони мали б справу зі мною та ще з кількома… Десяток людей, що вчилися б роками, коштували б менше, ніж один готовий фахівець… Він був п'яний! Він нічого не зрозумів.

Задихаючись, Джордж роззирнувся довкола.

— Як мені дістатися до нього? Мені конче необхідно. Все вийшло не так, як треба. Не слід було говорити з ним по відеофону. Мені потрібен час. Треба зустрітися з ним віч-на-віч. Як мені…

— Він не захоче зустрічатися з вами, Джордже, — промовив Інженеску. — А якщо й погодиться, то все одно вам не повірить.

— Ні, повірить, запевняю вас, — Джордж повернувся до історика, і його очі широко розкрилися. — Чому ви називаєте мене Джорджем?

— А хіба це не ваше ім'я? Джордж Плейтен?

— Ви знаєте, хто я?

— Я знаю про вас усе.

Джордж завмер, тільки часте дихання різко здіймало його груди.

— Я хочу допомогти вам, Джордже, — запевнив Інженеску. — Я вже говорив вам про це. Я весь час вивчав вас і хочу вам допомогти.

— Мені не потрібна ваша допомога! — вигукнув Джордж. — Я не недоумок.

Він рвучко повернувся і, як шалений, кинувся до дверей. Розчахнув їх і був схоплений двома полісменами, що миттєво залишили свій пост.

Попри все збудження Джордж відчув дотик шприца якраз під щелепою. І все скінчилося. Останнє, що лишилося в пам'яті, було обличчя Інженеску, який зі співчуттям дивився на нього.

1. *Чи насправді метод дослідження, про який розповів Омейні, був жорстоким?*
2. *У який ще спосіб можна виявити рівень людського інтелекту?*

Коли Джордж розплющив очі, то побачив білу стелю. Він згадав, що сталося. Але згадав так нечітко, наче все відбувалося з кимось іншим. Він дивився на стелю, аж поки не наповнився її білизною, яка начисто промила його мозок, начебто вивільняючи місце для нових ідей, для інших напрямків мислення.

Джордж не знав, як довго він так лежав, дослухаючись до плину своїх думок.

— Ти прокинувся? — пролунав чийсь голос.

І Джордж уперше почув свій власний стогін. Невже він застогнав? Він спробував повернути голову.

— Тобі боляче, Джордже? — запитав голос.

— Як дивно, — прошепотів Джордж. — Я так хотів залишити Землю. Я нічого не розумів.

— Ти знаєш, де ти?

— Я знову в… в Інтернаті, — Джорджеві нарешті вдалося повернутися.

Голос належав Омейні.

— Як дивно, що я нічого не розумів. Омейні ласкаво посміхнувся.

— Поспи ще…

Джордж заснув.

І знову прокинувся. Свідомість його прояснювалася.

Біля ліжка, читаючи, сидів Омейні, та як тільки Джордж відкрив очі, Хейлі відклав книжку. Джордж із зусиллям сів.

— Привіт, — мовив він.

— Ти голодний?

— Ще б пак! — він з цікавістю подивився на Омейні. — За мною стежили, коли я пішов звідси?

Омейні кивнув.

— Ти весь час був під наглядом. Ми хотіли непомітно скеровувати тебе до Антонеллі й дати тобі нагоду виговоритися. Нам здавалося, що для тебе це єдиний спосіб досягти успіху. Емоції заважали твоєму розвитку.

— Я був абсолютно неправий щодо нього, — трохи зашарівшись, промовив Джордж.

— Тепер це не має значення. Коли в аеропорту ти зупинився біля стенда металургів, один з наших агентів зараз же сповістив нам перелік учасників змагань. Ми з тобою досить говорили про твоє минуле, тож я зрозумів, що означало в ньому ім'я Тревіліяна. Ти спитав, як потрапити на Олімпіаду. Це могло призвести саме до тої кризи, на яку ми покладали такі надії, тож до зали скерували Ладисласа Інженеску, щоб він зустрівся з тобою і подбав про все.

— Він обіймає важливу посаду в уряді?

— Так.

— І ви доручили йому мене. Виходить, що сам я чогось вартий.

— Ти й справді багато чого вартий, Джордже...

— Тепер я це так добре розумію, що дивуюся своїй недавній сліпоті, — сказав Джордж. — Зрештою, хто винаходить нові зразки механізмів, для яких потрібні нові фахівці? Хто, наприклад, винайшов спектрограф Бімена? Я гадаю, чоловік на ймення Бімен. Але він не міг здобути освіту за допомогою стрічок, бо йому не вдалося б посунутися вперед.

— Цілком слушно.

— А хто створює стрічки освіти? Фахівці по виробництву стрічок? А хто ж тоді складає стрічки для їхнього навчання? Фахівці ще вищої кваліфікації? А хто складає стрічки... Ти розумієш, що я хочу сказати. Десь має бути кінець. Десь мають бути чоловіки та жінки, здатні оригінально мислити.

— Так, Джордже.

Джордж відкинувся назад і спрямував погляд у простір поверх голови Омейні. На якусь мить в його очах промайнула тінь колишнього хвилювання.

— Чому мені не розповіли про все це спочатку?

— О, якби ми могли, — сказав Омейні, — скількох неприємностей ми б уникли. Ми вміємо аналізувати інтелект, Джордже, й визначати, що ця людина може стати пристойним архітектором, а та — хорошим теслярем. Однак не вміємо визначити, чи здатна людина до оригінального творчого мислення. Це надто делікатна галузь. (...)

— Але чому не можна розповісти людям, що один зі... зі ста тисяч потрапляє сюди? — запитав Джордж. — Це не було б таким потрясінням для того, хто потрапляє.

— А як же інші? Ті дев'яносто дев'ять тисяч дев'ятсот дев'яносто дев'ять, які ніколи не потраплять у такі установи? Не можна, щоб усі оті люди вважали себе невдахами. Вони прагнуть здобути фах, і тим чи іншим шляхом здобувають його. Кожен може додати до свого імені слова: «дипломований такий-то чи така-то». Так чи інак, кожен посідає своє місце в суспільстві. Це необхідність.

— А ми? — запитав Джордж. — Ми — виняток? Один із десяти тисяч?

— Вам ні в якому разі не можна казати. Ось у чім заковика. Адже ще лишається останнє випробування. Навіть після відсіву в день Освіти дев'ять чоловік із десяти, що потрапили сюди, виявляються не зовсім підходящими для творчості, й нема такого апарата, який допоміг би нам вирізнити з цієї десятки того єдиного, хто нам потрібен. Цей десятий повинен виявитися сам.

— Яким чином?

— Ми поміщаємо вас сюди в Інтернат недоумків, і той, хто не бажає з цим змиритися, і є людина, яку ми шукаємо. Щоправда, метод жорстокий, зате себе виправдовує. Не слід казати людині: «Ти можеш винаходити нове. Тож-бо, твори». Набагато розумніше зачекати, поки вона сама мовить: «Я можу творити й творитиму, хочете ви цього чи ні». Таких людей, як ти, Джордже, десять тисяч, і вони сприяють технічному прогресові півтори тисячі світів. Ми не можемо дозволити собі загубити бодай одного з їх числа або ж витрачати наші зусилля на того, хто не виправдає наших сподівань.

Джордж відсунув порожню тарілку і підніс до рота чашку з кавою.

— А як же з тими, які... не виправдують сподівань?

— По всьому вони отримують освіту за допомогою стрічок і стають соціологами. Інженеску — один з них. Сам я дипломований психолог. Ми становимо, так би мовити, другий ешелон.

Джордж допив каву.

— Мені досі не зрозуміло одне, — промовив він.

— Що ж?

Джордж відкинув простирадло і встав.

— Чому воно зветься *Олімпіадою*?

(Переклад Андрія Минка)

Скульптура «Мислитель» Огюста Родена

Чи можна закарбувати в металі або камені рух людської думки? Виявляється, можна. Французький скульптор Огюст Роден у 1880—1882 рр. створив статую «Мислитель», що стала гімном людському інтелекту, який ніколи не зупиняється у своїх пошуках. Робота присвячена авторові «Божественної комедії» Данте Аліґ'єрі. Ця статуя, вилита з бронзи в натуральний зріст людини, установлена на подвір'ї музею митця в м. Парижі. Вона вражає всіх не лише своїми розмірами, а й незвичайним ефектом рухливості. Огюст Роден був сміливим експериментатором і придумав так звану «круглу скульптуру», у якій поєднані різні види поверхонь. Коли обходиш його скульптури, здається, що вони рухаються. А в скульптурі «Мислитель» ніби пульсує людська думка. *Як ви гадаєте, про що думає Мислитель?*

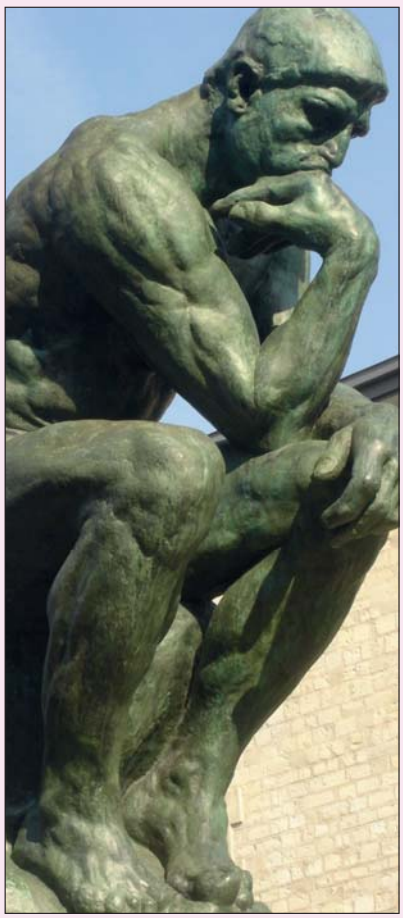

Огюст Роден. Мислитель. 1880—1882 рр.

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. На яких принципах побудована система освіти в майбутньому? Чи була корисна вона людям?
2. Чому людям забороняли читати книжки?
3. Ким хотів стати Джордж Плейтен і що він робив для досягнення своєї мети?
4. Чому думки й вчинки Джорджа вважали «дивними» в суспільстві?
5. Які випробування здолав герой і що допомогло йому в цьому?

Аналіз та інтерпретація

6. Оцініть експерименти з інтелектом, які відбувалися в державі майбутнього.
7. Визначте наукові, соціальні й моральні проблеми твору.
8. *Дискусія*. Чи заважають емоції розвитку інтелекту?

Творче самовираження

9. Створіть продовження повісті «Фах» у формі есе або коміксу.
10. Намалюйте майбутнє, у якому ви б хотіли жити.

Цифрові навички

11. За допомогою інтернету знайдіть і послухайте одне із засідань ради ООН на тему штучного інтелекту. Які переваги й небезпеки штучного інтелекту обговорюють представники різних країн? Які їхні думки видалися вам слушними? Підготуйте стислий звіт у формі повідомлення та презентації.

Дослідження і проєкти

12. Дослідіть історію назви та явища *Олімпіада*. Дайте відповідь на запитання Джорджа Плейтена «Чому воно зветься Олімпіадою?».
13. *Робота в групах*. Підготуйте проєкт на тему «Освіта майбутнього». Запропонуйте заходи, які можуть поліпшити освіту в Україні.

Життєві ситуації

14. Як ви розвиваєте власний інтелектуальний потенціал?
15. Чи хотіли б ви жити у світі майбутнього, який змалював Айзек Азімов? Поясніть.
16. Яка ваша життєва мрія і що ви робите для її реалізації?

ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСТ У СЬОГОДЕННЯ

Ліна Костенко (нар. 1930)

І в епіцентрі логіки і стресу,
Де все змішалось — рідне і чуже,
Цінує розум вигуки прогресу,
Душа скарби прадавні стереже.
Ліна Костенко

«ЧАЙКА НА КРИЖИНІ»

Вірш ознайомлює читачів з поширеним у поезії Ліни Костенко поняттям *крилатість*. *Крилаті люди* у творчості мисткині — це ті, хто здатний на незвичний, нестандартний вчинок, уміє зробити духовний вибір і прямувати за мрією. *Крилатість* у художній свідомості Ліни Костенко — особливий стан духовності, творчості, злету уяви, який возвеличує людину, виокремлює її з натовпу. Крилатість як безцінний дар розкривається в поезії «Чайка на крижині». Вірш містить розгорнуту метафору зими та розгорнуту алегорію на людину, яка літає (чайки). Зима як персоніфікована пора року і чайка як

алегорія людської крилатості (мрійливості) — провідні образи вірша. На думку поетеси, здатність літати як природна властивість чайки чи мрія людини не має витіснятися практичним досвідом і порадами оточення. Нехай навіть усім здається, що мрія позбавлена практичного підґрунтя, важливо бути окриленим і здатним на сміливий експеримент задля здійснення мрії.

ЧАЙКА НА КРИЖИНІ

1. *Як ви зрозуміли фразу «Навіщо крилатим ґрунт під ногами»?*
2. *Яких людей можна назвати крилатими?*

В цьому році зима не вдягала білої свити.
Часом вже й приміряла, та хтось її зразу крав.
Пошукала, поплакала… Що ж робити?
Бідувала в старій із торішніх зів'ялих трав.

Як колись лютувала, стелила рядно ожеледиць.
Сперечалася з морем, несла сум'яття вітрів.
Все збиралась на силі, та не встигла огледіться,
Як проснулись дерева і на Одрі лід потемнів.

Крига буйно ломилась у відкриті двері протоки.
Лід кришився, б'ючись об каміння берегове…
І нарешті по Одрі — темній, широкій —
На останній крижині самотня чайка пливе.

— Ти куди ж розігналась? Чи бува не до самого моря?
Чайки держаться гурту, а ти відпливеш одна.
А крижина тонка. А крижина майже прозора…
Ну, а що, як її підмиє вода весняна?

Ну, а що, коли їй та удержать тебе несила?
Затріщить і відломиться… Піде вода кругами…
— Дивна людино! Я ж маю крила,
Нащо крилатим ґрунт під ногами?

«КРИЛА»

Вірш утверджує ідею глибокого духовного наповнення людини — її крилатості, що проявляється індивідуально. Він певною мірою перегукується із «Чайкою на крижині», але в ньому вже не снують алегоризовані чайки, а розповідається історія крилатості людини. Духовне багатство — найбільший скарб у житті. Прагнення досягнути його і є підставою для окриленя людини. *«Крилатим ґрунту не треба»*, вони керуються не суєтними та швидкоплинними потребами, а сягають високого духу. Ця поезія нагадує про те, що людина здатна на високе й не має загрузати в мізерному та буденному.

КРИЛА

Що можна вважати «крилами» для людини? Назвіть ці поняття.

А й правда, крилатим ґрунту не треба.
Землі немає, то буде небо.

Немає поля, то буде воля.
Немає пари, то будуть хмари.

В цьому, напевно, правда пташина…
А як же людина? А що ж людина?

video-text

Люсі Флемінг. Політ у мрії. 2000-ні роки

Живе на землі. Сама не літає.
А крила має. А крила має!

Вони, ті крила, не з пуху-пір'я,
А з правди, чесноти і довір'я.

У кого — з вірності у коханні.
У кого — з вічного поривання.

У кого — з щирості до роботи.
У кого — з щедрості на турботи.

У кого — з пісні, або з надії,
Або з поезії, або з мрії.

Людина нібито не літає…
А крила має. А крила має!

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Як ви сприйняли образ зими у вірші «Чайка на крижині»?
2. Що означає образ крилатості у вірші «Крила»?
3. Чому мисткиня звернулася до образів птахів? Які думки вони втілюють?

Аналіз та інтерпретація

4. Розкрийте авторську позицію у віршах «Чайка на крижині», «Крила». Якими є духовні пріоритети авторки?

Творче самовираження

5. Створіть малюнки до прочитаних віршів Ліни Костенко. Прокоментуйте.

Цифрові навички

6. За допомогою інтернету прослухайте авдіозапис поезії (за вибором) Ліни Костенко у її виконанні. Запишіть свої враження (стисло).

7. Створіть пост для соцмережі про поезію мисткині. Спробуйте зацікавити інших читанням її лірики.

Дослідження і проєкти

8. Які вірші поетеси використовують у сучасній культурі? Наведіть приклади.
9. Дослідіть поезію Ліни Костенко після 24 лютого 2022 р. Як вона відгукнулася на трагічні події? Які вірші підтримують українців у боротьбі проти агресії? Виразно прочитайте й прокоментуйте їх, доберіть світлини.

Життєві ситуації

10. Чи знаєте ви людей, яких можна назвати «крилатими»? Розкажіть про них. Які якості їм притаманні?
11. Чому не всі сприймають і розуміють «крилатих» людей?
12. Чи відчували ви стан піднесення, крилатості, коли ніби літаєте? Що спричинило цей стан?

Наталія Дев'ятко (нар. 1983)

Наш світ — найбільше диво, він повний чарівництва і говорить до людини сотнями голосів, тільки треба навчитися бачити ці дива навколо себе і чути, про що розповідає тобі світ.

Наталія Дев'ятко

Українська письменниця, перекладачка, журналістка Наталія Дев'ятко народилася в м. Дніпропетровську (нині м. Дніпро).

Навчалася в Дніпропетровському національному університеті імені Олеся Гончара та Запорізькому національному університеті. Сфера її діяльності — журналістика, редакторська та викладацька робота, наукові дослідження. Авторка започаткувала блог рецензій і відгуків на твори для дітей «Книжкова Скриня», координує літературні конкурси, веде активну громадську діяльність.

У творчому доробку Наталії Дев'ятко — психологічна проза, фантастика, фентезі, казки для дітей та юнацтва. Широку популярність здобули її трилогія *«Скарби примарних островів»* (2011—2020), роман *«Злато Сонця, синь Води»* (2014), повість *«Легенда про юну Весну»* (2015).

«Для мене письменництво — це подорож по ще не звіданому світу, можливість записати те, що там побачиш і відчуєш», — каже Наталія Дев'ятко. Вона експериментує із жанрами, творить особливі художні світи, де переплітаються реальність та уява, оживають герої легенд та казкові істоти, поруч діють добрі й не зовсім шляхетні герої. Авторка в кожному з персонажів утілює частинку власної душі, роздумів про життя, шукає відповіді на сутнісні запитання.

«ЛЕГЕНДА ПРО ЮНУ ВЕСНУ»

«Легенда про юну Весну» — фентезійно-пригодницька повість, у якій паралельно розгортаються дві сюжетні лінії. Перша — розповідь про дітей, які втекли з табору відпочинку, щоб зустріти світанок на березі моря, а друга — розповідь вожатого Валентина про дівчину Вею-весну та казкові події в місті Дайрані. Протистояння добра і зла, жорстокості й людяності, магії та світла — основа казки. Вея, Тінтірлат, Лаолант протистоять Явконду й чаклунці Грейж. Герої проходять випробування і постають перед складним вибором. Не всі обирають правду й вірність, хтось обирає зраду та владу.

Авторка порушила складні питання щирості й корисливості, справжності й фальші, здатності жертвувати, знаходити сили для прощення чи бути непримиренними.

Герої та героїні зіткнулися з випробуваннями, але ті, хто виявив найкращі людські якості, здолали негаразди. За законами казки, чесноти винагороджуються, а добро перемагає.

ЛЕГЕНДА ПРО ЮНУ ВЕСНУ (2015)

ПОВІСТЬ

(Уривки)

Прослухайте авдіотекст. Хто з фантастичних персонажів сподобався/сподобалася дітям? А хто не сподобався/не сподобалася? Чому?

audiotext

Безсмертна «Весна» Сандро Боттічеллі

Італійський живописець Сандро Боттічеллі (справжнє ім'я — Алессандро ді Маріано ді Ванні Філіпепі) у 1482 р. написав картину «Весна». Відродження природи, поєднання минулого й теперішнього — філософія буття, передана через зображення молодої дівчини, яка розкидає квіти. Весна постає серед інших образів юних дівчат і хлопців.

Сандро Боттічеллі. Весна. 1482 р.

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Про що розповів дітям вожатий Валентин?
2. В образах яких персонажів утілено добро і зло?
3. Який вибір здійснили Леолант і Явконд?

Аналіз та інтерпретація

4. Складіть план і перекажіть прослуханий авдіотекст. Які емоції викликав у вас кожен фрагмент? Намалюйте схему, використовуючи смайли навпроти кожного пункту плану.
5. Які дві сюжетні лінії переплітаються у творі? Як вони розмежовані?

Творче самовираження

6. Які проблеми порушено в повісті? Створіть відповідний асоціативний кущ.

Цифрові навички

7. Знайдіть в інтернеті й послухайте «Легенду про юну Весну» у виконанні авторки. Поділіться враженнями.
8. Знайдіть в інтернеті відгуки про повість Наталії Дев'ятко. Випишіть цікаві цитати. Чи погоджуєтеся з думками критиків?

Дослідження і проєкти

9. *Робота в групах.* Підготуйте буктрейлер або відеовідгук про повість «Легенда про юну Весну».

Життєві ситуації

10. Чи доводилося вам переживати зраду? Як потрібно вчинити з людиною, яка зрадила? Чи можна їй пробачити? Поділіться своїми міркуваннями.

Словничок термінів

Алегорія — утілення загальної ідеї чи рис людей у предметних образах (рослинах, тваринах, предметах ужитку тощо).

Балада (від франц. *ballade*, прованс. *ballar* — танцювати) — жанр фольклору і літератури, у якому органічно поєднані розповідь (епос) про дивний випадок (нерідко — з казки чи легенди) і людські почуття (лірика). Тому баладу називають ліро-епічним жанром, або ліро-епосом.

Волхви — мудреці, знахарі, носії релігійних знань, які мали вплив на сили природи, уміли пророкувати майбутнє і лікувати людей та тварин.

Гімн (з давньогрец. — *похвальна пісня*)***, або славень***, — урочиста пісня, яка прославляє кого-небудь або що-небудь (первісно–— божество). У сучасному значенні — музичний твір з виразним ідейним та символічним змістом; урочиста пісня, прийнята як державний символ (нарівні з гербом і прапором).

Козаки-характерники — так запорожці називали людей, які мали надприродні здібності, володіли таємними знаннями й магічними силами. В українському фольклорі та народних віруваннях козаків-характерників зображують як невразливих воїнів, здатних ловити кулі на льоту, перетворюватися на тварин, переноситися з одного місця в інше, керувати силами природи, зачакловувати зброю тощо.

Композиція літературного твору — побудова твору, доцільне розташування та поєднання всіх його частин та елементів, що зумовлено позицією автора/авторки і законами жанру.

Новела (з італ. *novella* — новина) — невеликий за обсягом епічний твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом.

Образ автора/авторки в літературному творі — художній двійник реальної особистості письменника/письменниці, змодельоване ним уявлення про себе і відтворене у свідомості читача. Автор/авторка та образ автора/авторки — поняття не тотожні. Автор/авторка живе справжнім життям, має реальні факти біографії, а образ автора/авторки має вигадану, літературну біографію, яка не обов'язково відображена у творі. Образ автора/авторки наділений власною позицією, що може бути подібною або відрізнятися від позиції письменника/письменниці.

Оригінал (художнього твору) (лат. *первісний*) — текст, створений тією мовою, якою володіє і яку обрав автор/авторка.

Переклад — відтворення змісту усного висловлювання чи писемного тексту засобами іншої мови.

Переспів — твір (зазвичай віршований), написаний за мотивами твору іншого автора з елементами наслідування складників першоджерела; наближений до перекладу й подібний до нього, але відмінний за змістом і формою, з яскраво вираженою авторською позицією.

Притча — повчальний алегоричний твір, у якому розповідь підпорядкована моралі. Розповідь у притчі ведеться через узагальнені образи та метафоричні події. Будь-яке слово, подія і навіть жест у притчі набувають філософського змісту.

Розповідач/розповідачка — вигадана автором особа, від імені якої ведеться оповідь в епічному творі.

Символ (з грец. *symbolon*— умовний знак, натяк) — предметний або словесний знак, який опосередковано виражає сутність певного явища. Символ має завжди переносне значення. Символічними у творі можуть бути предмети, образи та інші елементи тексту.

Сюргун (*Sürgün*) — геноцид, складовою частиною якого було насильницьке виселення кримськотатарського народу з його історичної батьківщини — з Криму, здійснене впродовж 18—21 травня 1944 р., а прибуття ешелонів закінчилося 4 червня 1944 р.; один зі злочинів радянського тоталітарного режиму.

Художність — це критерій, який відрізняє мистецтво від інших явищ. Ознаками справді художніх творів є їхнє національне й загальнолюдське значення; висока майстерність письменника/письменниці; актуальність тем, проблем, образів, мотивів; багатозначність твору, що залишає широке поле для роздумів та інтерпретацій; наявність високої гуманістичної ідеї.

Художня метаморфоза — це перенесення однієї форми образу на іншу, незвичне, художнє перетворення, наприклад дівчини на тополю. Звичне перетворення одних предметів, речей і процесів на інші, наприклад метелика на гусінь, — це метаморфоза. У баладних перетвореннях завжди є елемент надприродності (казковості).

Зміст

Розділ 4

4

ЛІТЕРАТУРА ПРОТИ ВІЙНИ

ЗОБРАЖЕННЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ

Ліна Костенко 5
Мій перший вірш написаний в окопі..... 7

Микола Негода 9
Степом, степом..... 10

АНТИВОЄННІ МОТИВИ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ЛІРИЦІ

Константи-Ільдефонс Галчинський..... 12
Пісня про солдатів з Вестерплятте 14

Альфред Маргул-Шпербер..... 17
Про назву концтабору Бухенвальд..... 18

Генріх Белль 21
Подорожній, коли ти прийдеш у Спа..... 25

Григір Тютюнник..... 33
Климко 35

ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСТ У СЬОГОДЕННЯ

Джон Бойн 55
Хлопчик у смугастій піжамі..... 59

Сергій Жадан 86
Метро 88

Розділ 5 ДРУЖБА І КОХАННЯ

5

Леся Українка 90
Все, все покинуть, до тебе полинуть... 92
Не жаль мені, що я тебе кохаю... 92

Адам Міцкевич 94
Непевність 95

О. Генрі 97
Дари волхвів 100
Останній листок 111

ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСТ У СЬОГОДЕННЯ

Мія Марченко 119
Місто Тіней 122

Розділ 6 ОСОБИСТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

6

Януш Корчак 134
Пригоди короля Мацюся 138

Антуан де Сент-Екзюпері 153
Маленький принц 158

Акутаґава Рюноске 175
Павутинка 179

Віктор Близнець 184
Звук павутинки 187

Джеймс Олдрідж 206
Останній дюйм 208

Євген Гуцало 221
У синьому небі я висію ліс... 221

ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСТ У СЬОГОДЕННЯ

Марина Павленко 233
Русалонька із 7-В, або Прокляття роду Кулаківських 239

Розділ 7

«ТИ ЗНАЄШ, ЩО ТИ — ЛЮДИНА?..»

7

Тарас Шевченко 251
Як умру, то поховайте... 253

Редьярд Кіплінг 257
Якщо... 259

Василь Симоненко 261
Ти знаєш, що ти — людина? 264
Лебеді материнства 265

Айзек Азімов 268
Фах 272

ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСТ У СЬОГОДЕННЯ

Ліна Костенко 290
Чайка на крижині 291
Крила 292

Наталія Дев'ятко 294
Легенда про юну Весну 296

Словничок термінів 298

НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА

7 клас

Література
(українська та зарубіжна)
Інтегрований курс

академія

academia-pc.com.ua